Begrotingen Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur en Diergezondheidsfonds 2027

Begrotingen Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur en Diergezondheidsfonds 2027

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (XIV) en het Diergezondheidsfonds (F) voor het jaar 2027 (37020-XIV).**

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Aan de orde is de begroting Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. Ik heet de minister en de staatssecretaris van harte welkom. Zij hadden een belletje van ons gekregen dat het debat pas om 15.00 uur zou beginnen, maar de behandeling van de begroting Economische Zaken en Klimaat ging dermate voorspoedig dat we wat eerder klaar zijn. Het is fijn dat u er op dit moment al bent, want we hebben maar liefst negentien sprekers aan de zijde van de Kamer. Vandaag is dus aan de orde de eerste termijn van de zijde van de Kamer. Morgen zullen we het woord geven aan de bewindspersonen voor de beantwoording van het kabinet en de voortzetting in tweede termijn van de zijde van de Kamer en van het kabinet.

Maar allereerst gaan we luisteren naar de Tweede Kamer en daarvoor geef ik het woord aan mevrouw Bromet voor haar eerste termijn namens de fractie van PRO.

De algemene beraadslaging wordt geopend.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Voorzitter. In de acht jaar dat ik Kamerlid ben, is dit de eerste begroting LVVN waarin een begin wordt gemaakt met het aanpakken van de problemen in de landbouw. Er zitten een minister met lef en ambitie en een staatssecretaris die op punten ook iets wil.

De plannen van de minister zijn ingrijpend en nodig. Ze vragen veel van boeren, maar de baten wegen op tegen de kosten. Als de juiste keuzes worden gemaakt, herstelt onze natuur, worden meer vergunningen mogelijk voor woningen en voor onze economie en kunnen boeren weer vooruit. Maar dan moeten wel de juiste keuzes gemaakt worden. Een keuze voor een landbouw die duurzaam is en niet het pad plaveit voor de verdere schaalvergroting en intensivering, maar die kiest voor familiebedrijven die aan landbouw doen die past bij de ecologie waarbinnen zij opereren.

In dat licht maak ik mij zorgen over de keuze voor een ammoniaknorm per fosfaatrecht in plaats van per hectare. We hebben het daar vorige week ook over gehad. De antwoorden van de minister op vragen die ik eerder stelde, vond ik niet geruststellend. De keuze voor sturen op fosfaatrechten, helpt speculatie met fosfaatrechten in de hand. Nu zien we al dat de prijzen voor die fosfaatrechten over de kop gaan. De kans is groot dat juist intensieve, grootschalige en kapitaalkrachtige bedrijven die slag zullen winnen. Een ammoniaknorm per hectare stimuleert daarentegen extensivering en geeft

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

bovendien meer rechtszekerheid en een natuurvergunning, omdat er geen Europese goedkeuring nodig is. Eerlijk gezegd kan ik me niet voorstellen dat de minister hier echt zelf de voorkeur aan geeft. Graag een reactie.

Ik zei het net al: er liggen ingrijpende plannen voor en die mogen ook wat kosten. 20 miljard euro heeft het kabinet klaargezet. Maar dan moet de uitvoering wel goed en zeker zijn, want we willen alleen zo veel geld uitgeven als vervolgens ook echt de natuur herstelt en de vergunningverlening loskomt. Goede handhaving is daarvoor cruciaal. Hier heb ik echt zorgen over. Een paar weken geleden stelde ik bij het vragenuur vragen aan de minister over de berichten dat meer dan de helft van de gecontroleerde melkveehouders in Nederland meer koeien heeft dan toegestaan. Helaas was dit bericht geen uitzondering. Als we beleid voeren dat niet wordt nageleefd, is het dweilen met de kraan open. Ik scheer nadrukkelijk niet alle boeren over één kam, maar feit is dat we ook in andere delen van de landbouwsector keer op keer worden geconfronteerd met illegale praktijken.

De **voorzitter**:
Interrupties zijn kort en bondig en maximaal in drieën. Mevrouw Keijzer.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik vraag me af waar ik moet beginnen. Mevrouw Bromet zegt dat het een goede zaak is dat er een einde komt aan schaalvergroting en dat kleine familiebedrijven overblijven, terwijl de Wageningen Universiteit heeft voorgerekend dat het tegenovergestelde gebeurt. Met dit beleid zorgt alleen schaalvergroting ervoor dat een boer overeind kan blijven. Hoe weegt mevrouw Bromet dat?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Als mevrouw Keijzer goed geluisterd had of bij het debat van vorige week aanwezig was geweest, dan had zij kunnen weten dat het juist gaat om het afrekenen van de ammoniak per fosfaatrecht in plaats van per hectare, waar ik ook kritiek op heb en waarover ik vragen heb gesteld aan de minister. Daar heb ik vragen over en ik hoop dat daar een streep doorheen gaat of dat er maatregelen worden genomen waardoor juist die familiebedrijven, die koplopers in de landbouw, overleven en de schaalvergroting, die al 50 jaar gaande is, niet verder kan doorgaan.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Het goede nieuws dat ik uit dit antwoord haal, is dat er dus wijzigingen mogen worden aangebracht in de plannen, dus dat geeft hoop. Tegelijkertijd heb je nu eenmaal een groter bedrijf nodig om de investeringen waar te kunnen maken. Dan kun je wel zeggen "verander een onderdeel", maar dan blijft overeind dat een bedrijf moet vergroten als je wilt kunnen blijven investeren om te voldoen aan alle regels. Dan willen mevrouw Bromet en PRO kleinere familiebedrijven, maar ze steunen het grootste gedeelte van het beleid, wat juist leidt tot schaalvergroting. Dat kan toch niet samengaan?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Allereerst is het geen nieuws dat er veranderingen mogelijk zijn, want anders kunnen we vanavond wel naar huis gaan. Dan hebben we dat plan van de minister opgestuurd gekregen en gaan we voor- of tegenstemmen. We zitten hier juist om met z'n allen te debatteren over de plannen van het kabinet, om ze beter te maken. Daar ben ik tot het uiterste toe bereid. Ik heb ook de vorige keer, in dat debat in juni, gezegd: het plan van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

de minister om de stikstofcrisis op te lossen, is niet het plan van PRO; het is het plan van de minister. Wij willen heel graag dat er nu een keer actie komt. We praten nu al zeven jaar over dit onderwerp. Er moet iets gebeuren!

Dan over die schaalvergroting: als je inzet op techniek en zegt "boeren moeten stallen nemen met luchtwassers of ze moeten Lely Sphere aanschaffen en allerlei maatregelen nemen die veel geld kosten", dan kost dat geld dat allemaal terugverdiend moet worden met melk. Dat is een doodlopende weg. Maar gelukkig zijn er ook een heleboel boeren die bewijzen dat het anders kan. Dat zijn de koplopers die ik hier graag naar voren haal en waar ik straks ook nog wat over ga zeggen. Wij denken dat dat de toekomst is voor Nederland, voor de Nederlandse boer.

De **voorzitter**:
Afrondend.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik krijg geen antwoord op de vraag. Dat is dan maar zo. Ziet mevrouw Bromet ook niet dat de manier waarop zij wil dat de boerensector eruitziet, uiteindelijk betekent dat heel veel boerenbedrijven gaan verdwijnen? Dat blijkt trouwens ook uit alle onderzoeken. Gemiddeld zal zo'n beetje 30% verdwijnen. Ziet zij ook dat dat betekent dat we het eten dat we nu eenmaal nodig hebben, uit buitenlanden moeten gaan halen waar het dierenwelzijn stukken minder is en waar bijvoorbeeld de uitstoot van schadelijke stoffen ook veel groter is? Dan ben je hier achter de dijken lekker goed bezig geweest, maar uiteindelijk ligt er eten op ons bord dat uit buitenlanden komt waar het heel wat minder goed gesteld is.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Die ontwikkeling dat er steeds minder boeren komen in Nederland is al tientallen jaren gaande. Het huidige beleid heeft dat niet weten te voorkomen. Ik hoop eerlijk gezegd dat er meer boeren komen. Er zijn een heleboel mensen die geen vader hebben die boer was, maar die wel boer willen worden en dat niet kunnen, omdat de grondprijzen hoog zijn en de kapitaallasten enorm hoog. Ik zal met voorstellen blijven komen om dat voor hen wel mogelijk te maken. En dan de drogreden dat we straks ons eten uit het buitenland moeten gaan halen: Nederland is de tweede landbouwexporteur van de wereld. Wij exporteren onze melk naar China. Er komen kalveren uit heel Europa hierheen om vetgemest te worden, en het vlees gaat naar Italië. Daar maak ik mij helemaal niet zo veel zorgen over. Ik denk dat de Nederlandse landbouw veel meer moet gaan inzetten op kwaliteit. Wij moeten laten zien dat wij kunnen opereren binnen de ecologische grenzen, dat wij goede producten kunnen produceren en daarbij ook een voorbeeld voor de wereld kunnen zijn.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Mevrouw Bromet stelt aan het begin van haar bijdrage een hele fundamentele keuze in het stikstofbeleid van deze minister aan de orde, namelijk: ga je, als je een bedrijfsspecifieke norm oplegt, sturen gekoppeld aan de hoeveelheid aanwezige fosfaatrechten of gekoppeld aan het aanwezige land? Wat ik niet zo goed begrijp, is dit. Deze fundamentele keuze lag ook voor op 26 juni. Toen is die hier slechts zijdelings door mevrouw Bromet aangeraakt, terwijl, als die keuze toen nadrukkelijk was gemaakt, de prijs van fosfaatrechten er misschien in de tussentijd niet zo veel verder was opgelopen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Het is een heel fundamentele keuze. Waarom komt mevrouw Bromet hier vandaag mee? Dat is natuurlijk haar goed recht, maar waarom was het in het debat op 26 juni nog niet zo'n prominent onderwerp.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dat klopt niet. Ik heb hier ook in het debat van 26 juni een punt van gemaakt en vragen over gesteld. Kijk, het kan mij ook niet zo heel veel schelen of we nou een koppeling maken aan fosfaatrechten of aan hectaren. Het gaat mij om iets anders. Het gaat mij erom dat de koplopers die we hebben in Nederland niet benadeeld worden, dat het niet een race to the bottom wordt waardoor de meest intensieve boeren de wedstrijd gaan winnen. Dat is mijn zorg. De minister heeft keer op keer gezegd te komen met uitzonderingen. De boeren die het betreft, zijn daar niet tevreden mee. Die blijven ontevreden. Ik wil gewoon dat we ze meekrijgen, want zij zijn een voorbeeld voor de rest van Nederland. Daarom blijf ik deze vraag stellen. Ik heb nu ook weer de vraag gesteld wat de voor- en nadelen van de ene en de andere variant zijn. Ik heb vorige week gezegd dat we misschien ook een combinatie kunnen maken, of een keuzevrijheid voor boeren. Ik ben heel benieuwd waar de minister zo meteen mee komt.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dan komt het vandaag en vorige week meer bij mij binnen dan op 1 juli. Dat zal dan aan mij liggen. Mijn vraag is wel de volgende. Het is een hele fundamentele afslag. Kies je de ene richting of de andere? Ik heb in dat verband het idee gelanceerd dat je ook iets anders kunt doen, namelijk verhandelbare ammoniakrechten, verhandelbare emissierechten. Dan heb je niet het nadeel van intensivering van de fosfaatrechten en ook niet het nadeel dat het moeilijk verhandelbaar is, zoals bij grond. Je koopt namelijk niet zomaar drie hectare grond bij. Hoe staat mevrouw Bromet daartegenover?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Daar heeft de heer Grinwis deze week nog een motie over ingediend. Die hebben wij ook gesteund. Ik wil daar dus best welwillend naar kijken. Ik wil er wel voor waken om elke keer weer met een nieuw plan te komen. Ik heb de vorige keer namelijk ook gezegd dat het ideale plan niet bestaat. De heer Grinwis heeft hele slimme oplossingen voor ingewikkelde problemen. Als die dan met iets heel anders komt dan waar de minister mee komt, dan kunnen we nog wel even doorpraten. Zoals ik net al zei, ben ik er eigenlijk gewoon aan toe dat we wetten gaan aannemen en de landbouw gaan verduurzamen.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, maar de minister heeft een meerderheid nodig, en die brengt hij niet zelf mee. Mevrouw Bromet zet ernstige vraagtekens bij de fosfaatrechten. Die kan ik heel goed volgen, zeker vanuit haar visie op de landbouw, die eigenlijk meer ingebed is in een extensief model dan in een intensief model. Ik begrijp dus heel goed wat mevrouw Bromet zegt. De minister heeft dus geen meerderheid. Provincies zijn intussen elkaar

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

aan het bekampen via lobbybrieven aan ons, van: pleit hier- of daarvoor. Ze gaan recht tegen elkaar in, ondanks dat prachtige IPO-verband. Ik denk dus dat het wel een aangelegen punt is. Wat wil mevrouw Bromet aan ons en aan de minister meegeven om hierin een verantwoordelijke keuze te maken? Dat zal snel moeten, want je ziet dat de prijs van fosfaatrechten iedere dag verder stijgt.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik stel precies dezelfde vragen als de heer Grinwis. Ik wil echt voorkomen dat ik net als in het debat in juli hier als een soort minister de boel sta te verdedigen. Het is namelijk niet mijn plan, maar het plan van de minister. Ik ben bereid om het te steunen. Ik vind niet alles goed. Het is fundamenteel. Voor mij geldt dus dat die familiebedrijven, die koplopers, in de benen moeten blijven. De minister mag zo meteen uitleggen hoe hij dat gaat doen. Hij heeft namelijk ook gezegd dat hij dat ook belangrijk vindt en dat hij daar ook voor staat, dus daar vertrouw ik dan tot nu toe maar op.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Mevrouw Bromet zei in het begin van haar betoog dat de maatregelen opwegen tegen de baten. Dan denk ik: welke baten? Ik heb het gewoon even op een rijtje gezet. Het is eigenlijk te veel om op te noemen. Ik moest het opschrijven, zo veel was het. Wageningen Universiteit zegt over de brief van 26 juni: "slechte onderbouwing van normen en zones", "methodologisch zwak", "'Eén norm en 1 kilometer' is wetenschappelijk niet goed onderbouwd", "slecht gedefinieerd", "10% tot 30% minder boeren", "er is onvoldoende in beeld wat de economische impact is", "de 1.000 meterzones missen een solide ecologische basis". Ik ben bijna klaar, voorzitter. Wageningen Universiteit pleit voor 1 mol en zegt dat er moeilijke aanbevelingen zijn genegeerd, zoals het loskoppelen van natuurvergunningen, in combinatie met langdurig natuurherstel. Wageningen maakt gewoon gehakt van het beleid van deze minister. Welke baten? Welke baten zijn er dan?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik heb er in deze debatten altijd een hekel aan dat we ons dan gaan scharen achter een of meerdere wetenschappers, of een universiteit. Wij zijn welwillend als PRO. Wij willen graag dat we nu overgaan tot actie, maar wij willen wel dat het doorgekend wordt door het Planbureau voor de Leefomgeving, de maatregelen haalbaar zijn en de landsadvocaat zegt dat het juridisch mogelijk is. Nou, die hebben er allebei bevestigend op geantwoord. Natuurlijk is er heel veel kritiek te hebben op de plannen. Ook tegen mevrouw Van der Plas zeg ik: ik ga hier niet het plan van de minister verdedigen. Ik wil graag dat we nu vooruitgaan. Er zijn nog honderd andere plannen te maken. Daar hebben we de afgelopen zeven jaar urenlang over gedebatteerd en nu is het een keertje klaar. Het Planbureau voor de Leefomgeving zegt: het kan; het is haalbaar. De landsadvocaat zegt dat de vergunningverlening er los mee komt. Is dit het einde van het verhaal? Is dit het laatste debat? Nee. We kunnen altijd nog bijsturen, maar laten we nou in vredesnaam een keer iets gaan doen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
"Asjemenou", zou Loekie de Leeuw volgens mij zeggen. "Sapperdeflap", zou Pipo de Clown zeggen. Mevrouw Bromet zegt dat we ons niet moeten scharen achter alle wetenschappelijke rapporten, of iets in die bewoordingen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dat zeg ik niet.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ontkent mevrouw Bromet nou de wetenschap en het rijtje waar de Wageningen Universiteit mee kwam? Ik kan er nog meer opnoemen. Ontkent mevrouw Bromet de wetenschap nu?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nee, nee.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dit lijken mij belangrijke punten, waarin de Wageningen Universiteit de stikstofbrief van 26 juni echt gewoon fileert. Dan zegt mevrouw Bromet: we zijn al zeven jaar aan het praten en nou is het wel een keertje klaar. Zo gaan we toch niet om met debatten en met beleid maken? "Weet je? Zeven jaar … De seven-year itch komt eraan. Huppekee, we gaan het weer even helemaal anders doen, want we zijn er klaar mee en laat het dan maar doorgaan." Wij moeten hier net zo lang debatteren totdat er een eerlijk en rechtvaardig beleid is voor onze boeren, voor onze landbouw, voor ons platteland met zo veel bedrijven en zo veel maatschappelijke activiteiten, al duurt het 700 jaar!

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Er zitten hier in het parlement partijen die conservatief zijn, die het liefst alles willen houden zoals het is, die ontkennen dat er een probleem is met de natuur, die de plannen niet goed vinden, die, zoals de partij van mevrouw Van der Plas, zelf een minister hebben geregeld die het probleem niet opgelost heeft. Nou, ik heb vertrouwen in deze minister. Ik ben benieuwd naar de antwoorden en ook naar wat hij zegt over dat Wageningenonderzoek, want misschien heeft de minister daar ook wel een mening over. Ik ben zeer benieuwd.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik wil proberen wat verbinding te leggen. Vorige week maandag hebben we bij het WGO over het stikstoffonds natuurlijk gesproken over die norm per hectare of per fosfaatrecht. Ik ben daar deze week nog eens wat meer ingedoken en heb ook de antwoorden gezien: blijvend complexer, kans op ongelijke behandeling en het behalen van de opgave komt onder druk te staan. Dat willen we volgens mij allebei niet. De VVD wil eigenlijk geen uitzondering op normen, maar vooral zo veel mogelijk flexibiliteit in hoe je die kan behalen. Daarom vinden wij de veldemissies een hele belangrijke oplossing.

De **voorzitter**:
Uw vraag?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Mijn vraag aan mevrouw Bromet is: denkt zij dat die veldemissies inderdaad een goede oplossing zijn om juist extensieve bedrijven te helpen met het behalen van de doelen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
"Veldemissies" is een heel breed begrip waar je van alles onder kan scharen. Ik heb al gezegd dat ik niet ben getrouwd met een ammoniaknorm per hectare. Ik wil gewoon dat het probleem opgelost wordt. Ik wil dat de duurzame boeren, die al heel goed bezig zijn, als ze in zo'n zone bij een natuurgebied zitten, maar iets heel kleins hoeven te doen en dan kunnen blijven. Als de plannen die de VVD nu heeft met veldemissies daartoe leiden, sta ik daar zeer voor open.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Je ziet nu dat een deel van de veldemissies al is ingerekend in het pakket, maar wij hebben er vertrouwen in dat er nog veel meer haalbaar is, vooral voor extensieve bedrijven met veel grond. Die kunnen namelijk hun mestplaatsing veel breder inzetten. We zullen daarvoor met een motie komen. We hopen dat mevrouw Bromet daar welwillend naar wil kijken.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, altijd.

Mevrouw **Podt** (D66):
Mevrouw Bromet stelt een aantal kritische vragen; dat is ook heel begrijpelijk. Maar ze geeft ook aan dat ze dit pakket wel wil steunen. Kan mevrouw Bromet, gezien de discussie die zich hier net ontspon, mij uitleggen wat volgens haar het gevaar of probleem zou zijn op het moment dat we nu niet die stappen zetten waar zij het over heeft?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
We spreken als PRO met talloze wethouders die woningen willen bouwen en nu die vergunningen niet kunnen afgeven. We spreken met boeren die al jaren in onzekerheid zitten omdat hun bedrijf illegaal is, omdat ze naar de toekomst willen kijken en het willen overdragen aan hun kinderen. We spreken de jongere boeren. Ze zitten helemaal vast. Nederland zit op slot. Daarbij is het ook zo dat de natuur steeds verder verslechterd. Ik heb het in het vorige debat ook gezegd: de stok achter de deur die er nu is door de rechtszaken en het zogenaamde stikstofprobleem, had PRO niet nodig. Wij vonden al heel lang dat er een mestoverschot was in Nederland en dat de natuur daaronder leed. Dit is een manier om het stikstofslot open te breken, de natuur te verbeteren en de woningbouw weer op gang te brengen. Dat is onze motivatie.

Mevrouw **Podt** (D66):
Zegt mevrouw Bromet daarmee eigenlijk … Ze geeft heel duidelijk aan: dit is misschien niet mijn pakket of het ideale pakket — misschien bestaat dat ideale pakket niet — maar het is wel goed genoeg om de stappen te zetten die ik heel graag zou zien.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Zoals ik net al in een interruptie op mevrouw Van der Plas zei: vorige keer, in juni, hebben we dit debat ook gevoerd en toen heb ik gezegd dat ik wil weten wat het Planbureau voor de Leefomgeving ervan zegt. Die zegt: het is haalbaar en het is ook het maximale wat je kan doen. Dus ja, doe het dan maar.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik wil nog even doorgaan op het punt dat mevrouw Van der Plas maakte. We praten er

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

al zeven jaar over. Er wordt urenlang over gepraat. U zegt nu voor mij te makkelijk dat we nog kunnen bijsturen, want alle mensen thuis, alle ondernemers en gezinnen die dit aangaat, kijken met lede ogen toe en kunnen niet zomaar bijsturen. Ik vraag me dus echt af wat u tegen boeren thuis te zeggen hebt.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het mooie: je hebt boze boeren in Nederland, maar ook best veel tevreden boeren. Dat zijn vaak de boeren waarvan wij als PRO denken: die hebben de toekomst in Nederland. Die boeren hebben zich al verhouden tot allerlei maatschappelijke discussies die al tientallen jaren spelen over het halen van klimaatdoelen en natuurdoelen en hebben hun bedrijf daarnaartoe omgevormd. Ik gun een heleboel andere boeren die dat nog niet gedaan hebben, hetzelfde. Ik vind ook dat wij als overheid moeten zorgen voor regelingen die dat bevorderen. Daar komt de minister mee. Daar zal ik ook scherp op zijn, maar de voortekenen zijn gunstig. Ik zou tegen die boeren willen zeggen: "Niets blijft hetzelfde, maar dat hoort bij ondernemen. Kijk goed wat de samenleving van je vraagt. Kijk goed naar wat de overheid biedt aan regelingen. Denk goed na of je dat wil, of je door wil gaan met je bedrijf of niet, of je wil blijven in een zone rondom een Natura 2000-gebied of niet. Tel je knopen." Dat hoort echt bij ondernemen. Dat geldt niet alleen voor boeren, maar ook voor boekhandelaren die hebben moeten sluiten, videotheken die dicht zijn gegaan en documentairemakers, zoals de familie waar ik uit kom, die ook allemaal iets anders zijn gaan doen door de bezuinigingen bij de publieke omroep. De wereld verandert en als je ondernemer bent, pas je je aan.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Het moge duidelijk zijn dat ik me hier totaal niet in kan vinden. Maar dan wil ik een vervolgvraag stellen. Is PRO dan vergeten waar het allemaal om te doen is? Het gaat uiteindelijk allemaal over de staat van de natuur. Dan moeten we beginnen met meten en monitoren, maar daar zijn we pas net mee begonnen. We weten nog helemaal niet wat de staat van de natuur is. Waarom wilt u dat niet naar voren halen, vraag ik via de voorzitter.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Omdat het niet klopt. We weten méér dan genoeg over de staat van de natuur. Dit is ook een patroon dat zich in deze discussies elke keer herhaalt. Als je zegt "we weten niet hoe het is met de natuur" en "we moeten nog verder gaan meten", is dat een excuus om niks te hoeven doen. Talloze deskundigen hebben gezegd: "We weten misschien niet precies wat er mis is met de natuur, maar we weten wel dat het heel ernstig gesteld is, dat er een enorm overschot aan stikstof is in de natuur en dat 50% daarvan afkomstig is uit mest." Er moeten een heleboel andere dingen nog gebeuren, zoals hydrologische maatregelen, dingen met water. Dat is allemaal waar, maar het gaat slecht met de natuur, en we hebben in Europa afspraken gemaakt om die natuur niet verder te laten verslechteren. We moeten als rijk land dus in actie komen.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Dit is totale onzin, echt totale onzin, en daar laat ik het bij. Het is gewoon schrijnend, want door wat hier gepredikt wordt, zijn er echt mensen in Nederland die denken dat de natuur op omvallen staat. Dat is totaal niet het geval.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik heb net gezegd wat ik daarover te zeggen heb.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Een bevlogen verhaal van mevrouw Bromet; zo kennen we haar ook. Ik sloeg even aan op een zin die er aan het einde van het betoog uit kwam, namelijk: ik wil wetten aannemen; ik wil de landbouw verduurzamen. Is mevrouw Bromet het met me eens dat de essentie van deze stikstofbrief en de spoedwetgeving helemaal niet de verduurzaming van de landbouw is?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het is niet één wet; het zijn zeven wetten. Die zien allemaal op een ander aspect van het probleem. Een van de problemen is dat de natuur verslechtert en dat we moeten zorgen dat die verbetert. Als je weet dat een van de problemen stikstof is en als je weet dat 50% van die stikstof uit mest komt, weet je dat je ook zult moeten verduurzamen. Dan zul je moeten extensiveren in Nederland. Wij hebben vergeleken met andere Europese landen een krankzinnig grote veestapel, en we hebben een klein land waar de ruimte schaars is. Dus ja, die wetsvoorstellen zien daar allemaal op en ik hoop dat ze dat opleveren.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik snap helemaal wat er gezegd wordt. Maar volgens mij is de essentie van de stikstofbrief en de spoedwetgeving toch vooral dat wij ons gaan focussen op natuurherstel, en dat we dan vergunningverlening los kunnen trekken. Ik hoop dus ook echt dat PRO daar de focus op gaat leggen. Volgens mij komt die reductie van ammoniak dan vanzelf. Ik wil daar nog even kort op doorgaan, want ik hoorde mevrouw Bromet echt zeggen: ik gun het jonge boeren ook dat ze weer gaan boeren. Maar als wij de focus echt alleen maar leggen op de verduurzaming, het trapje van Remkes dan gaan hanteren en de innovatie biedt niet genoeg soelaas, dan is stap twee extensiveren. Dan gaat de grondprijs omhoog, en daarmee ontneemt u die jonge boeren toch een beetje hun toekomst. Dat is toch niet wat PRO voor ogen heeft?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
De zeven wetten die nu ingediend zijn door de minister om het stikstofprobleem op te lossen, zorgen natuurlijk niet voor de oplossing van alle problemen. Daarom heb ik vorig jaar ook met de VVD een initiatiefnota gemaakt over pacht- en grondbeleid. Het is ook waarom ik zo meteen nog een andere initiatiefnota ga aankondigen. Het is niet waar dat de reductie vanzelf komt, want stikstof vanuit mest is de afgelopen tien jaar helemaal niet afgenomen. Dat geldt wel voor stikstof uit verkeer en uit industrie, maar niet voor stikstof uit de landbouw. Daar zul je dus beleid voor moeten maken. Ik ben het ermee eens dat we ook moeten werken aan natuurherstel. Er moeten dus grotere natuurgebieden komen; daar ga ik zo meteen ook vragen over stellen aan de minister. De natuurorganisaties doen al jaren ontzettend hun best om de natuur in de benen te houden, maar als de kraan open staat, kan je dweilen wat je wil, maar dan wordt het nooit droog.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik ben toch enigszins gemotiveerd door de uitspraak van mevrouw Bromet dat zij graag

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

jonge boeren een toekomst gunt. Ik hoop dus dat PRO te overtuigen is van het feit dat als we die zoneringen heel gericht gaan aanpakken, die algehele reductie van 42% tot 46% dan misschien omlaag kan, zodat de grondprijzen niet omhooggaan. Daarmee stellen we jonge boeren ook in staat om weer te ondernemen. Dat wil ik mevrouw Bromet toch écht meegeven.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dat is dan niet handig. We hebben namelijk van het Planbureau voor de Leefomgeving gehoord dat we echt alles moeten doen om de vergunningverlening los te trekken. Ik denk wel dat er een heleboel andere methodes zijn om ervoor te zorgen dat de grondprijs niet verder stijgt. Sterker nog, ik denk dat een heleboel maatregelen uit dit pakket zorgen voor een grondprijsdaling. Dat is vervelend voor degene die de grond nu heeft, maar dat is goed nieuws voor degene die de grond in de toekomst wil hebben.

De **voorzitter**:
Er is nog een interruptie van meneer Flach. Ik stel voor dat mevrouw Bromet daarna weer even een paar slagen in haar termijn maakt.

De heer **Flach** (SGP):
Er moet mij eerst even wat van het hart. Ik hoor mevrouw Bromet heel vaak zeggen wat ze allemaal wel niet zat is in het debat over landbouw en dat we daarom zouden moeten opschieten. Ik zou haar het advies willen geven dat als zij het debat over landbouw zat is, zij binnen de fractie van portefeuille moet wisselen. Dan is dat namelijk opgelost.

Daar gaat mijn vraag echter niet over. Ik heb in ieder geval één overeenkomst met mevrouw Bromet: we zijn beiden fervent wandelaar. Mijn vraag aan mevrouw Bromet is heel kort: houdt zij van het platteland?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Allereerst: ik ben het debat niet zat, helemaal niet. Maar ik ben wel de politiek ingegaan om dingen te veranderen. Ik vind het jammer als iets jarenlang stilstaat, ondanks alle discussies die we er hier over voeren, ondanks alle goede bedoelingen van iedereen. Ik denk ook dat Nederland wil dat wij de problemen oplossen, want daar zijn wij voor aangesteld. Ik ben dus nog steeds supergemotiveerd om dat te doen. Ik ben er ook heel trots op dat ik de senior ben in de Landbouwcommissie en dat ik de geschiedenis van alle discussies ken. Dat is dus een misverstand.

Dan over het wandelen. Wij zijn inderdaad allebei fervente langeafstandswandelaars. De heer Flach vraagt of ik van het platteland hou. Nou, ik woon op het platteland. Ik zit in de politiek voor het platteland. Ik adem dus een en al platteland.

De heer **Flach** (SGP):
Ik wil daar dan even op ingaan. Mijn vraag lijkt namelijk op die van mevrouw Keijzer. Als we kijken naar de set van regels die nu wordt uitgestort over de sector, moeten we toch gewoon in alle eerlijkheid constateren dat kleine boeren, die zo passen bij dat landschap en die zo beeldbepalend zijn voor het platteland, waarschijnlijk het loodje zullen leggen en dat grote, moderne boerenbedrijven met grote volumes als enige in staat zijn om al die zware investeringslasten op zich te nemen? Ziet mevrouw Bromet ook dat het risico van deze plannen van dit kabinet is dat het platteland radicaal gaat veranderen en er anders uit komt te zien?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
We hebben de discussie over de koppeling aan hectares in plaats van aan fosfaatrechten gehad. Ik heb hier dus zeker wel een angst voor. Ik wil het voorkomen en ik geloof dat de minister dat zelf ook wil. Maar niets is risicoloos. Ik denk dat er een heleboel regelingen zijn die er juist voor zorgen dat deze boeren — de heer Flach is er kennelijk een groot voorstander van dat zij behouden blijven; dat delen we dan — een toekomst hebben. Dan heb ik het bijvoorbeeld over Agrarisch Natuurbeheer en omschakelsubsidies voor biologische boeren, allerlei maatregelen die genomen worden ter ondersteuning van juist deze boeren. Wat we de afgelopen 50 jaar met die grote boeren en de schaalvergroting hebben gezien, is juist iets wat PRO wil omkeren. Dat zal ook niet in vier jaar gaan; dat gaat langzamerhand. Maar wij zijn wel hoopvol dat het kan als je als overheid beslissingen durft te nemen.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Flach** (SGP):
Ik heb me best wel gestoord aan een opmerking die mevrouw Bromet een aantal minuten geleden maakte, waarmee ze eigenlijk vrij laconiek zei: er zijn wel meer beroepen die verdwenen zijn, en dan moet je je gewoon aanpassen. Zo werkt het niet. Boer zijn is niet een beroep dat je naast je neerlegt; het is een manier van leven. Je woont op je werk, je bent je werk. Je kan het dus niet naast je neerleggen. Als je dit serieus meent, accepteer je dat het platteland radicaal verandert. Boeren zijn namelijk geen plantsoenbeheerders. Zij blijven echt niet achter om alleen het gras te maaien, wat Europa zo graag wil. Als mevrouw Bromet op deze manier doorgaat, verkwanselt ze daarmee de belangen van het platteland. Ik hoop toch dat ze dat ziet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik laat me dat niet aanleunen. Dé boer bestaat niet. Elke boer is anders. Je hebt boeren die er heel veel zin in hebben en je hebt boeren die zich alleen maar slachtoffer voelen. Ik heb het daarover. Als je alleen maar zegt "ik wil niet dat het verandert" en "laat mij m'n eigen gang maar gaan" en "ik wil niks te maken hebben met de overheid", lijkt mij dat een doodlopende weg als ondernemer. Dat is voor geen enkele ondernemer een houdbare houding. Daar heb ik het over willen hebben. Daartegenover zet ik al die boeren — dat vergeet de heer Flach nu te vermelden — die wel die slag maken en die tegen de overheid zeggen: wij kunnen het niet alleen en hebben jullie hulp nodig, dus geef die. Die hulp is PRO bereid te geven. Ik laat me dus niet vertellen dat wij boeren iets aandoen of dat ik iets gezegd zou hebben over dé boer, want die bestaat niet.

De **voorzitter**:
Ik had eigenlijk gedacht dat mevrouw Bromet verder zou gaan, maar daar wordt door drie leden anders over gedacht. Ik geef er nog even ruimte voor, maar daarna gaan we weer wat minuten luisteren naar de termijn van mevrouw Bromet.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Wij mogen geen desinformatie verspreiden. Daar zijn we tegen en dat is terecht, hoewel je kan bediscussiëren wat desinformatie is, want soms blijken dingen uiteindelijk waar te zijn. Maar mevrouw Bromet verspreidt hier wel desinformatie, want zij zegt dat het PBL heeft gezegd dat de plannen haalbaar zijn. Dat heeft het PBL helemaal niet gezegd. Sterker nog, het PBL …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Komt u tot uw vraag.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
… heeft gezegd dat de uitvoering grenst aan wat haalbaar is.

De **voorzitter**:
Wat is uw vraag?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik wil het even afmaken, want het is een belangrijk punt. Hier wordt gewoon gezegd dat het PBL heeft gezegd dat het haalbaar is, maar het PBL heeft juist heel kritische noten geplaatst. Het PBL heeft namelijk ook gezegd dat het helemaal niet zeker is dat Nederland van het stikstofslot afkomt. We gaan miljarden investeren, maar dat de vergunningverlening op gang komt, is helemaal niet gezegd. Weet mevrouw Bromet dat?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het PBL heeft gezegd dat we echt alles moeten doen. Het is dus niet zeker, want als er dingen uitgehaald worden, halen we de doelen niet. Het PBL heeft ook gezegd dat het stikstofslot niet overal in één keer zal verdwijnen, maar dat dat gebiedsgewijs zal gebeuren. De minister heeft dat ook gezegd. Maar misschien is het goed om deze vragen even door te sturen naar de minister, zodat die kan zeggen wat het PBL heeft gezegd, voordat dit een welles-nietesspelletje wordt.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Plas, kort en bondig.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De minister hoeft helemaal niet te zeggen wat het PBL heeft gezegd. Er ligt gewoon een rapport. Dat had mevrouw Bromet gewoon kunnen lezen. We hebben er zelfs een technische briefing over gehad. Daarin heb ik nog gevraagd hoeveel boeren hier waarschijnlijk door zullen verdwijnen. Toen had men het over 30%, 40%. Dat zegt de Wageningen Universiteit ook. Bovendien heeft het een-op-een gevolgen voor 30% tot 40% van de bedrijven om de agrarische sector heen. Waarom zegt mevrouw Bromet hier in het debat dat het PBL gezegd heeft dat het haalbaar is? Dat is gewoon níét waar.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nou wordt het wél een welles-nietesspelletje. Dat ga ik niet doen. Er zitten een heleboel haken en ogen aan, die het PBL allemaal benoemt. Wat wij belangrijk vonden als PRO in het debat van juni was een soort argumenten om dit pakket van de minister te kunnen steunen. Die hebben wij gevonden in de oordelen van het PBL. Het is een dik rapport, waar een heleboel dingen in staan. Mevrouw Van der Plas heeft die kennelijk niet gevonden. Daarom zijn we twee verschillende partijen, lijkt mij.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik constateer dat mevrouw Bromet hier gewoon dingen zegt die niet waar zijn, namelijk

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dat het haalbaar is. Dat hebben we nu ook aangetoond. Ik heb nog één andere, korte vraag. Mevrouw Bromet had het over zeven wetten die de minister naar de Kamer heeft gestuurd. Althans, zo begreep ik het. Welke zeven wetten zijn dat? Volgens mij is dat namelijk niet het geval. Volgens mij gaat het alleen over de KDW. Dus ook daarop desinformatie. Welke zeven wetten zijn naar de Kamer gestuurd?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Mevrouw Van der Plas moet een keer goed luisteren. Dat heb ik helemaal niet gezegd. Ik heb gezegd dat er zeven wetten aankomen. We hebben er één gekregen en ik ben zeer benieuwd naar de andere zes.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Ik hoorde net mevrouw Bromet, als ik het goed heb gehoord natuurlijk, bij een interruptie van de heer Flach praten over boeren die zich slachtoffer voelen. Dan is mijn vraag: als deze plannen allemaal doorgaan, gaat 30% tot 40% verdwijnen. Dat is extensivering. Ook heel veel boerenbedrijven, tientallen, honderden, misschien wel duizenden, gaan verdwijnen. Zijn dat dan de slachtoffers of zijn dat misschien de vermeende slachtoffers, zoals mevrouw Bromet dat net zei?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik heb net al gezegd dat het helemaal niet het doel van PRO is om minder boeren in Nederland te hebben. Sterker nog, wij willen méér boeren. Wij hebben met lede ogen aangezien hoe het beleid van de afgelopen tientallen jaren ertoe geleid heeft dat er een steeds verdere schaalvergroting heeft plaatsgevonden en dat er zo veel boeren zijn verdwenen. Aan de andere kant staan een heleboel boeren klaar die graag boer willen worden, maar dat niet kunnen, omdat hun vader geen boer is. Ik weet dus niet wat het verwijt is.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Dat is geen antwoord op de vraag. Door verschillende instanties is gewoon doorgerekend wat dit betekent voor het aantal dieren en het aantal boeren. Er gaan gewoon honderden, misschien wel duizenden boeren verdwijnen. Doe nou niet alsof dat niet het doel is. Het is het gevolg van het beleid dat u met PRO gaat steunen. Mijn vraag is: hoe rijmt dat met uw woorden van net?

De **voorzitter**:
Spreekt u via de voorzitter.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
PRO wil het aantal boeren gelijk houden of vergroten. PRO wil wel veel minder dieren in Nederland; daar heeft de heer Jansen gelijk in. Wij zien namelijk dat het aantal dieren dat wij hier in Nederland hebben, alle milieugrenzen en natuurgrenzen overschrijdt. Ik ga het straks ook nog hebben over de misstanden in de vleesindustrie. Dit is niet het Nederland dat wij voor ons zien, dus er zullen inderdaad een heleboel dieren verdwijnen. Het beleid zou erop gericht moeten zijn om boeren met minder dieren toch een normaal inkomen te kunnen laten hebben.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Afrondend. Ik hoor PRO inderdaad zeggen dat het minder dieren wil. Dat daarbij dus ook honderden boerengezinnen het loodje leggen en wat anders moeten gaan doen, is voor PRO dan bijvangst, zullen we maar zeggen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dat is de conclusie van de heer Jansen.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik vind het zorgelijk wat hier gezegd wordt. Er wordt gesteld dat sommige boeren niet genoeg gedaan zouden hebben. Die zitten dan nu opgezadeld met de gebakken peren; daar komt het eigenlijk op neer. Maar is mevrouw Bromet zich ervan bewust dat als je kijkt naar de PAS-melders, die vooropliepen en al zeven jaar in de ellende zitten, en naar het PBL, dat nu ook zegt dat de maatregelen misschien nog helemaal niet voldoende zijn, je toch wel twee keer nadenkt of je gaat investeren? Het is namelijk nog steeds niet juridisch geborgd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik begin weer het patroon van het debat in juni te herkennen. Die kant van de Kamer legt mij de hele tijd woorden in de mond die ik niet gezegd heb. Dat moet ik dan eerst gaan ontkennen en daarna moet ik zeggen wat wij vinden en vanuit welk standpunt ik wat wil. Dat is niet verrassend; dat is gewoon de manier waarop mij naar Nederland kijken. Ik vind het verschrikkelijk dat we zo veel PAS-melders hebben. Dat was ook te voorspellen geweest. Deze PAS-melders zijn allemaal slachtoffer van overheidsbeleid. Ja, dat moet opgelost worden, maar dat is niet simpel. Ik heb Carola Schouten zeven jaar geleden al, zo'n beetje op de eerste dag na de uitspraak van de rechter, in een debat horen zeggen: we gaan alle PAS-melders legaliseren. Maar ze heeft niet gezegd hoe. Nou, we weten waar het toe geleid heeft: ze zijn nog steeds illegaal. Ik heb deze minister het ook zien schrijven: we gaan de PAS-melders legaliseren. Ik wil eerst graag weten hoe, want als het niet kan, kun je ook niet de belofte doen dat het gaat gebeuren. Dat vind ik nog erger dan alleen de inhoud, want dan doe je als overheid een belofte aan boeren die je niet kan waarmaken. Dat is de bijl aan de wortel van de democratie, want mensen geloven dan niet meer dat de overheid er voor ze is. Maar de overheid is van ons allemaal en is er voor ons allemaal. Die moet uit kunnen leggen waarom ze iets doet. Het hele PAS-meldersdossier is daarin een schandvlek.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Daar zijn we het dan in ieder geval wél over eens, maar feit blijft dat de plannen die er nu liggen, geen garantie geven dat ze genoeg zijn. Als je nu gaat investeren, weet je dus niet of het straks genoeg is en of je het hoofd boven water kan houden. Dan ben je toch wel gek als je nu voor tonnen gaat investeren? Het is namelijk maar de vraag of het juridisch houdbaar is. Beseft mevrouw Bromet dat goed?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, zeker. Ik wil ook dat boeren duidelijkheid krijgen over wanneer het genoeg is. Daarom hamer ik ook elke keer zo op die koplopers. Als er straks beleid uitgerold wordt naar aanleiding van die wetten of regelingen die nog komen, en blijkt dat niemand eraan kan voldoen, dan vind ik dat het beleid niet deugt. We hebben in Nederland boeren die al heel goed op weg zijn. Ik mag hopen dat die straks de winnaar zijn van deze omschakeling en dat het werk dat zij erin gestoken hebben, beloond en niet afgestraft

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

wordt. Kijk, dat boeren nu niet meer investeren en gek zijn als ze gaan investeren: dat is nu al zo. De steun van PRO aan het stikstofpakket is er juist op gericht dat er weer lucht komt, dat er weer plannen gemaakt kunnen worden en dat wij weer vooruit kunnen, want alles staat stil. Dat is niet alleen zo in de woningbouw of in de economie, maar juist ook bij de boeren zelf.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik ben benieuwd: heeft mevrouw Bromet weleens gesproken met de Stichting Stikstofclaim of is zij bereid om dat alsnog te doen?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Wij hebben in het verleden briefings gehad met deze stichting. Ik heb daar niet zo veel fiducie in.

De **voorzitter**:
Mevrouw Keijzer, en dan vervolgt mevrouw Bromet haar betoog. Mevrouw Keijzer.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik ben op zoek naar het antwoord van de PRO-fractie op de vraag wat die boerderij van de toekomst dan is. Door het beleid gaan hier bedrijven verdwijnen. Dat zegt iedereen die er verstand van heeft. Dat wordt zelfs door de minister bevestigd. Wat is dan de boerderij van de toekomst? Hoeveel vee mag of kan die boerderij dan hebben om overeind te blijven?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Mooie vraag. Ik denk dat de boer van de toekomst een boer is die kan ondernemen binnen de milieugrenzen die er zijn, die op weg is om de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs te halen, die door zijn bedrijfsvoering de natuur niet aantast, maar juist versterkt — boeren kunnen dat — die gelukkig is en die blij is dat hij zijn vak kan uitoefenen. Hoeveel dieren horen daar dan bij? Ja, dan moet ik denken aan het werkbezoek dat wij met de commissie in de vorige periode hebben afgelegd aan Oostenrijk en Zwitserland. In Zwitserland ontmoetten wij een boer boven op de berg. Hij had tien koeien. Hij zei: ik ben een gelukkige boer, want ik ben er trots op dat ik dit prachtige Zwitserse landschap mag onderhouden en krijg daar een vergoeding voor van de overheid. Wat je ziet, is dat heel veel boeren die hun bedrijf al heel erg hebben verduurzaamd, niet zo heel erg veel klagen, maar trots zijn op hun bedrijf en dat met heel veel enthousiasme overgeven aan de volgende generatie.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dit zijn mooie, warme woorden. Die spreken mij ook aan, maar een boer is ook een ondernemer. Hij moet uiteindelijk zwarte cijfers schrijven, zoals dat dan heet, want hij moet geld overhouden aan zijn investeringen. Een boer op een berg in Oostenrijk kan dat met tien koeien en veel subsidie van de overheid, maar het is maar zeer de vraag of dat ook in Nederland kan. Wil de fractie van PRO dit ook meenemen in de overwegingen? Want met alleen maar Parijs, duurzaam en gelukkig kunnen de rekeningen niet worden betaald. Uiteindelijk moet het wel rond te rekenen zijn. Is dat ook een afweging die PRO maakt?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Jazeker. In dit land is de grondprijs torenhoog en is de levensstandaard heel hoog. Het is dan heel moeilijk om op de internationale markt te concurreren, maar dat is wel wat wij op dit moment doen. Nederland is een exportland op het gebied van landbouw, maar onze boeren concurreren met boeren in andere landen, waar de grond veel goedkoper is en de levensstandaard lager is. Dat is een race to the bottom. Je ziet dat de kinderen van boeren die zonder financiering het bedrijf van hun vader hebben overgenomen, de overname zwaar gefinancierd hebben. Dat kan je niet nog een generatie volhouden. Ik denk daarom dat er een heleboel nodig is om de landbouw te veranderen. Dat zit niet alleen in mooie verhalen. Dat zit ook in maatregelen om de grondprijs te verlagen. En ja, dan worden ook bestaande belangen geraakt, want zoals ik net al tegen iemand anders in een interruptie zei: een hoge grondprijs is prettig als je de grond wil verkopen, maar die is niet prettig als je die grond wil kopen. PRO kiest ervoor om voor die jonge boeren op te komen. Dat betekent ook dat beperkingen opgelegd zouden kunnen worden waardoor de grondprijs lager wordt en de toekomst van de jonge boeren verzekerd is.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Maar dan kan je toch niet voor extensivering zijn, waardoor het nodig is dat je grond moet kopen? Die grond is immers duur. Daar hebben we te weinig van. Dan ben je toch voor beleid dat uiteindelijk onhaalbaar is omdat de grondprijs niet betaald wordt? Uiteindelijk krijg je dan een land met een sector die innovatief en diervriendelijk is en de minste uitstoot heeft. Maar die sector maakt de fractie van PRO het ondernemen alleen maar ingewikkeld. Is het dan niet verstandig om — dat raakte mij net ook — het dan niet ietwat smalend te hebben over "boeren die zich slachtoffer voelen"? Want dat is niet goed; dat moet de Kamer zich realiseren.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Mevrouw Keijzer probeert mij weer wat in de mond te leggen, dus dat ga ik dan eerst maar weer ontkennen. Ik heb het niet smalend gezegd. Er zijn boeren die zich slachtoffer voelen; dat zal mevrouw Keijzer ook bevestigen. Ik heb dat niet "smalend" gezegd, ik heb dat constaterend gezegd. En tja, daarom zit ik ook in de politiek: omdat ik met plannen kom, zoals ik net al verwees naar de pachtnota, die moet uitmonden in een pachtwet waar de minister binnenkort mee komt en die is gestoeld op een initiatiefnota die ik met de VVD heb gemaakt, die weer gaat over het gebruik van landbouwgrond in handen van anderen, die je pacht. Ik ga zo meteen nog een ander initiatief aankondigen, over grondprijzen. De grondprijs is een heel belangrijk thema. En ik zit hier niet met mooie verhaaltjes of met fantasieën. Ik zit hier met concrete ideeën en plannen om Nederland beter te maken.

De **voorzitter**:
U vervolgt uw betoog. Het interruptieloket is even gesloten, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik heb een persoonlijk feit. Mag dat, voorzitter?

De **voorzitter**:
Als het heel kort is. Heel kort.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Mevrouw Bromet zei daarstraks tegen mij dat ik eens moest leren luisteren ...

De **voorzitter**:
Ja, het persoonlijke feit?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, ik wou uitleggen waar het persoonlijk feit over gaat. Het persoonlijke feit ging erover dat ik zei dat mevrouw Bromet had gezegd dat er zeven wetten waren ingediend, en vroeg waar ze dat vandaan haalde. De letterlijke tekst van mevrouw Bromet, om 15.19 uur gezegd: "Kijk, de zeven wetten die nu zijn ingediend door de minister". Dat is gewoon gezegd.

De **voorzitter**:
Waarvan akte.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, waarvan akte. Ze heeft het wel gezegd.

De **voorzitter**:
Waarvan akte.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Iedereen zal begrepen hebben dat ik heb bedoeld ...

De **voorzitter**:
Ja, u heeft de lucht geklaard. U vervolgt uw betoog.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Voorzitter. Ik was bezig met illegale praktijken. In 2022 werden 30 illegale bestrijdingsmiddelen in het oppervlaktewater gevonden. Dit waren niet alleen middelen die vroeger wel waren toegestaan en uit die tijd stammen, maar ook verboden middelen die in 2022 werden aangetroffen maar in de jaren ervoor niet, die dus nog gewoon gebruikt worden. De NVWA heeft gesteld dat er een onlinehandel in verboden middelen is, dat telers zelf middelen ontwikkelen en dat er busjes met verboden middelen de grens over rijden naar Nederland. De NVWA heeft eerder gezegd dat het vermoeden bestaat dat we slechts het topje van de ijsberg zien. De vraag die ik heb aan de staatssecretaris: wat is er sinds 2022 veranderd? Weten we inmiddels meer dan het topje van de ijsberg? Wat zijn de straffen voor criminelen die in de weer zijn met verboden stoffen? En tot welke straffen heeft dat de afgelopen jaren geleid?

In 2024 heeft de NVWA 2.400 personen en bedrijven die illegale middelen hebben gekocht via een webshop, een brief gestuurd. De kopers werden opgeroepen om de middelen in te leveren bij het chemisch afval. Heeft de staatssecretaris een beeld van in hoeverre dat ook is gebeurd? En wat is er gebeurd met de man die 3.000 liter onkruidverdelger in zijn garagebox had liggen en die verkocht via een webshop? Ik weet dat er 28 onaangekondigde inspecties hebben plaatsgevonden bij de grootste afnemers. In 27 gevallen werden onkruidverdelgers aangetroffen. Dat is een score van bijna 100%. En dat betekent dus een boete. Wat kan de staatssecretaris ons vertellen over de effectiviteit van boetes? Wegen ze op tegen het financiële rendement dat overtreders

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

hebben?

Nog even terug naar die melkveehouders. Een kwart van de melkveehouders die zijn gecontroleerd, heeft meer dieren dan fosfaatrechten: 46.000 koeien en 25.500 stuks jongvee te veel. De minister heeft gezegd, in antwoord op mijn vragen, dat dat boetes kunnen worden, maar dat het ook tot een strafrechtelijke vervolging zou kunnen leiden. Mijn vraag is eigenlijk: hoeveel procent van de overtreders kan zo'n boete verwachten? En moeten de boetes niet veel hoger worden als ze geen afschrikkend effect hebben?

En dan het strafblad. Wat betekent het als de minister zegt dat de overtreders "een strafblad riskeren"? Kan de minister wat meer vertellen over wat het "riskeren van een strafblad" betekent voor een boer in overtreding? Hoeveel boeren hebben er in 2025 een strafblad gekregen? En, ten derde: wat zijn de acties die de bewindslieden gaan ondernemen? Op hoeveel procent overtreders mogen we hen volgend jaar afrekenen?

Naast overtredingen in de melkveehouderij en met bestrijdingsmiddelen, blijkt het keer op keer weer dat het met het dierenwelzijn slecht is gesteld in Nederland. Het meest recente bewijs daarvoor wordt geleverd door een rapport dat nota bene door het ministerie zelf is gevraagd. Het heet Dierenwelzijn verdient beter. De vleessector en het ministerie falen in de bescherming van dierenwelzijn. Iedereen neemt te weinig verantwoordelijkheid: de boeren, de slachterijen, de NVWA en het ministerie. Ook hier gaat geld verdienen boven andere belangen.

De brief die we gisteren van de staatssecretaris ontvingen is reden voor nog meer zorg. De NVWA constateert dat een toenemend aantal NVWA-medewerkers niet meer in bepaalde slachthuizen wil werken wegens ervaringen met agressie en geweld op de werkvloer. Hoe is dit mogelijk? Dat zijn maffiapraktijken! Waarom leggen we dit soort bedrijven niet onmiddellijk stil? Graag hoor ik van de staatssecretaris wat hij hieraan gaat doen, want dat hij de verantwoordelijkheid naar de sector schuift, is een patroon dat wij al jaren kennen. Wanneer evalueert de staatssecretaris of de convenanten voor dierwaardigheid en gewasbescherming voldoende garanties bieden en of er niet meer regie en handhaving nodig is?

Gelukkig zijn we in dit parlement gezegend met de Partij voor de Dieren, die wel verantwoordelijkheid neemt. Binnenkort zullen we spreken over twee initiatiefwetten, die PRO zeer serieus gaat nemen. Overigens moest ik bij de voorbereiding op dit debat wel terugdenken aan mijn maidenspeech, achtenhalf jaar geleden, die ik hield tijdens een debat over misstanden in de slachthuizen. Ik vertelde toen dat ik vijf jaar slagersmeisje was geweest en dat ik net als heel veel andere Nederlanders op weg was om vegetariër te worden. Het heeft veel langer geduurd dan goed was, maar ik kan hier nu vertellen dat het proces voltooid is, want na al die debatten over misbruik van dieren kan ik geen hap vlees door mijn keel krijgen. Dus ik ben nu ook vegetariër.

Voorzitter. Handhaving lijkt een ondergeschoven kindje. Overtredingen lijken te lonen. Het maakt mij wel een beetje moedeloos. Wij spreken hier uren en uren over de verduurzaming van de landbouw en stellen miljarden euro's van u en mij ter beschikking voor die verduurzaming, maar ondertussen zijn illegale praktijken schering en inslag, met als verliezer de boer die zich wel aan de regels houdt. Het milieu, de natuur, het dier: het moet echt anders. Zorgwekkend daarbij is natuurlijk dat dit kabinet een

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

taakstelling oplegt om te bezuinigen op het ambtenarenapparaat. Een kleine overheid als symbolisch ideaal. Kan de minister, die deze taakstelling moet verzorgen op zijn ministerie, bevestigen dat het tekort aan handhaving niet verder uitgekleed wordt als gevolg van deze taakstelling?

Een andere voorwaarde is financiering. We hebben daar vorige week al uitgebreid over van gedachten gewisseld. De ambtenaren van het ministerie hebben keihard gewerkt om binnen drie dagen meer dan 100 vragen te beantwoorden, waarvoor complimenten en dank. Ik wil nog wel even doorvragen op financiering voor landgebruik, die in mijn ogen echt achterblijft. Daarvoor is 50 miljoen gereserveerd, terwijl ambtenaren vorig jaar berekenden dat hier de komende jaren 1,16 tot wel 2,3 miljard voor nodig is.

De **voorzitter**:
Mevrouw Keijzer, wat …

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ja, persoonlijk feit, voorzitter. Ik ben geen vegetariër, maar dat wil niet zeggen dat ik met plezier zit te kijken naar misstanden. Ik wou dat toch even gezegd hebben.

De **voorzitter**:
Waarvan akte. Mevrouw Bromet vervolgt haar betoog.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
In mijn herinnering was mevrouw Keijzer vroeger wel vegetariër, maar dat heb ik misschien verkeerd onthouden.

De **voorzitter**:
Nou …

Mevrouw **Bromet** (PRO):
In de beantwoording is niet ingegaan op hoe dit grote verschil verklaard kan worden, dus laat ik de vraag versimpelen: is er voldoende geld om de bossenstrategie en de veenweideaanpak door te zetten, ja of nee? Dezelfde vraag heb ik over de voltooiing van het Natuurnetwerk en het Aanvalsplan Grutto. Wat is daar het tekort? Wat betekent dit voor de doelstellingen en de inbreukprocedure? Deze keer krijg ik graag een antwoord op mijn vragen.

Voorzitter. Mijn nadruk op deze zorgelijke praktijken in de begrotingsbehandeling zou kunnen verhullen dat er ook een heleboel mooie verhalen te vertellen zijn over de landbouw en de natuur, en over onze eigen leden, de leden van PRO. Zij schreven anderhalf jaar geleden een visie op hoe de landbouw eruit kan zien in 2040, met zowel aandacht voor de economische als de ecologische bijdrage van de sector. Binnenkort gaan de leden een visie presenteren op de natuur in Nederland. Daarin zetten zij uiteen hoe de natuur weer kan floreren in Nederland en wat daarvan de waarde is.

De minister van LVVN heeft zelf ook heel mooie plaatjes laten maken over de toekomst van de landbouw en de natuur in Nederland. Klimaatwetenschapper Tim van Hattum werkte een mooi toekomstperspectief uit voor Nederland waarin de natuur gezond is en de landbouw gevarieerd is, met strokenteelt en voedselbossen, waarin we nog steeds droge voeten hebben en waar er langs de nieuwe brede stranden dolfijnen zwemmen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

We hebben met een aantal commissieleden gezien en ook geproefd hoe de rijstteelt in de Nederlandse veenweide wellicht toekomst heeft. We zien mooie voorbeelden in Zwitserland, waar landbouwgrond alleen verkocht mag worden aan boeren die het zelf gaan gebruiken en waar boeren 7% van hun grond moeten bestemmen voor wilde natuur. Boerin Agnes uit Leens bewijst dat je meer verdient als je bespaart op krachtvoer en kunstmest, zelfs als je koeien daardoor minder melk geven. De natuur kan daardoor weer opbloeien. Dat zijn mooie voorbeelden van hoe het wel kan, maar die begeven zich tegelijkertijd op een ongelijk speelveld als aan de andere kant de wet stelselmatig overtreden wordt.

Voorzitter, tot slot. Ik zei net al: ik zit in de politiek voor resultaten en niet om alleen mijn punt te maken. Een van de grote problemen, zoals ik net al zei, zijn de hoge grondprijzen in Nederland. Ik zou heel graag een initiatiefnota schrijven om de grondprijzen te beteugelen. Ik heb daartoe het CDA uitgekozen om het samen te doen. Ik hoop dat het lukt. Ik ga binnenkort bij de heer Koorevaar op de boerderij op bezoek om daarover verder te spreken.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik kijk ernaar uit. Ik denk dat samenwerking nodig is, ook op landbouw, natuur en stikstof. Ik hoor ook wat ontboezemingen. Ik wist niet dat dit eraan zat te komen, maar we gaan elkaar wel treffen, zoals recent nog in het restaurant van de Kamer, waar mevrouw kroket ...

(Hilariteit)

De heer **Koorevaar** (CDA):
Daar at mevrouw Bromet nog een kroket.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Mevrouw vegetarische kroket!

De heer **Koorevaar** (CDA):
Mevrouw Bromet at toen nog een kroket, dus er is waarschijnlijk iets veranderd. Ik wil even terugkomen op de handhaving, mevrouw Bromet.

De **voorzitter**:
Was het een vegetarische of was het er een met kalfsvlees?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik zou graag het voorstel doen om voortaan "mevrouw kroket" te zeggen! Nee hoor.

Maar ik zat net even in mijn verhaal. Mevrouw Bromet had een verhaal over handhaving. Is mevrouw Bromet het met mij eens dat het ook een taak van het ministerie is om de monitoring ook wel scherp te hebben zodat ondernemers snel kunnen participeren en kunnen anticiperen op verandering?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, natuurlijk. Ik weet alleen niet waar het dan precies over gaat. Als er wetten zijn, moeten die natuurlijk nagevolgd worden. Dan moet je dat wel weten. Dat lijkt mij logisch.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Het punt is dat die fosfaatrechten er al langer zijn. Als er niet op wordt gehandhaafd en het systeem wel in stand blijft … Je hebt bijvoorbeeld meer fosfaatrechten nodig als de productie van een koe hoger is. Het is dan handig als het kabinet of de minister je ook meeneemt in die hogere behoefte. Is mevrouw Bromet dat ook met mij eens?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Als het een excuus is om te vergoelijken dat mensen dingen doen die niet mogen, ga ik daar niet in mee. Als het onwetendheid is, is er meer nodig. Dan is dat een taak voor de minister.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dan zijn we het, denk ik, daarover eens. Als het helpend zou zijn, zou het heel mooi zijn als je die fluctuaties snel inzichtelijk hebt zodat je snel kunt anticiperen. Heel fijn, dank u wel.

De heer **Graus** (PVV):
Het is wel een vegetarische kroket, hè! Hij zei "mevrouw kroket" en dan is het dubbel beledigend.

Ik heb twee vragen over zaken die ik eigenlijk heb gemist bij mevrouw Bromet. Ik heb ooit samen met de PvdA een actieplan opgezet om bijen te beschermen. Nu is het grootste gevaar de hoornaar. Die is gevaarlijker dan de wolf. De wolf heeft nog niemand gedood en de hoornaar wel. Daar hoor je niemand over. Dat is heel raar, want hij helpt hele bijenvolken om zeep en de bij staat aan het begin van onze voedselcyclus. Daar had ik graag een reactie op gehad. Wat wil mevrouw Bromet daaraan gaan doen? De gemeenten en de provincies doen er namelijk niets aan en de staatssecretaris evenmin.

Het tweede punt is ook het laatste punt. Vandaag stond in de couranten dat NVWA-inspecteurs en -dierenartsen bepaalde slachthuizen niet meer in durven. Ik vraag al tientallen jaren om de dierenpolitie mee te sturen. Stuur een gewapende agent mee. Pak ze bij de veter! Gooi ze in de bak, op water en brood. Geef ze een levenslang beroeps-, houd- en fokverbod. Daar had ik ook nog graag een reactie op.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Bijen zijn natuurlijk heel belangrijk voor de natuur en ook voor de voedselvoorziening. De hoornaar is echt wel een probleem. Je ziet met heel veel invasieve exoten dat je ze wel kunt willen bestrijden, maar dat dit niet meer mogelijk is, dus dat je er ook mee moet leren leven. Over de inspecteurs heb ik zonet in mijn bijdrage ook iets gezegd. Ik vind het schandalig dat mensen die in dienst zijn van de overheid bepaalde bedrijven niet binnen durven omdat ze worden bedreigd. Ik kom straks ook met een motie hierover, dus die kan de heer Graus dan steunen.

De heer **Graus** (PVV):
Dat is sympathiek. Dat zal ik altijd doen. Ik heb er in het verleden zelf ook moties over ingediend, want ik vind dat onze dierenartsen moeten worden beschermd door gewapende mensen, dus geen boa's maar algemene opsporingsambtenaren met

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

politionele strafrechtelijke bevoegdheden.

Wat de hoornaar betreft moet er wel iets gebeuren. Er zijn mensen die dat melden. Ook oud-Kamerleden hebben mij daarvan verwittigd. De gemeente zegt: we doen niks. De provincie doet niks. De Staat doet niks. Maar onze bijenvolken gaan om zeep en we krijgen een voedselprobleem. We gaan, als we niet oppassen, zelfs een wereldwijd voedselprobleem krijgen door die hoornaar. Ik wil dat er hier iets aan gedaan wordt en ik hoop dat u mij daarin steunt.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik weet niet of de hoornaar nou het allergrootste probleem is voor de bijenvolken. Ik denk wel dat bestrijdingsmiddelen een heel groot probleem vormen. Daar dienen wij ook allerlei voorstellen voor in. Vroeger was de PVV echt een medestander in het verbieden en tegengaan van bestrijdingsmiddelen. Dat is een beetje gaan verschuiven, maar dat ligt misschien een beetje aan de woordvoerder.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Graus** (PVV):
We zijn altijd tegen alle neonicotinoïden en noem maar op geweest, en dat blijven we ook. Maar het is waar dat dit ook een rol speelt. Ook straling speelt een rol en een bepaalde mijtsoort, maar ook de hoornaar. Laatst stond ik met twee andere Kamerleden en de Kamerimker bij onze bijenkast van de Kamer. We hebben zelf een hoornaar uit onze bijenkast kunnen halen. Maar ze helpen dat hele volk om zeep. Dat is zeer ernstig. Ik had er ook graag een reactie van u op gehad. Ik had er ook graag mevrouw Van der Plas over gehoord. De wolf heeft nog niks of niemand gedood, maar die hoornaar heeft laatst in België nog een man gedood, maar daar hoor ik niemand over.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Plas komt nog.

De heer **Graus** (PVV):
Alleen maar paniekzaaierij over de wolf, maar hier hoor je niemand over.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik ben ook wel benieuwd naar de reactie van de minister hierop, want ik ben geen specialist hoornaar. Ik dacht weleens ergens gelezen te hebben dat die niet meer weggaat en dat we ermee moeten leren leven, maar meer kennis altijd welkom.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Het is interessant. Na het rode gevaar van de Amerikaanse rivierkreeft en het roodkapjesyndroom nu de hoornaar. Laten we kijken of we die bij de grens kunnen tegenhouden. Ik wil me allereerst aansluiten bij wat mevrouw Bromet en de heer Graus zeiden over dat het totaal afkeurenswaardig is dat toezichthouders en veeartsen niet hun werk in veiligheid kunnen doen en dat ze zich niet welkom weten. Laat ik dit zeggen: toezichthouders zijn niet bang aangelegd, dus ik vind het echt wel heel erg. Dan is de oproep van de staatssecretaris aan de sector in de trant van "gedraagt u zich een beetje", zoals in de brief stond, wel een beetje zuinigjes. Wat vindt mevrouw Bromet daar eigenlijk van?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Daar ben ik het mee eens. Dat heb ik net ook gezegd. Ik vind dat de staatssecretaris moet gaan staan voor de medewerkers. Ik vind het echt ongekend dat naast de misstanden die plaatsvinden in die slachthuizen op het gebied van dierenwelzijn nu ook zelfs de ambtenaren slachtoffer dreigen te worden. Dat kan niet. Daarom heb ik ook in mijn betoog gezegd: leg de bedrijven stil waar dit voorkomt. Daarover kom ik met een motie. Misschien was het door de reactie van de heer Graus van zonet wat verwarrend, maar ik kom niet met een motie om politiebewaking in te schakelen, maar wel met een motie over sancties voor de bedrijven waar dit plaatsvindt.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat is helder. Eens op dit punt. Dan heb ik nog een andere vraag. Mevrouw Bromet eindigt met het idee om met een initiatiefvoorstel te komen om iets te doen tegen hoge grondprijzen. Maar ze begon haar bijdrage met: hé, moeten we die ammoniaknorm wel koppelen aan fosfaatrechten, kunnen we die niet beter koppelen aan grond? Mijn vraag aan mevrouw Bromet is: hoe brengt ze deze twee zaken bij elkaar? Ze begint eigenlijk met iets te koppelen aan grond. Dan weet je één ding: dan spuit de prijs van grond nog verder omhoog, ook al zitten er ook een aantal zaken in het pakket van de minister waardoor de grondprijs misschien iets gaat dalen. Maar het saldo-effect weten we niet. Aan het eind zegt ze: ik wil iets aan de grondprijzen doen. Dat past niet helemaal bij elkaar. Hoe past dat in het hoofd van mevrouw Bromet wel bij elkaar?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik heb de intentie uitgesproken dat ik een initiatiefnota ga schrijven. Dus die is nog niet geschreven, maar daar gaan we elkaar later vast en zeker over spreken. Ik denk dat het best kan kloppen dat de grondprijzen juist door het ene aspect van de koppeling aan de hectares kan stijgen, maar ik denk dat er ook een heleboel dingen inzitten die de grondprijs verlagen. Bijvoorbeeld als het gaat over een verbod op bepaalde teelten in bepaalde gebieden, zoals teelt op uitspoelingsgevoelige gronden. Als dat niet meer mag, als je de lelieteelt gaat verbieden, als je een bepaald bestrijdingsmiddel gaat verbieden of als je gaat zeggen "er moet een norm voor grondgebondenheid komen, zijn dat allemaal manieren waarop je het gebruik van de grond afwaardeert, waardoor de grond logischerwijs in prijs zou moeten dalen. Ik kan nog niet ingaan op alle ins en out, want ik ga dit doen samen met de heer Koorevaar, hoop ik, als ik bij hem op bezoek ben.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik snap het. Als je het opbrengend vermogen van de grond omlaag brengt, met welke regel dan ook, dan zal dit op korte of lange termijn iets doen met de grondprijs. Het kan wel een pijnlijk proces zijn, want dan heb je voorlopig waarschijnlijk nog een hoge grondprijs. Het punt was meer dat ik dacht: als we zomaar zo'n omvangrijke sector als de melkveehouderij gaan koppelen aan grond in plaats van aan fosfaatrechten, dan gaat dat een gigantische impact hebben op de grondmarkt. Dus ik dacht: als dit aan het eind het voornemen is van mevrouw Bromet, moet dat even goed worden overwogen, want dit gaat elkaar echt wel raken. Het kan nog weleens zo'n groot effect zijn — ik ben ook benieuwd naar de inzichten van de minister en van de onderzoeksinstituten hierop — dat het hele idee van het beperken van de grondprijs overhoop zou kunnen gaan.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het zou natuurlijk ook zo kunnen zijn dat de boeren die heel veel grond hebben,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

helemaal geen probleem hebben, terwijl juist de intensieve boeren zonder grond voor een heel pijnlijk dilemma komen te staan. Het is geen geheim dat wij als PRO ook af willen van de intensieve veehouderij. Wij vinden gewoon — dat is trouwens nog het antwoord op de vraag van mevrouw Keijzer van daarnet, hoeveel dieren je moet hebben — dat het aantal dieren in Nederland in overeenstemming gebracht moet worden met de grond die beschikbaar is om voer voor die dieren te genereren en mest kwijt te kunnen op het land. Dat kan nu bij lange na niet, dus daar moet iets veranderen.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Disneyland Nederland, denk ik dan maar. Neemt mevrouw Bromet in haar notitie ook mee dat grond en grondprijzen niet iets zijn waar je als overheid maar vrij over kan beschikken? Het gaat namelijk over eigendom van mensen. Dan heb je dus te maken met de rechten van de mens, waar het eigendomsrecht er een van is.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Jazeker, voorzitter. Wij vinden het eigendomsrecht heel belangrijk, maar wij vinden het ook belangrijk dat de overheid soms ingrijpt. Dat gaat altijd tegen een vergoeding. Maar ik heb al eerder een keer, nog in de tijd van voormalig minister Van der Wal, een studie laten uitvoeren door een professor grondbeleid. Die heb ik gevraagd wat er nou gebeurt als je als overheid in bepaalde gebieden een voorkeursrecht voor gemeenten oplegt, omdat je die gronden nodig hebt voor extensivering van boeren, misschien voor de aanleg van natuur, misschien voor woningbouw. Dat kan. Dus ik denk ook dat een grotere rol van de overheid in de grondmarkt voor ons heel gewenst is. Ik moet daar nog over spreken met het CDA om te zien hoever het CDA daarin wil gaan. Maar ja, grondbanken en een voorkeursrecht voor gemeenten zijn wel instrumenten die wij wellicht willen inzetten.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Het CDA is wat linkser geworden, dus dat zou succesvol kunnen zijn. Mijn andere vraag gaat over de staat van de natuur. Waar baseert mevrouw Bromet zich op als zij zegt dat de natuur "op omvallen staat", of woorden van gelijke strekking? Ik lees namelijk constant rapporten waarin staat dat allerlei verschillende diersoorten of planten het eigenlijk gewoon goed doen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Wij waren met een delegatie van de landbouwcommissie laatst op bezoek bij Naturalis. Dat was echt indrukwekkend, want we zijn daar ook in een depot geweest van de uitgestorven opgezette dieren. Dat was echt heel confronterend. In het gesprek daarna heb ik ook de volgende vraag op tafel gelegd. "In de Tweede Kamer krijg ik heel vaak van andere Kamerleden te horen dat het eigenlijk prima gaat met de natuur. Wat vinden jullie daar nou van?" "Nou ja", zeiden ze, "dat klopt gewoon niet". Dat zou ik ook tegen mevrouw Keijzer willen zeggen. Er zijn stapels rapporten waaruit blijkt dat het niet goed gaat met de natuur. Ik ga die hier niet allemaal tevoorschijn halen. Ik zou zeggen: ga eens naar Naturalis, vraag of je naar die uitgestorven dieren kan kijken en vraag dan ook eens hoe het gesteld is met de staat van de natuur in Nederland.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dat neerbuigende toontje van mevrouw Bromet elke keer, en dan geen antwoord geven op de vraag ... Laat ik dan specifieker zijn. Er is natuur die wij hebben aangewezen als beschermenswaardig, die stikstofgevoelig is. Als er te veel stikstof is, kan dat nadelig

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

zijn voor het desbetreffende plantje. Maar als dat plantje nou elders in Europa fantastisch voorkomt, dan is het toch geen probleem als het in Nederland wat minder gaat? Of geldt dan de Europese gedachte niet?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nou, het zal wel weer als "neerbuigend toontje" gekwalificeerd worden, maar dan geldt dat wij in Nederland een heel unieke deltanatuur hebben. Uniek voor Europa. Als je het hebt over bepaalde weidevogels, dan zijn wij als Nederland verantwoordelijk voor het grootste gedeelte van de voortplanting daarvan, door ons grondgebied en door de omstandigheden die er hier in het estuarium van Europa zijn. "Een plantje" vind ik ook neerbuigend. Het gaat over biodiversiteit. Je kan zeggen "brandnetels zijn ook natuur en bramen doen het hartstikke goed als het gaat over stikstofuitstoot, dus dan doen we het daar wel mee", maar dat is niet hoe ik in het leven sta. Ik vind juist dat je als rijk land ... Nederland is een ongelofelijk rijk land, een van de rijkste landen van de wereld. Als je dan niet in staat bent om ook de zwakkere belangen te beschermen, ben je geen knip voor de neus waard.

De heer **Lohman** (CDA):
Ik ken mevrouw Bromet als voorvechter van biologische landbouw. De minister is nu aan de slag met het versnellingsplan wat betreft biologisch. We hadden daar laatst ook een rondetafel over. Daaruit bleek dat de afzet heel erg achterblijft. Het ging daarin op een gegeven moment ook over bijmenging. Ik vroeg me af wat uw afdronk van dat gesprek is. Is bijmenging van biologische producten een goed idee, of niet?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, dat is een dilemma. Allereerst vind ik het heel goed dat de minister gezegd heeft: "Ik ga met de supermarkten in gesprek om het aandeel biologisch te vergoten. Als ze niet over de brug komen, kom ik met dwingende maatregelen." Daar sta ik dus hartstikke achter. Biologisch is een heel sterk merk. Als je als consument weet dat je biologisch koopt, weet je dat het product gemaakt is zonder bestrijdingsmiddelen en kunstmest en dat er vaak ook meer ruimte voor de dieren was. Ik heb hier geen pasklaar antwoord op. Het kan helpen om de afzet te vergroten, maar ik zou eigenlijk liever willen dat wij een land worden zoals heel veel Europese landen, waar de consument volgens mij best lijkt op de consument in Nederland en waar wél heel veel biologische producten in de supermarkt liggen. Ik vind het eigenlijk ook heel erg dat je als consument meer moet betalen als je biologisch wil kopen, terwijl de externe kosten afgewenteld worden op de belastingbetaler, bijvoorbeeld in de vorm van 20 miljard voor reparatie van het stikstofprobleem. Je zou de werkelijke prijs moeten kunnen afrekenen bij de kassa. Dat betekent dat biologisch dan voor iedereen haalbaar is, en niet alleen voor de mensen die dat ideologisch heel belangrijk vinden, of rijk zijn.

De heer **Lohman** (CDA):
Ik heb een korte vervolgvraag. Bent u ook bekend met regeneratieve landbouw? De discussie gaat over regeneratief versus biologisch versus andere keurmerken. Ziet u misschien een meerwaarde om ook over regeneratieve landbouw afspraken te maken voor inkoop, om die beweging die kant op te stimuleren?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, ik vind regeneratieve landbouw natuurlijk ook ontzettend belangrijk. Biologisch betekent niet per se dat alles altijd helemaal goed gaat. Ook bij de biologische landbouw

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

zijn er verbeteringen mogelijk. Het sterke aan biologische landbouw is natuurlijk dat het een zelfbindend product is. Je weet heel goed wat de eisen zijn die eraan gesteld worden. Ik weet niet of dat bij regeneratieve landbouw ook zo is. Als je beleid maakt of regels stelt, moet je natuurlijk wel een afbakening hebben. Daarom heb ik het ook vaak over biologische landouw. Ik weet dat er ook boeren zijn die verder gaan dan biologische landbouw, of die niet dat keurmerk hebben, maar wel aan die eisen voldoen. Dat zijn allemaal belangrijke discussies. In het grote geheel denk ik: laten we nou eerst maar eens kijken hoe we de biologische landbouw kunnen vergroten.

De **voorzitter**:
Tot slot, en via de voorzitter, meneer Lohman. Gaat uw gang.

De heer **Lohman** (CDA):
Deed ik dat niet? Excuses, voorzitter. Het is goed hoe mevrouw Bromet daarnaar kijkt. Ik denk inderdaad dat regeneratieve landbouw zou kunnen helpen om gangbare boeren stappen richting minder gebruik van kunstmest, bestrijdingsmiddelen et cetera te kunnen laten maken. Soms wordt dat tegenover elkaar gezet, of in een concurrentie. Ik mag dus uit de antwoorden van mevrouw Bromet opmaken dat zij dat niet ziet als concurrentie tussen regeneratief en biologisch?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nee.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Ik was ook bij het bezoek aan Naturalis, net zoals een aantal andere Kamerleden. Het antwoord van mevrouw Bromet klopt gewoon niet. We kregen in het begin een presentatie. Dat was het moment waarop mevrouw Bromet de vraag over de natuur stelde. Toen was het antwoord van Naturalis letterlijk: "Dat ligt eraan hoe je het bekijkt; of je inzoomt, of het in het grotere geheel bekijkt." Dat was het antwoord. Ze zeiden niet dat het onzin is, maar ze zeiden gewoon letterlijk: "Het ligt eraan hoe je het bekijkt." Dat was het antwoord van Naturalis. Wat mij met name opviel, zal ik, via u, voorzitter, dan ook direct maar melden. Naturalis liet ook heel goed zien waar hun inkomsten vandaan komen. Meer dan 80% komt van het ministerie van OCW en van instanties zoals de Postcodeloterij. Ik heb altijd geleerd: wiens brood men eet, diens woord men spreekt.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
De heer Jansen was eerder weggegaan, dus hij was helemaal niet aanwezig bij het gesprek waar ik naar verwees. Ik zal ook best aan het begin van het bezoek een vraag gesteld hebben, maar we hebben na afloop met z'n allen aan tafel gezeten en toen heb ik deze vraag gesteld. Daar was de heer Jansen niet bij, want die was al weg.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Dat was omdat de heer Jansen voorzitter was van een commissieactiviteit, maar daarvan akte. Die vraag is wel daadwerkelijk gesteld aan het begin. Ik vond het een opvallende vraag, want het was namelijk een politieke vraag. Zoals mevrouw Bromet die vraag hier net verwoordde, zo heeft ze die ook gesteld. Ze zei: een deel van de Kamer wuift het altijd weg en zegt dat het niet slecht gaat met de natuur. Het was gewoon een politieke vraag bij een werkbezoek. Dat is idioot; maar goed, het gebeurt. Nogmaals, is mevrouw Bromet het dan met mij eens dat Naturalis wel heel veel geld krijgt uit een

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

bepaalde ruif en dat dat misschien wel te maken heeft met het woord dat ze uiteindelijk verkondigen?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik vind het een schandalige verdachtmaking van een gerenommeerd instituut. Ik ga daar helemaal niet in mee.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Naturalis heeft drie activiteiten. Ten eerste is dat de erfgoedfunctie, het archief. Ten tweede hebben ze een museumtak. Dat is allemaal prima, maar de derde tak, de onderzoekstak, is het probleem. Als ik dan kijk waar de inkomsten voornamelijk vandaan komen, denk ik inderdaad dat hier sprake is van een schoenmaker die zijn eigen vlees keurt. Dat is wat hier aan de hand is.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dus de PVV zegt: omdat je als onderzoeker van natuur gefinancierd wordt door het ministerie van OCW, komt er uit je onderzoek dat het slecht gaat met de natuur. Dat is een redenatie die ik totaal niet volg.

Mevrouw **Podt** (D66):
Om te beginnen, vind ik het echt heel naar dat een aantal mensen hier in de zaal het steeds nodig vindt om organisaties en instanties die we volgens mij met z’n allen op handen zouden moeten dragen, maar die in ieder geval niet hier in dit huis aanwezig zijn, onder de loep te leggen met allerlei verdachtmakingen. Ik denk dat we dat niet moeten willen. Ik kijk ook even naar u als voorzitter. Het lijkt mij goed ...

De **voorzitter**:
Nee, dat gaan we niet doen.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik kijk toch naar u als voorzitter. Dan staat het u vrij om te zeggen: daar doe ik niks mee. Dat mag ook, maar ik vind dat echt heel erg kwalijk. Dat wil ik even gezegd hebben. En dan ga ik ...

De **voorzitter**:
Ik reageer daar eerst op, dan geef ik u ruimte voor uw interruptie. We bespreken vandaag een van de begrotingen van het kabinet. Het betreft de begroting Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. Als een van de leden kritisch is over de besteding van de overheid en de verwachtingen van betrokken organisaties, dan staat dat dat lid vrij, net als dat het u vervolgens vrijstaat om u daartegen uit te spreken. Zo werkt dat in een vrij debat. Daar moet u de voorzitter niet in betrekken; dat is heel vervelend. Gaat u verder met uw interruptie richting mevrouw Bromet.

Mevrouw **Podt** (D66):
Nee, voorzitter. Nu legt u mij iets in de mond. Ik heb niet gezegd dat ik een bezwaar heb tegen het punt dat de heer Jansen maakt over de besteding van de fondsen. Ik maak bezwaar tegen het feit dat hij daar vervolgens dingen aan koppelt die je volgens mij niet zou moeten koppelen als een instantie zich hier niet kan verdedigen. Door naar de interruptie.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Ja, maar als we met elkaar in debatten zó inhoudelijk moeten gaan kijken naar wie waar wel en niet kritiek op heeft tijdens het gevoerde debat in de plenaire zaal, dan denk ik dat dat het vrije woord en het debat dat hier gewoon plaats moet vinden en waar u elkaar op kunt bevragen — dat kan de Landbouwcommissie als geen ander — dan wordt beperkt. Dat gaan we niet doen. Het staat mevrouw Bromet vrij om de heer Jansen daarop te pareren, net zoals het u vrijstaat daarop te reageren. Ik stel voor dat u nu gewoon weer interrumpeert in de richting van mevrouw Bromet, want daar kwam u voor naar de microfoon.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat heb ik zojuist gedaan, voorzitter. Dan ga ik naar mevrouw Bromet. Er zijn heel veel vragen richting mevrouw Bromet over het stikstofpakket. Nou gaf zij natuurlijk zelf al terecht aan dat zij de senior is van deze commissie, natuurlijk niet in jaren, maar in de jaren dat zij deze portefeuille doet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ook in jaren.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ook in jaren? Nou, dat weet ik niet. Daar zouden we even naar moeten kijken.

De **voorzitter**:
Uw vraag?

Mevrouw **Podt** (D66):
Maar heeft zij in die zeven jaar dat zij deze portefeuille doet, al eens meegemaakt dat zowel de natuurorganisaties als helemaal aan de andere kant de werkgeversorganisaties en Bouwend Nederland zeggen: dit is nou een plan waarmee we vooruit kunnen?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Toen zeven jaar geleden die uitspraak over stikstof kwam, hebben Jesse Klaver en ik samen Bouwend Nederland, VNO-NCW en de boeren aan tafel gezet om te kijken: hoe gaan we dit varkentje eens wassen? Ik moet zeggen dat VNO-NCW en Bouwend Nederland mijn beste vrienden zijn op dit gebied. Zij ontkennen niet dat het slecht gaat met de natuur. Ze willen heel graag dat de natuur verbetert. Ze willen ook heel graag dat er actie komt. Het is fijn dat er breed maatschappelijk draagvlak is. Ik vind het ook heel mooi om te zien dat al die organisaties samenwerken en de afgelopen jaren elke keer met alternatieve plannen zijn gekomen. Dat is de kracht van de polder.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
De opmerking die mevrouw Bromet net richting mij maakte, dat die Oostenrijkse boer op een berg met tien koeien goed zou zijn en een voorbeeld zou zijn … Daar werd trouwens ook achteraan gezegd dat dat helemaal niet kan in Nederland. Weet mevrouw Bromet dat je gewoon een aantal stuks vee nodig hebt om überhaupt een bedrijf rond te rekenen? Weet ze dat je gewoon afhankelijk wordt van subsidie van de overheid als je die hoeveelheid vee niet hebt?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Een heleboel boeren in Nederland zijn inderdaad afhankelijk van subsidie van de overheid. We hebben natuurlijk het Europese landbouwbeleid, waardoor er heel veel subsidie naar de boeren in Nederland gaat. Als dat bijdraagt aan schoon water en natuurherstel vind ik dat ook helemaal geen enkel probleem. Er zijn ook boeren die neventakken hebben. Zij hebben een zorgboerderij, verkopen melk aan de weg en hebben allerlei innovatieve neveninkomsten, waardoor de ene boer 20 koeien heeft en de andere 200. Dat is de veelzijdigheid van het Nederlandse platteland.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ja, maar dit is dus precies ... Dit komt voort uit een sprookjeswereld en de roze bril waarmee de fractie van PRO naar het boerenbedrijf kijkt. Als straks drie of vier op de tien boeren verdwijnen, wie gaat dan het landschap beheren? Daar heb je dan bedrijven voor nodig. Die moeten daarvoor gesubsidieerd worden, want veenweidegebied — het woord zegt het al — wil zeggen: beweid met koeien om het te maaien. Als die er niet meer zijn, moet een bedrijf dat doen. Die moet daar subsidie voor krijgen. Zo veel geld is er niet beschikbaar. Dat is nog los van de vraag: welke mannen of vrouwen gaan dat werk dan doen? Want dat zijn nu vaak de mensen die bij de boer zelf werken.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Het is ook helemaal niet de bedoeling dat dat verdwijnt. Ik heb net al een paar keer gezegd dat ik helemaal niet wil dat die boerenbedrijven verdwijnen. Ik hoop dat ze juist een rol spelen in het onderhoud van het landschap en dat wij daar als overheid een prijs voor betalen.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dat betekent dus de verstatelijking van het boerenbedrijf en van het beheer van het landschap, dus dat dat niet meer wordt gedaan door ondernemers, die dat gewoon onderdeel laten zijn van hun bedrijfsvoering, maar dat dat vanuit de overheid komt. Dat is inefficiënt, niet effectief en veel duurder. Dat is dan dus de toekomst voor het platteland die mevrouw Bromet ziet, waarvan akte. Waarvan akte.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nee, dat zijn allemaal conclusies van mevrouw Keijzer, terwijl heel veel boeren in hun huidige bedrijfsvoering voor een groot gedeelte profiteren van agrarisch natuurbeheer. Dat doen ze graag. Ze zorgen met heel veel liefde voor dat veenweidelandschap en daar krijgen ze ook geld voor. Daar staan wij pal voor. Ik heb in het verleden samen met de heer Grinwis ook vaak reparaties uitgevoerd als die subsidies weggehaald werden. Ik denk dat die boeren juist een hele grote rol daarin kunnen blijven spelen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Mevrouw Bromet zei net ook weer iets wat gewoon niet klopt. Dat gaat over biologische voedingsmiddelen. Daarvan zegt mevrouw Bromet: dan weten mensen zeker dat er geen bestrijdingsmiddelen zijn gebruikt. Dat is gewoon níét waar. Biologische boeren mogen middelen gebruiken. Die mogen alleen niet van synthetische of chemische oorsprong zijn, maar wel van organische oorsprong. Biologische boeren in België, Frankrijk en Duitsland mogen koper gebruiken, een zwaar metaal. In Nederland is dat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

niet toegestaan als bestrijdingsmiddel, maar wel als bladmeststof. Biologische boeren in Nederland mogen zwavel gebruiken.

De **voorzitter**:
Komt u tot een vraag.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dat is een middel dat schade toebrengt aan bijvoorbeeld sluipwespen. Waarom zegt mevrouw Bromet hier dat biologische boeren geen bestrijdingsmiddelen gebruiken?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik dacht al toen ik het zei: o, nou vergeet ik het woord "chemie"; ik had het woord "chemie" moeten toevoegen, "chemische bestrijdingsmiddelen", want anders komt mevrouw Van der Plas zo meteen weer zeggen dat ik dat woordje vergeten ben. Sorry, ik had het over chemische bestrijdingsmiddelen. Ik denk dat een heleboel consumenten die biologische producten kopen, blij zijn dat ze geen glyfosaat drinken als ze een glaasje melk nemen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Laat ik daar maar even niet op ingaan, want ook dit klopt weer niet. Maar ik blijf wel even bij de biologische bestrijdingsmiddelen, zoals mevrouw Bromet het noemt. Heel veel biologische producten in de Nederlandse schappen komen niet eens uit Nederland; die komen uit andere landen, waaronder België, Duitsland en Frankrijk. Daar mag koper dus gewoon gebruikt worden als gewasbeschermingsmiddel. Dat is slecht voor de bodem. Dat is gewoon een zwaar metaal. Vindt mevrouw Bromet het dan niet eerlijker om consumenten daar ook op te wijzen? Want je hebt natuurlijk biologisch-dynamisch. Die boeren gebruiken geen middelen. Dan zou je dát moeten zeggen. Maar door dit beeld steeds te scheppen ... Ik hoor dat ook steeds om me heen: ja, ik koop biologisch, want die gebruiken geen bestrijdingsmiddelen.

De **voorzitter**:
Uw punt is helder.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dat is gewoon niet zo.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik ben geen consumentenvoorlichter. Ik ben een politicus. Ik sta hier mijn ideeën te verkondigen en plannen te maken. Wat betreft producten uit het buitenland: ik vind het echt verschrikkelijk dat wij in Nederland maar 4,5% biologische producten telen, terwijl dat percentage in andere landen veel hoger is. De Europese Unie heeft gezegd: het doel is 25%. Ons doel, als Nederland, is 15%. Ik vind nog steeds dat wij ook naar die 25% moeten. Dan hoeven we die producten niet uit het buitenland te halen en kunnen we gewoon met trots zeggen: kijk, dit is hier in Nederland geteeld, zonder chémische bestrijdingsmiddelen en zonder kunstmest, en u kunt het met een gerust hart eten.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
We hebben gewoon een vrije markt. Ik heb natuurlijk ook al eens vragen aan de minister gestuurd, zo van: hoezo wil je dat afdwingen en hoe ga je dat dan doen? Volgens mij kunnen we hier beter met z'n allen zeggen: eet het Nederlandse product. Dat is altijd goed; dat staat onder strenge controles. Ook als er middelen worden gebruikt, is dat veel minder dan in het buitenland. Maar je kunt het niet afdwingen. Als je biologisch hier wilt stimuleren, gaat dat gewoon honderden miljoenen tot miljarden kosten aan subsidies. Dat is in Oostenrijk zo, dat is in Zwitserland zo en dat is in Duitsland zo. De toeslagen boven op het geld uit het gemeenschappelijk landbouwbeleid zijn gewoon gigantisch hoog. Dat is belastinggeld. Dat kan allemaal.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het kan, maar het gaat ergens anders vanaf. Als wij daar miljarden in gaan investeren, welke groepen in Nederland krijgen dan minder geld? Hoe ziet mevrouw Bromet dat?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Dat is wel een goed punt. Bij het toekennen van Europese landbouwsubsidies is het namelijk onder bepaalde condities ook zo dat alleen al het feit dat je hectares aan grond hebt, een grond is voor subsidie. Wij vinden dat die subsidie veel meer terecht moet komen bij boeren met prestaties die maatschappijbreed nuttig zijn. Ik vind dus dat wij onze nationale budgetten vanuit Europese landbouwbudgetten juist moeten laten toekomen aan boeren die biologisch willen gaan werken en de boeren die dat al doen, maar ook juist aan degenen die twijfelen of ze willen overstappen naar biologische producten.

En dan nog iets. Kijk, dat het in die andere landen wel zo goed gaat of dat daar het percentage biologisch werk veel hoger is, is ook te danken aan overheidsbeleid. De Nederlandse overheid heeft de afgelopen jaren helemaal niets gedaan om dit te stimuleren. Er was een soort marketingcampagne, maar dat is ongeveer het enige wat er gebeurd is. Deze minister heeft een actieplan voor biologische landbouw dankzij mijn voorspraak bij de vorige begrotingsbehandeling. Daar ben ik hartstikke blij mee en ik hoop dat het tot succes leidt.

De **voorzitter**:
Mevrouw Ouwehand mag nog interrumperen en daarna is het woord aan mevrouw Podt.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik heb eigenlijk helemaal geen vraag aan mevrouw Bromet, want ik begreep haar bijdrage heel goed, ook wanneer ze "niet-chemisch" zei toen het ging over bestrijdingsmiddelen en zo. Maar ik heb een vrolijke mededeling, want de Partij voor de Dieren zit twintig jaar in de Kamer en ik heb taart mee!

(Geroffel op bankjes)

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Die staat in de wandelgangen en is voor de woordvoerders en de bewindspersonen. We zullen ook zorgen dat er twee taarten gaan naar de kamer waar de ambtenaren dezer

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dagen hard zitten te werken om de beantwoording voor te bereiden. Ik denk immers dat die ambtenaren met twintig jaar Partij voor de Dieren behoorlijk wat werk hebben gehad met het beantwoorden van Kamervragen. Er is dus taart!

De **voorzitter**:
Dat denk ik ook. Van harte gefeliciteerd!

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dank u wel!

De **voorzitter**:
Daarmee is het dessert straks in ieder geval alvast gedekt. Dank u wel. Het woord is aan meneer Graus voor een interruptie.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Voorzitter, mag ik de Partij voor de Dieren ook even feliciteren?

De **voorzitter**:
Gaat uw gang.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
De taart gisteren bij de fractie was ook hartstikke lekker, dus ik raad iedereen aan om een stukje te nemen. De taart is veganistisch. Ik heb net ook al een complimentje gegeven aan de Partij voor de Dieren, maar ik hoop dat ze er de komende twintig jaar ook bij zijn.

De heer **Graus** (PVV):
Ook van harte gefeliciteerd aan de dames van de Partij voor de Dieren. Ik noemde ze vroeger altijd "de dierenpoezen", maar dat kan vandaag de dag niet meer.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
Nee, dat kan niet meer. Dat gaan we niet meer doen, haha! De organisatie is tot daaraan toe, maar dit zeggen we niet!

De heer **Graus** (PVV):
Tijdens mijn interruptie heb ik mevrouw Van der Plas aangehaald. Zij wilde een persoonlijk feit maken, maar ze was zo sportief om mij het te laten doen. Zij heeft namelijk wel Kamervragen gesteld over de hoornaar. De BBB heeft daar in diverse provincies ook moties over ingediend, die ook zijn aangenomen. We gaan samen ook om een landelijk aanvalsplan vragen. Dan is dat dus even rechtgezet. Ik doelde er meer op dat er iedere week een debat over de wolf wordt aangevraagd en niet over de hoornaar. Maar dan is alles rechtgezet. Is mevrouw Van der Plas tevreden? Volgens mij wel.

De **voorzitter**:
Ik zie mevrouw Van der Plas hierin berusten. Fijn dat u het heeft rechtgezet, meneer Graus.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Bijna anderhalf uur, mevrouw Bromet! Dank u wel. Het woord is aan mevrouw Podt voor haar eerste termijn namens D66.

Mevrouw **Podt** (D66):
Zo, voorzitter. Allereerst natuurlijk gefeliciteerd aan de Partij voor de Dieren. Het is heel mooi. Nog vele jaren! Het is ook leuk om u weer een keer bij de landbouwcommissie te zien, voorzitter. Dat is altijd een waar genoegen. Als laatste stukje in mijn blokje huishoudelijk zeg ik: wij doen dit vandaag met z'n tweeën. We zijn twee vrouw sterk gekomen. Mocht u dat willen, kunt u straks mijn collega Marieke bevragen op natuur, tuinbouw en visserij.

Voorzitter. We staan aan de vooravond van misschien wel de grootste landbouwtransitie sinds de Nederlandse minister Mansholt zo'n 70 jaar geleden de vorige in gang zette. Die nieuwe intensieve manier van voedselproductie trok de hele wereld over en heeft onze relatie tot de landbouw veranderd. We zijn gewend geraakt aan gigantische polders en intensieve bedrijven die zo intensief en efficiënt produceren dat we zo'n driekwart van wat we maken, exporteren. Dan hebben we het nog niet eens over alle kennis die ook de grens overgaat. Die export van hoogwaardige producten, kennis en ervaring levert ons macht en welvaart op. Het maakt dat Nederland op sommige vlakken een voorbeeld is voor vele andere landen. Maar helaas is dit landbouwsysteem ook over de natuurlijke en maatschappelijke grenzen gegroeid. Onze natuur is in slechte staat, ons land zit op slot en ook boeren zijn zeven jaar onzekerheid beu. Daarom ben ik enorm blij dat we eindelijk een doorbraak hebben, waardoor we met z'n allen weer vooruit kunnen. De puzzel die we moeten gaan leggen, is niet makkelijk, maar als we dat samen doen, lukt dat en zorgen we dat de Nederlandse voedselsector tot de absolute wereldtop blijft behoren en dat ook de Nederlanders die na ons komen, kunnen genieten van een gezonde en groene omgeving.

Voorzitter. Voor D66 zijn biologische boeren, extensieve boeren en alle andere koplopers onmisbaar voor de landbouw van morgen. Zij laten vandaag al zien dat gezond voedsel, een goed inkomen voor boeren en zorg voor de bodem, natuur en dieren samen kunnen gaan. Het is daarom goed dat zij zo'n prominente plek hebben in het pakket. Maar wie vooroploopt, moet ook perspectief hebben. Dat begint uiteindelijk bij mensen. Veel mensen willen duurzamer en vaak ook biologisch eten, maar dan moet die keuze wel betaalbaar en toegankelijk zijn. Sommige supermarkten laten zien dat dit kan. Lidl is dit jaar volgens de Consumentenbond zelfs de goedkoopste supermarkt voor biologische boodschappen. Maar we zien wel iets geks. Biologisch is voor mensen nog altijd fors duurder, terwijl blijkt dat biologische boeren hun extra kosten niet altijd terugverdienen. De kosten voor biologische producten zijn veel harder gestegen dan de opbrengsten voor boeren, en vooral ook veel harder dan die van veel gangbare initiatieven.

Voorzitter. Hoe kan het dat de prijs in de supermarkt zo hoog ligt, terwijl de meerprijs blijkbaar onvoldoende terechtkomt bij de boeren die die extra inspanning leveren? Om die reden is D66 blij dat het kabinet met de Uitgebreide Keten Verantwoordelijkheid, de UKV, ook kijkt naar de verantwoordelijkheid van andere partijen in de voedselketen. Maar we willen het graag concreet maken. Dus welke afspraken gaat de minister binnen de UKV ongeveer maken over biologisch en welke stappen kunnen we binnen de UKV zetten om het relatieve prijs- en schaalnadeel van biologische producten te verkleinen? Denk bijvoorbeeld aan het aanpakken van kiloknallervoordelen voor gangbare producten

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

of het opvangen van de hogere logistieke kosten bij kleinere volumes.

Voorzitter. We hoeven het wiel namelijk niet helemaal zelf uit te vinden. Denemarken laat bijvoorbeeld zien wat er kan als de overheid, boeren, supermarkten en horeca samen optrekken. Biologisch is daar herkenbaar voor mensen. De overheid stimuleert biologische consumptie actief, ook via restaurants en kantines. Is de minister bereid het voorbeeld van het Deense Organic Cuisine Label te volgen door met de horeca afspraken te maken over een duidelijk herkenbaar keurmerk voor restaurants die biologische producten serveren? Dan kunnen we de afzet ook indirect vergroten. Voor biologische melk ligt bijvoorbeeld een concrete mogelijkheid op tafel: een geleidelijk oplopende bijmengverplichting. Daarmee creëer je structurele vraag en geef je boeren die biologisch zijn of willen omschakelen, meer zekerheid over hun afzet. Hoe kijkt de minister naar zo'n indirecte manier om de biologische markt te vergroten?

Voorzitter. Naast biologisch gaan techniek en managementmaatregelen naar verwachting zo'n 15% van de emissiereductie voor hun rekening nemen. In de begroting zie ik ook dat het geld voor deze maatregelen netjes over de tijd is uitgesmeerd. Dat klinkt misschien logisch, maar ik heb eigenlijk best een beetje haast. Ik kan me voorstellen dat mensen snel aan de slag willen nu het pakket stap voor stap echt concreet wordt. Ik denk dat we dat moeten stimuleren, dat we niet moeten wachten tot 2030 of zelfs 2035, maar dat we nu al moeten doen wat nu al kan. Zou het dan niet beter zijn als we een deel van de gelden voor stal- en managementmaatregelen verder naar voren halen, richting 2028? Ik hoor graag hoe de minister daarnaar kijkt.

Voorzitter. Ook op andere vlakken wil ik niet te lang wachten. We zagen de afgelopen maand dat de eerste doorbraakgebieden naar buiten kwamen: in de Rotterdamse haven en op Texel kunnen we van het stikstofslot af. Dat is heel mooi nieuws, voor de natuur, voor PAS-melders en voor andere bedrijven. Mijn vraag aan de minister is: kunnen we die doorbraken zo snel mogelijk ondersteunen, bijvoorbeeld door te zorgen dat alles klaarstaat voor een snelle beoordeling op plekken waar een goede onderbouwing ligt en de juiste maatregelen worden genomen? Zo kunnen we op veel meer plekken, met of zonder konijnen, zeg ik tegen de minister, laten zien wat het doet als we echt deze stappen zetten.

Voorzitter. Mensen willen dat de dieren achter hun eten een goed leven hebben gehad. Dat zien we in de supermarkt, waar mensen bewust kiezen voor biologische of diervriendelijke producten. Dat zien we ook aan initiatieven zoals Kalverliefde, waarbij boeren kalfjes langer bij hun moeder houden. Dat is een hele bewuste keuze. Maar dat raakt ook aan een grotere vraag: hoe ziet de dierwaardige veehouderij van morgen eruit?

Neem de kalverhouderij. Zolang we melk produceren, worden er kalfjes geboren. Voor de kalveren die niet op het melkveebedrijf blijven, hebben we in Nederland een kalversector. Tegelijkertijd halen we ook nog jonge kalveren helemaal uit Ierland en andere landen naar Nederland. Vorig jaar ging het om een kleine 700.000. Daarvan zegt de Kamer al langer: breng de omvang van de kalverhouderij nou beter in balans met de Nederlandse melkveehouderij en bouw de afhankelijkheid van geïmporteerde kalveren af. De motie daarvoor heeft mijn voorganger samen met de heer Grinwis ingediend, al bijna drie jaar geleden. Als ik mij niet vergis, zijn er sindsdien nog meerdere moties met

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

hetzelfde onderwerp aangenomen in deze Kamer. Hoe staat het dus met de uitvoering van al die moties? Welke concrete stappen zet de staatssecretaris om de import van jonge kalveren af te bouwen en wanneer kunnen we daarvan resultaat zien?

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Goed om over de kalverhouderij en over die kalfjes bij de koe te beginnen. Toevallig sprak ik een van de mensen die daarbij betrokken zijn. Die vertelde mij dat het ministerie van Defensie nu ook kalf-bij-de-koe-melk uitdeelt. Ik vond dat echt een mooi voorbeeld van hoe de overheid iets kan stimuleren. De initiatiefnemers waren er ontzettend blij mee. Moeten we daarom niet veel meer stimuleren dat de overheid daarin stappen zet?

Mevrouw **Podt** (D66):
Mag ik mevrouw Bromet vragen om nog een halve pagina te wachten, want dan kom ik erop?

Voorzitter. De komende tijd gaan we veel in gesprek over hoe we de komende jaren de veehouderij dierwaardig maken. Ik kijk daarvoor naar mevrouw Ouwehand. Gelukkig zijn er boeren die vandaag al laten zien hoeveel er mogelijk is. Ik denk aan varkensboeren die in tegenstelling tot de huidige intensieve kalverhouderij biggen langer bij de zeug laten en die dieren veel meer ruimte geven voor hun natuurlijke gedrag, en de boeren van Kalverliefde. Dat zijn de koplopers waarvan we moeten leren. Wat mij betreft — dat zeg ik dus tegen mevrouw Bromet — leggen we de lat dus niet op het huidige gemiddelde, maar ter hoogte van de koplopers die laten zien wat er mogelijk is. Hoe kijkt de staatssecretaris daarnaar, en is hij bereid om een houderijsysteem als Kalverliefde en dat van die varkensboeren als standaard te nemen voor dierwaardige veehouderij in plaats van de context waar we nu in zitten? En hoe wordt dierwaardigheid door de bewindspersonen meegenomen in die uitgebreide ketenverantwoordelijkheid?

Voorzitter. De landbouw van morgen begint nu! Ik kijk even naar mevrouw Bromet om te zien of dit genoeg is. Maar zo niet, dan komt ze vanzelf wel.

De **voorzitter**:
Behulpzaam.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ja, ik ben enorm behulpzaam, voorzitter.

Voorzitter. Ook het voedsel van morgen begint nu en ook daar is Nederland wereldtop in met innovatieve bedrijven die zorgen dat we minder grond, water en grondstoffen nodig hebben voor net zulk lekker en gezond eten. Denk aan verticale landbouw, kweekvlees, precisiefermentatie, elektroglastuinbouw. Samen met alle talent dat voortvloeit uit de beste landbouwuniversiteit en de beste hogeschool ter wereld is Nederland het epicentrum van de groene economie.

Maar helaas gaat dat niet zonder slag of stoot. Zeker in Europa duren procedures lang en krijgen vernieuwers niet altijd de ruimte die ze nodig hebben. Dat is zonde, want juist hier komen verduurzaming en economie samen. Nederland heeft de kennis, de ondernemers en een wereldberoemde voedsel- en landbouwsector. Als we nieuwere vormen van voedselproductie naast sterke traditionele en extensieve landbouw laten groeien, worden we onafhankelijk, duurzaam en ook nog eens héél rijk.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Daarom wil ik dat we er alles aan doen om onze Nederlandse bedrijven te helpen de wereldmarkt open te breken. Een van de dingen die daarvoor zouden moeten veranderen, is het Europese toelatingsproces voor een nieuw product. Dat duurt al jaren langer dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten, maar er is ook nog een hobbel. Tijdens een aanvraag van jaren is het namelijk niet mogelijk die tussentijds bij te sturen als er nieuwe inzichten of ontwikkelingen zijn. Je moet dan helemaal opnieuw beginnen en dat is natuurlijk funest. Kan de staatssecretaris toezeggen dit in Brussel te agenderen en te zorgen dat het mogelijk wordt voor bedrijven om hun aanvraag tijdens het proces te amenderen?

Ten slotte, voorzitter. We hebben het al eerder over het IPCEI gehad. Dat is een Europese subsidiepot voor jonge innovaties die van groot strategisch belang kunnen zijn. Het is een geweldige kans om elke euro die Nederland in een bedrijf investeert gratis te laten verdubbelen door Europa. De staatssecretaris gaf eerder aan dat er gesprekken lopen om de middelen hiervoor te vinden, maar ik zie ze helaas niet op de begroting staan. Vermoedelijk wordt er dus nog gezocht. Ik wacht met smart en de sector met mij. Verwacht de staatssecretaris dat deze bij de Voorjaarsnota gevonden zijn?

Voorzitter. Een sterke economie, een gezond land en een weerbare samenleving komen samen als alle voedselsectoren optimaal benut worden. En daar roep ik de bewindspersonen toe op.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Mevrouw Podt begon haar betoog met die koplopers. Ik las deze week een interessant betoog van Sanne Smeets van Caring Farmers, waarin zij schreef: "Wanneer is het eigenlijk goed genoeg? Wij zijn die koplopers, we hebben vooropgelopen, maar nu krijgen we eigenlijk geen erkenning. Nee, we krijgen maatregelen die ons tegenwerken." Wanneer is het voor mevrouw Podt goed genoeg?

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat is een terechte vraag. In de rondetafel over biologisch of een van de andere rondetafels die we in de aanloop naar dit debat hebben gehad, kwam dit natuurlijk ook voorbij. Ik heb afgelopen maandag een paar keer gezegd dat ik deze vragen heel goed snap. Verschillende modellen hebben verschillende voor- en nadelen. De hectarevariant heeft inderdaad zeer veel voordelen, maar zeker ook nadelen. De heer Grinwis zei net al dat je je zou kunnen afvragen wat het bijvoorbeeld met de grondprijs doet. Ik denk dat we met z'n allen moeten kijken welke stappen we moeten zetten om te komen tot zo'n model. Hier is nu voor gekozen. Het is een model waar een breed scala aan boeren mee vooruitkomt, denk ik. Ik ben het echter zeer met mevrouw Beckerman eens dat we dan specifiek moeten kijken naar de koplopers en moeten zorgen dat die mee kunnen komen in dat systeem. Biohuis zegt in haar brief behoefte te hebben aan een passende norm. Ik denk dat mevrouw Bromet dat net ook heel goed zei. Dat kan dus via zo'n hectarevariant, maar dat is niet de enige weg naar Rome. Er zijn ook andere manieren om dat te doen.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Poeh! Mevrouw Podt zei in haar betoog ook: zeven jaar onzekerheid beu. Ik denk dat ik haar zo juist citeer; dat is niet zo heel moeilijk. Die koplopers krijgen er nu echter juist

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

een heleboel onzekerheid bij omdat zij voorop zijn gaan lopen. Ik zag een mooi interview in NRC met twee biologische boeren die zeiden: "Als je het tien jaar geleden aan me had gevraagd, had ik gezegd: wat een geitenwollen sok ben je." Nu zijn ze heel blij dat ze dit hebben gedaan. Zij krijgen er echter onzekerheid bij. Ze zijn niet onderdeel van het probleem. Ze lopen zelfs voorop.

De **voorzitter**:
Komt u tot uw vraag.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Als je "zeven jaar onzekerheid beu" zegt, moet je dan niet ook een knoop doorhakken om te zorgen dat zij niet nog meer onzekerheid hebben en eigenlijk gestraft worden voor iets waaraan zij geen schuld hebben?

Mevrouw **Podt** (D66):
Dit is natuurlijk de spijker op de kop. We moeten natuurlijk zorgen dat zij niet gestraft, maar beloond worden voor al het werk dat ze al gedaan hebben. Daar is volgens mij een zeer brede meerderheid voor in deze Kamer. De minister heeft toegezegd dat er, bij mijn weten in januari of februari, een rapport komt van de WUR en het Louis Bolk Instituut dat heel specifiek hierover gaat. Dat gaat over welke normstelling we nodig hebben, welke maatregelen we nodig hebben en welke ondersteuning we nodig hebben voor specifiek deze groep boeren. U vindt mij altijd aan uw zijde als het gaat om de vraag welke stappen we nou moeten zetten om deze groep te ondersteunen. Ik ben het namelijk helemaal met u eens: als er één groep boeren is die het verdient om heel snel uit die onzekerheid te komen, dan is het deze.

De **voorzitter**:
Mevrouw Beckerman, tot slot.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Ik ben nog niet helemaal tevreden. In juni of juli, in ieder geval in het eerste debat over de stikstofbrief, hebben wij ook gezegd: dit gaan wij niet steunen en dit is een van onze grote problemen hierin. Het leek er even op dat ook partijen in de coalitie toch richting zo'n hectarenorm neigden te gaan. Dat lijkt nu weer iets minder te worden. Mijn probleem met uitzonderingen maken — die richting lijkt het op te gaan — is dat deze mensen ook zeggen dat zij niet de uitzondering, maar de norm zouden moeten zijn.

De **voorzitter**:
Wat is uw vraag?

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Is dat niet ook een uitgangspunt voor D66?

Mevrouw **Podt** (D66):
Volgens mij gaat dit niet om het maken van de uitzondering. Volgens mij heeft de minister in hele duidelijke bewoordingen gezegd dat de norm die er voor alle boerenbedrijven moet komen, juist voor deze bedrijven uitermate geschikt moet zijn. Daarmee word je niet een uitzondering. Zoals Biohuis ook zegt, zorgt de aanpak ervoor dat bio "geen niche meer is, maar een volwaardig alternatief". Dat staat letterlijk in de brief. Ik denk dat het belangrijk is dat we met z'n allen naar het hele plaatje kijken. Ik

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

snap de bezwaren die mevrouw Beckerman opbrengt tegen de hectarekoppeling. Ik hoor mevrouw Beckerman zeggen dat het om de fosfaatkoppeling gaat. Pardon, ze heeft helemaal gelijk. Ik denk wel dat het belangrijk is om met elkaar te kijken of dit als geheel een oplossing biedt voor deze boeren.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Volgende week spreekt de Kamer over mijn wet voor de omslag naar een dierwaardige veehouderij. Toch wil ik vandaag in het debat bijvoorbeeld ook het volgende aan de D66-fractie vragen. We weten dat de samenleving heel veel waarde hecht aan dierenwelzijn. Acht op de tien Nederlanders vinden dat we echt veel meer moeten doen. Vorige week of de week ervoor zijn er twee dingen gebeurd. Het rapport van de Commissie Stelseltoezicht Vleesketen concludeert dat dierenwelzijn eigenlijk altijd het ondergeschoven kindje is. We zagen daar later op de dag de beelden bij van die BOOS-uitzending. Hoe kijkt D66 naar die twee belangrijke signalen en naar hoe het kabinet daar tot nu toe op heeft gereageerd?

Mevrouw **Podt** (D66):
Laat ik beginnen met die uitzending van BOOS, want ik denk dat mevrouw Ouwehand en ik het met elkaar eens zijn dat zelfs onder de huidige, laten we zeggen "behoorlijk incomplete" wetgeving natuurlijk al verboden is wat we daar gezien hebben. Het was afschúwelijk om te zien; ik denk dat we nog veel te doen hebben om te zorgen dat dit niet meer gebeurt. Ik herken helemaal wat mevrouw Ouwehand zegt, namelijk dat de samenleving vraagt om meer dierenwelzijn; ook mijn hele inbox zit vol met allerlei mensen die oproepen om de koe in de wei te laten en om goed te kijken naar uw wetsvoorstel. Ik denk dus dat we dat gewoon met elkaar te doen hebben en dat dit inderdaad geen ondergeschoven kindje moet zijn, maar juist een integraal onderdeel van de plannen die we met elkaar maken.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Fijn, dank. Het is belangrijk om ook vast te stellen, zoals de commissie al zegt, dat veel van wat we zien gewoon is toegestaan onder de huidige wetgeving. Dat zagen we ook in die BOOS-beelden. Een deel mag niet: op zo'n laadwagen gaan staan en proberen de varkens erin te proppen mag niet. Maar de discussie over het doodslaan van biggetjes — dat is natuurlijk heel naar — gaat alleen maar over de vraag of je daarbij de juiste techniek gebruikt; je mag zelf wel die biggetjes doodmaken. Dat sluit zó niet aan bij wat de samenleving belangrijk vindt. Ik vond eerlijk gezegd de reactie van de staatssecretaris op het rapport van de commissie een beetje in de trant van: ik heb een AMvB, dus ik ga het aanpakken. Maar volgens mij klopt dat niet.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik denk dat we in zijn algemeenheid wel kunnen stellen dat we echt mogen verwachten van iedereen die hierbij betrokken is, van de Kamer — daar gebeurt het inderdaad — van het kabinet, en ook van de sector, die we hier nog niet noemen, dat we met z'n allen veel vocaler zijn over wat daar gebeurt.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik aarzel een beetje, want volgende week gaan we het hele debat voeren. Maar ja, de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

staatssecretaris en de minister hebben natuurlijk ook een rol, want de keuzes die zij samen maken, bepalen wel of koeien straks allemaal de wei in kunnen. Dus laat ik daar dan mijn vraag mee afronden: vindt D66 dat alle koeien het recht moeten hebben om de wei in te gaan en dat het kabinet eraan mee moet werken dat het beleid die kant op wordt gestuurd en dat koeien niet gehouden worden in stallen waar ze nooit buiten komen?

Mevrouw **Podt** (D66):
Ja.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Er kwam een zinnetje voorbij: stal- en managementmaatregelen naar voren halen. Ik begrijp niet helemaal wat mevrouw Podt daarmee bedoelt. Zou zij dat nog een keer kunnen toelichten?

Mevrouw **Podt** (D66):
Ja hoor, dat kan ik zeker. Dank voor de vraag. Als ik kijk naar het staatje in de begroting — ik gebaar nu naar de voorzitter alsof er een soort matrix overheen ligt … In de tabel in de begroting zien we dat ieder jaar ongeveer evenveel wordt uitgetrokken voor die stal- en managementmaatregelen. Ik pleit niet voor meer of ander geld; ik zeg dat naarmate we dichter richting 2030-2035 komen, ik me kan voorstellen dat mensen denken: o jeetje, nu moet ik eindelijk wat gaan doen. Ik zou hopen dat we kunnen stimuleren dat mensen dat eerder gaan doen. Ik kan mij voorstellen dat als we het geld wat meer naar voren halen, we het mogelijk kunnen maken dat de mensen die zeggen "ik wil eigenlijk al begin 2028 aan de slag"— morgen al is wat snel, want laten we eerst die wet aannemen — dat ook kunnen doen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Het is mevrouw Podt "de schermvrouw"; iedereen krijgt een bijnaam vandaag. Het gaat dus om het naar voren halen van de middelen. Is mevrouw Podt het dan eens met het CDA dat die gereedschapskist ook gevuld moet worden en dat die op dit moment onvoldoende gevuld is?

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik moet zeggen dat ik "schermvrouw" wel leuker vind dan "mevrouw Kroket." Meneer Koorevaar en ik spreken elkaar vaker over dit onderwerp. Ik neem aan dat hij met "de gereedschapskist" bedoelt dat er in de stal- en managementmaatregelen voldoende dingen zitten om het boeren mogelijk te maken om de stappen te zetten die wij van hen verwachten. Als dat zo is, is het antwoord daarop "ja".

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dat vind ik heel fijn. Ik zou graag samen met mevrouw Podt en de Kamer willen optrekken om bijvoorbeeld na te denken over hoe we veldemissies ook mee kunnen laten tellen. Dit werd ook al benoemd door mevrouw Den Hollander, die er nu niet is. Ik wijs nu dus naar iemand die er niet is, maar goed. Is mevrouw Podt dat met mij eens?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik ga er graag naar kijken.

De **voorzitter**:
Mag ik u danken voor uw eerste termijn? We blijven bij de D66-fractie, want ik geef nu het woord aan mevrouw Vellinga-Beemsterboer voor haar eerste termijn. Gaat uw gang.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Dank u wel, voorzitter. Een rondje door het bos, lekker buiten kunnen spelen in het park, boeren die met oog en hart voor natuur een goede boterham kunnen verdienen: dat is het groene Nederland waar ik van droom, een land waarin we natuur niet als sluitpost behandelen, maar als de basis voor een bloeiende economie en een gezonde leefomgeving, waarin iedereen gezond 90 kan worden.

Vandaag wil ik vier onderwerpen bespreken. Dat doe ik met veel waardering voor de stappen die al gezet zijn, maar ook met de vraag hoe we ervoor zorgen dat al onze mooie plannen en goede voornemens ook werkelijkheid worden.

Voorzitter. Groen dicht bij huis hebben, is supernuttig: mensen hebben het minder heet, het neemt water op, het helpt bij depressie, mensen hebben minder stress en het draagt bij aan het hebben van een lagere bloeddruk. We hebben er dus voordeel van als onze omgeving zo groen mogelijk is, liefst overal, in elke straat, op het schoolplein en in je tuin: de stad als groene airco. We laten gelukkig al zien dat het kan: sinds 2020 zijn er dankzij het NK Tegelwippen al zo'n 460 voetbalvelden aan tegels vervangen door groen. Stichting Steenbreek ondersteunt al ruim tien jaar inmiddels 200 gemeenten bij het vergroenen van hun dorpen en steden. Mijn vraag is welke rol de minister ziet voor organisaties als het NK Tegelwippen of Stichting Steenbreek bij het vergroenen van onze dorpen en steden.

D66 wil namelijk door met minder tegels en meer groen. Daarom opent D66 de aanval op de tegeltuinen. Deze bloedhete steenovens in onze woonwijken maken mensen ongezond; daar moet verandering in komen. Dat doen we door de groene keuze aantrekkelijk en gemakkelijk te maken en een groene tuin de meest logische en meest bereikbare keuze te maken. Help mensen die hun tuin willen vergroenen en neem groen vanaf het begin mee bij nieuwbouw in plaats van achteraf een boompje te tekenen. De Landelijke Maatlat bestaat al. Welke onderdelen rond groen en biodiversiteit gaat de minister samen met de collega van VRO borgen? Hoe zorgen zij ervoor dat ook private tuinen bij nieuwbouw niet alleen groen worden opgeleverd, maar ook groen blijven? Welke concrete stap gaat de minister het komend jaar zetten? Laten we de wijken van de toekomst gelijk goed aanleggen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dat D66 medeoverheden oproept om de Natuurherstelverordening nationaal in te vullen als het gaat om groene steden, daar kan ik me iets bij voorstellen. Maar nu gaat zij een stapje verder; D66 wil nu ook alle tuinen vergroenen. Dat is natuurlijk prima, als mensen dat zelf willen. Maar hoe zit het met die tien nieuwe steden die D66 gaat bouwen, met al die mooie koopwoningen die er komen voor mensen? In hoeverre mogen mensen daarin nog zelf keuzes maken over hoe ze hun huizen en tuinen inrichten?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Die vraag verwachtte ik natuurlijk. Laat ik vooropstellen dat ik niemand wat ga verplichten. Als iemand net als Lange Frans een tuin wil aanleggen vol tegels en met alle randjes dichtgekit, dan staat dat die persoon helemaal vrij. Maar een groene tuin brengt iedereen heel veel. Afgelopen zomer was het heel lang ontzettend warm. Juist in steden liepen de temperaturen ontzettend op. Maar in groene tuinen kon je veel langer prettig verblijven, ook met warm weer. Dit helpt ons dus enorm. Juist omdat wij willen dat iedereen gezond kan leven in tien nieuwe groene steden, willen wij dit graag op zo veel mogelijk manieren aanmoedigen en stimuleren.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Aanmoedigen en stimuleren is natuurlijk prima, zolang bewoners maar hun eigen keuzes over hun eigen huis mogen maken. Maar wat voor kosten gaat al dat aanmoedigen en stimuleren met zich meebrengen? Heeft uw fractie daar ook over nagedacht?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Op dit moment worden er, zoals gezegd, in heel veel gemeenten al dingen gedaan. Die komen vaak uit verschillende potjes: een stukje via het gemeentefonds, een stukje uit eigen middelen van de gemeentes. Wat ik heel belangrijk vind, is dat dat soort middelen goed en doelmatig worden ingezet. Ik denk dus niet zozeer dat er meer middelen nodig zijn, maar dat het wel goed is om te kijken waar ze voor gebruikt worden en waar ze het allereffectiefst zijn, zodat iedereen een groene tuin als keuzemogelijkheid heeft.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Het voelt toch een beetje als betutteling, dat we allemaal belastinggeld gaan uitgeven om mensen te gaan uitleggen hoe ze hun tuin moeten inrichten. Is de fractie van D66 niet bereid om zich vooral te focussen op wat wij als overheid zelf kunnen doen?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik vind het heel mooi dat mevrouw Den Hollander dit vraagt. Zij is actief geweest in het lokaal bestuur en ik ook. Ik ben heel lang gemeenteraadslid geweest. Ik heb mensen nog nooit zo enthousiast op iets zien reageren als toen wij als gemeente groene geveltuinen gingen stimuleren. Geen woord over betutteling — niemand die het zo voelde — maar wel enthousiaste aanvragen uit de hele gemeente, waardoor de gemeente heel snel de aanpak hierop moest gaan upgraden. Er waren gewoon veel meer aanvragen dan we in eerste instantie hadden verwacht.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De tien nieuwe steden van D66. Die waren als metafoor bedoeld, begrepen we later. In de verkiezingscampagne werd het beloofd en later was het een metafoor. Daar zit ook in het IJsselmeer bouwen bij. Ik vraag me af hoe mevrouw Vellinga dat voor zich ziet. Het IJsselmeer is een Natura 2000-gebied en het IJsselmeer is ook onze grootste zoetwaterbuffer, de nationale regenton om het maar even simpel te zeggen. Hoe gaan we dat doen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Het is jammer dat mevrouw Van der Plas afgelopen maandag en dinsdag niet bij het WGO Water was. Toen is mij deze vraag ook gesteld en toen hebben wij het daar uitgebreid over gehad. Als waterwoordvoerder zie ik dit natuurlijk ook. Ik zie dat wij hier in dit land meerdere hele grote uitdagingen tegelijk hebben. We hebben te maken met zoetwater dat wij moeten borgen. In het verleden konden we altijd uitgaan van voldoende water in ons land, maar tegenwoordig is dat niet meer zo. We hebben ook een enorm woningtekort. Ik zie dat als een fantastische uitdaging om anders om te gaan met hoe we bouwen. De zekerheden uit het verleden, daar kunnen we niet altijd meer op bouwen. We kunnen er niet altijd meer op bouwen dat er genoeg water is. En ook hoe wij altijd hebben gebouwd, is misschien niet meer de standaard van de toekomst. We zullen daar dus creatief naar moeten kijken en ik zie dat als een enorme kans.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik was niet bij het wetgevingsoverleg Water. Dat klopt, want daar was mijn collega Femke Wiersma. Dus even het beeld weghalen dat ik gewoon niet bij een WGO ben. Ik zat bij het wetgevingsoverleg Emancipatie. Ik heb ook niet gezegd dat mevrouw Vellinga dat letterlijk heeft gezegd. Ik zeg dat ik gewoon even het beeld wil weghalen, zodat mensen thuis niet denken: ze was er niet. Nee, mevrouw Wiersma was er. Dat wou ik even gezegd hebben.

Het IJsselmeer heeft afgelopen zomer tijdens de langdurige hitte- en droogteperiode voor veel gebieden eigenlijk wel gezorgd dat die minder last hadden van de droogte. Kijk bijvoorbeeld naar Friesland. Terwijl in andere gebieden alle gewassen kapotgingen, is het in Friesland nog wel aardig goed gekomen. Daar hebben we het IJsselmeer voor. Dan kan je toch niet tegen mensen in Nederland zeggen: ja, maar we hebben ook een woningtekort en ik zie dat als een goed plan? Het water uit het IJsselmeer hebben we gewoon keihard nodig. Is mevrouw Vellinga het daarmee eens?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Gelukkig hebben de mensen mij dat ook niet horen zeggen. Ik heb gezegd dat dit allebei heel belangrijk is. De zoetwatervoorziening moeten we gewoon heel erg vast blijven houden. Dat hebben we de afgelopen twee dagen — u heeft er gelijk in dat collega Wiersma daar was — ook met elkaar gedeeld, dat de minister van IenW daar een hele grote opgave op heeft. Daar zullen we ook met elkaar de schouders onder moeten zetten.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dan nog even over de groene tuinen en de groene steden. Het is natuurlijk hartstikke mooi als er veel groen is. Ik ben ook van mening dat je mensen niet kan verplichten om groen in de tuin te doen. Er is iets wat ik altijd een leuk idee heb gevonden. Of het uitvoerbaar is, daar moeten we het dan over hebben. Ik ben benieuwd hoe mevrouw Vellinga daarnaar kijkt. Als nieuwbouwwoningen worden opgeleverd, dan wordt de tuin natuurlijk niet aangelegd. Dan is er wel zand en kunnen mensen tegels leggen als ze dat willen of beplanting doen. Als je nieuwbouwwoningen zou opleveren met potgrond, is de trigger er misschien iets eerder voor mensen om daar planten in te zetten. Dus nogmaals, ik weet niet of het uitvoerbaar is, maar ik ben wel benieuwd of mevrouw D…

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

"Mevrouw D66"? Al die namen hier! We krijgen allemaal bijnamen. Ik ben benieuwd hoe mevrouw Vellinga dat ziet.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik word hier heel enthousiast van, want dit is, denk ik, een van de mooie stappen die je zou kunnen nemen en die volgens mij ook al bij sommige bouwprojecten wordt genomen. Het is inderdaad echt een hele mooie manier. Je zou ook aan graszoden kunnen denken om mensen te helpen om die groene keuze te maken. Laat die groene tuin inderdaad binnen ieders bereik komen.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Bij ons heet het 't Lokkemientje. Dat is het bedrijf waar je plantjes, potgrond en zo kan kopen. Gaan we hier nou echt met elkaar bedenken wat mensen in hun tuin zouden moeten zetten? Hoeveel ambtenaren zijn daarvoor nodig? Weet mevrouw Vellinga dat ook?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik herhaal wat ik net even heb gezegd: dat zijn we dus niet aan het bedenken. We gaan het mensen alleen wel makkelijker maken. Ik zou graag zien dat we het mensen makkelijker maken om die keuze te maken. Ik neem aan dat de tuin van mevrouw Keijzer ook geen betonvlakte is, dus mevrouw Keijzer maakt daar ook een keuze in. Het is aan iedereen om zijn eigen keuze te maken, maar laten we het wel stimuleren, want we hebben er zo ongelofelijk veel voordeel van met elkaar.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Maar als ik een betonvlakte in mijn tuin wil, dan ga ik daar toch zelf over en toch niet de Tweede Kamer? Ik wil dus weer even terug naar de vraag, want we moeten volgens mij echt de overheid kleiner maken. De helft van ons bruto binnenlands product is gelieerd aan de overheid. De overheid móét kleiner. Hoeveel ambtenaren zijn hier nou voor nodig op gemeentelijk niveau, waar het bedacht, opgeschreven en verteld wordt, op provinciaal niveau, met die ruimtelijke plannen, en op rijksniveau? Hoeveel ambtenaren zijn hiervoor nodig? Ik hóóp dat mevrouw Vellinga daar het antwoord op heeft.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Nee, als mevrouw Keijzer dat wil, dan gaat ze niet naar 't Lokkemientje, dan haalt ze daar geen plantjes en dan stort ze de tuin vol met beton. Maar zoals ik eerder uitlegde, zijn er al 200 gemeentes die meedoen met Operatie Steenbreek. Een ontelbaar aantal gemeentes doen mee met het NK Tegelwippen. Ik zag vanochtend nog een berichtje voorbijkomen dat er een hele strijd tussen gemeentes is ontstaan in Zeeland over wie er dit jaar in de top drie landt van het NK Tegelwippen. Dit is iets wat zo succesvol is, wat zo goed landt en wat met zo veel enthousiasme wordt ontvangen door verschillende overheidslagen, dat dat aanmoediging verdient. Dat is dus voor mij een voorbeeld van supereffectief beleid.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Het punt is hier niet of een mooie, groene tuin fijn is om naar te kijken. Dat vind ik ook. Daar kun je van mening over verschillen, maar ik vind het wel. Het punt is hier of

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

belastinggeld besteed moet worden aan het volgende project. Dat is hier het punt. Er is geen einde aan de goede bedoelingen en het opentrekken van blikken van ambtenaren om die te bereiken. Is er bij D66 weleens enig besef dat het door de strot duwen van het wereldbeeld van D66 bij de burger eens een keer moet stoppen?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik weet niet zo heel erg goed wat ik daarmee moet. Ik denk dat we hiermee iets heel moois neerzetten, waar heel veel mensen in Nederland enthousiast over zijn. Als mevrouw Keijzer daar niet aan mee wil doen, dan staat het haar vrij.

De **voorzitter**:
Meneer Flach. Ik stel voor dat mevrouw Vellinga daarna haar termijn weer voortzet.

De heer **Flach** (SGP):
Ik aarzelde ook even of ik deze interruptie zou doen, maar naarmate het er langer over gaat, wordt het wel problematischer. Mevrouw Vellinga zegt inderdaad terecht: al 200 gemeenten doen dit. Dit is nou typisch een discussie die je in de gemeenteraad voert. Hier moeten we toch als Tweede Kamer van afblijven? Ik voel namelijk aan dat dit gepaard zal gaan met een motie en dat er weer uitvoeringscapaciteit, die al zo hard nodig is op het ministerie, voor zal moeten worden ingezet. Daar koppel ik de vraag aan: wat moeten we dan makkelijker gaan maken voor de mensen?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Dat klopt. Dit landt natuurlijk al heel erg. Afgelopen zomer, toen het zo warm was, kwamen er in de media echter verschillende berichten over dat de hittestress juist in kwetsbare wijken extra erg was. Daar is het minder groen, landen dit soort dingen nog minder goed en weten mensen niet altijd de weg te vinden naar de mooie initiatieven en de subsidies. Ik vind dit een prachtig voorbeeld van waarin je als overheden samen kan optrekken. Inderdaad ligt heel veel bij gemeentes. Ik ben zelf ook actief geweest in de gemeente. Ik heb ooit in mijn gemeente, Súdwest-Fryslân, een motie ingediend om dit op gang te brengen. Dat ging dus fantastisch lopen. Je kan het aanmoedigen. Door goeie samenwerking, met ieder zijn eigen taak, kan je iets heel moois aanmoedigen, wat ons allemaal gezonder en sterker maakt.

De heer **Flach** (SGP):
Maar dit is de gemeenteraad niet. Dit is de Tweede Kamer. We moeten ons hier toch niet mee bezighouden? We hebben een land vol Intratuins. Daar kan je terecht om dit allemaal zelf te doen. Er zullen mensen zijn die het niet kunnen betalen — dat ben ik met mevrouw Vellinga eens — maar dat heeft misschien wel alles te maken met de veel te hoge energierekening. Misschien moeten we ons daar dan op focussen. Daar gaan we namelijk over. Misschien moeten we dit soort discussies toch echt laten waar ze horen, namelijk bij gemeenteraden. Die oproep zou ik willen doen: belast hier alsjeblieft niet de ambtenaren op het ministerie mee.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik kijk daar wezenlijk anders naar. We hebben namelijk ook het Natuurplan, met daarin een fikse opgave voor groen in de bebouwde omgeving. Daar maak ik de koppeling.

Ik vervolg, voorzitter. Ik wilde het ook nog hebben over de natuur buiten onze dorpen en steden, die prachtige gebieden als de Wadden, de Veluwe of de Friese Meren. Met

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

natuurherstel van die gebieden alleen zijn we er niet. Om natuur gezond te houden is goed en structureel beheer nodig. Dat draagt bovendien bij aan de stikstofaanpak en helpt Nederland sneller van het slot. De minister heeft het financieel tekort voor de terrein beherende organisaties gelukkig voor dit en volgend jaar opgelost. Een boswachter kan echter niet werken op basis van een financiële meevaller. Natuurbeheer vraagt vakmanschap en zekerheid, jaar na jaar. Daarom is er een structurele oplossing nodig. In Natuurpact 2.0 wil de minister uitwerken hoe we langjarige zekerheid kunnen bieden. Daarover heb ik twee vragen. Kan de minister ons voor het volgende commissiedebat Natuur — dat is al snel — informeren over de voortgang en de inhoud van het Natuurpact 2.0? Verwacht hij dat het lukt om het Natuurpact voor 2028 te sluiten? Dan is er opnieuw geld nodig voor natuurbeheer.

Dan de boeren die natuur onderdeel maken van hun bedrijf. D66 is blij met de extra middelen voor agrarisch natuurbeheer. Daarmee kunnen we de boeren perspectief bieden en tegelijkertijd werken aan natuur, water en landschap. Het PBL is helder: met het beschikbare geld kunnen we niet alles overal doen. De minister kiest daarom terecht voor zwaarder en meer geconcentreerd beheer. Maar waar kiest de minister dan niet voor? En hoe voorkomt hij dat het budget in de uitvoering alsnog over te veel doelen en gebieden wordt uitgesmeerd?

D66 is ook blij dat de minister werkt aan langjarige contracten. Dat geeft boeren perspectief. Die contracten worden naar verwachting echter pas vanaf 2029 ingevoerd. Welke mogelijkheden ziet de minister om boeren die nu al bereid zijn om hun bedrijfsvoering aan te passen, eerder zekerheid te bieden?

Voorzitter. Uiteindelijk gaat het ons niet om meer subsidie of zo veel mogelijk hectares op papier. Het gaat erom wat iedere publieke euro buiten oplevert, om zo veel mogelijk natuur en om perspectief voor de boer.

Voorzitter. Als laatste de wolf. Het onderwerp stond eigenlijk niet op mijn to-dolijst voor vandaag, maar na de brief van de staatssecretaris van eerder deze week dacht ik: ik begin er toch even over. Ik kan de staatssecretaris namelijk niet helemaal volgen. Hij kondigt nieuwe stappen in het wolvenbeleid aan, waarbij afschot mogelijk is. Nauwelijks drie maanden geleden hadden we hier een plenair debat waarbij de staatssecretaris aangaf dat dit nog geen optie was. Laat ik vooropstellen dat D66 nog steeds duidelijk, betrouwbaar en effectief wolvenbeleid wil. Maar met deze brief en deze conclusies zet de staatssecretaris het parlement in een best ingewikkelde positie. Aan de ene kant hebben we de bevindingen van de WUR en aan de andere kant het nieuwe onderzoek en de conclusies van beide experts. Die liggen nogal ver uit elkaar. Hoe duidt de staatssecretaris de grote verschillen tussen de adviezen van onze eigen WUR en het onderzoek van de Italiaanse Apollonio? Kan de staatssecretaris ingaan op de kritiek van experts, natuurorganisaties en sommige bestuurders dat zijn voorstellen geen stand zullen houden bij de rechter en op de vraag wat dat mogelijk betekent voor onze medeoverheden?

De **voorzitter**:
Mevrouw Beckerman stond eerder in de wachtrij. Gaat uw gang.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Ik kreeg de handbewegingen die volgens Dion Graus de wolf moeten wegjagen, maar daar gaat mijn vraag niet over.

De **voorzitter**:
Daagt u hem niet uit; hij moet nog, hè!

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Nee, nee. Ik weet het. Mijn vraag gaat over de Wadden. Ik vind de tuin van Lange Frans namelijk een stuk minder interessant dan de Wadden. Het is ons enige UNESCO Werelderfgoed dat een natuurgebied is, maar we dreigen die status wel kwijt te raken; die staat gewoon heel erg onder druk. Volgend jaar komt er een inspectiemissie. Wat zou er volgens mevrouw Vellinga meer moeten worden gedaan om die status te behouden?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik maak me daar ook ontzettend zorgen over. De status staat onder druk. Ik ben daar natuurlijk wethouder geweest, dus ik ken het gebied van binnenuit. Het is moeilijk om daar alles constant in samenhang te bekijken. Toch is dat nodig voor het Waddengebied. We zien dat we nu best versnipperd besluiten nemen. Het zou ontzettend mooi zijn als we besluiten meer in samenhang zouden nemen. Er komt ook een beleidskader Wadden aan dat daarbij zou moeten helpen. Daar ben ik echt al ontzettend nieuwsgierig naar. Dat we besluiten in samenhang nemen, is ook het advies van UNESCO. Dat is ook waar ze voor komen kijken. Gelukkig is mij al wel verzekerd dat het bezoek van de commissie van UNESCO niet gelijk betekent dat we onze status kwijtraken. Maar dat dit als een word of warning moet worden opgevat, ben ik heel erg met u eens.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
De SP denkt bijvoorbeeld na over een Waddenwet, omdat we voorstellen nu veel te gefragmenteerd bekijken. Maar heel specifiek gaat de Kamer ook steeds mee in allerlei maatregelen die de Wadden bedreigen. Ook D66 doet dat, zou ik willen zeggen. We maken van de Wadden, uniek Werelderfgoed, bijna een industrieterrein. We doen aan zoutwinning en nu dreigt er ook bijvoorbeeld een kerncentrale aan de rand van het gebied te komen. Moeten we niet als Kamer, naast erop drukken dat we veel meer van dat soort samenhangende besluiten nemen, stoppen met zelf instemmen met al dat soort ellende?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik denk dat D66 altijd heel kritisch is geweest op activiteiten in het Waddengebied. Dat was het in het afgelopen jaar, sinds ik in de fractie zit, maar ook hiervoor al toen collega De Groot de Wadden in zijn portefeuille had. Wij gaan daar dus zeker niet zomaar in mee. Een Waddenwet vind ik een heel prikkelend idee — ik zou daar graag met u verder over doorbomen — maar we hebben ook al ontzettend veel regelgeving voor het Waddengebied. Dat is heel belangrijk. Iedere keer dat ik er ben, krijg ik dit ook mee terug: laten we ons eens gaan houden aan alle regels die we met elkaar hebben opgesteld; we hebben beleidskaders, we hebben richtlijnen, we zijn UNESCO Werelderfgoed. Daar sluit ik me wel bij aan. Laten we daar eens beginnen: wat hebben we, houden we ons daar goed aan en wat is er verder nog nodig om dit natuurgebied, dat wat mij betreft het allermooiste natuurgebied van ons land is, te gaan beschermen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Als we ons aan die regelgeving van onze eigen opdracht gaan houden, dan wil ik van D66 wel klip-en-klaar weten dat er geen kerncentrale komt bij de Waddenzee.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Er komt geen zoutwinning onder de Waddenzee. Wat betreft een kerncentrale: dat is gewoon niet de bedoeling. Ik geloof dat we ons daarover al duidelijk hebben uitgesproken, ook met de provincie Groningen.

De heer **Flach** (SGP):
Ik was wat verbaasd over het laatste deel van de bijdrage van mevrouw Vellinga, waarin zij eigenlijk aansloeg op de daadkracht van de staatssecretaris. Ik hoef de staatssecretaris niet te verdedigen; dat kan die goed zelf, maar het is in ieder geval een staatssecretaris die blijk geeft goed te luisteren naar de zorgen die er zijn in Nederland. Mevrouw Vellinga liet eigenlijk zien dat de wetenschap zichzelf soms tegenspreekt en dat het dus niet het einde is van een discussie, maar dat de politiek de keuzes maakt. Wat is erop tegen dat de staatssecretaris dat doet en ervan blijk geeft te luisteren naar wat er leeft onder boeren en mensen die op het platteland wonen? Wat is daar mis mee?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Dat is natuurlijk een ontzettend mooie beweging. Daar hebben we begin september, toen we hier een uitgebreid debat hadden met elkaar, ook met z'n allen om gevraagd. Ik heb toen echter gezegd dat ik niet wil dat onze lokale overheden, dus de provinciale overheden, straks met de brokken zitten. Dat herhaal ik nu. Als ik in de berichtgeving zie dat er ook experts zijn die waarschuwen dat ervoor gezorgd moet worden dat dit juridisch houdbaar is, zie ik de bui al hangen. Dan denk ik: iedereen is straks blij en denkt dat we het met elkaar hebben geregeld, maar straks hebben die vaak kleine, kwetsbare gemeentes toch rechtszaken aan de broek. Dat wil ik voorkomen. Het is hartstikke mooi dat er stappen worden gezet, maar ik doe hier echt even de dubbelcheck: zorg nou dat we dit ook goed geregeld hebben, want die kleine overheden staan hiervoor aan de lat.

De heer **Flach** (SGP):
Dit klinkt me al beter in de oren, want dat ben ik eigenlijk met mevrouw Vellinga eens: zorg in de uitwerking van het beleid dat de bestuurders straks niet voor de rechter staan. Helder, maar mag ik ook constateren dat mevrouw Vellinga wel de door de staatssecretaris voorgestelde beweging meemaakt om in bepaalde gevallen tot afschot over te kunnen gaan, maar dat de vraag aan de staatssecretaris is om dat goed te regelen via de AMvB en wat daarmee samenhangt?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ja, volgens mij hebben we dat ook in het debat in september al gedeeld. D66 is daar niet tegen. Het moet wel goed onderbouwd worden. Laat ik ook vooropstellen dat ik het heel mooi vind dat de wolf, een inheemse soort, terug in Nederland is. Zoals we toen ook met elkaar hebben gedeeld, moet dat wel veilig en verantwoord zijn. Laat het dus

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

een toevoeging zijn, een verrijking van onze natuur. Laten we dat goed regelen met elkaar.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Flach** (SGP):
Prima. Dan constateer ik dat het niet zozeer een verwijt was in de bijdrage — zo klonk het namelijk wel — maar veel meer een verzoek in de zin van: u bent op de goede weg, maar regel het juridisch ook goed. Dat heb ik toch goed begrepen?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Dat heeft u heel goed begrepen, maar ook met een strenge aanmoediging richting de staatssecretaris.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik beluisterde het ook ietsje anders. Het klonk toch een beetje alsof er door een wolf wat werd afgeknabbeld van de lijn van de staatssecretaris. Dat lijkt mij niet juist, want deze staatssecretaris steekt zijn nek uit en benadrukt in de toelichting van zijn beleidsstap dat niet iedere provincie nu voor zichzelf een enorme wolvenvrije zone moet gaan aanwijzen. Daarmee schoffel je het hele beleid, dat een ragfijn bouwwerk is, immers al bij voorbaat onderuit. Mijn vraag is dus of de D66-fractie het eens is met de lijn van de staatssecretaris, inclusief zijn opmerking dat we niet allemaal in een soort "free for all" heel Nederland als een wolvenvrije zone aanwijzen, omdat het dan geen stand zou houden bij de rechter, en dat we dus langs de door de staatssecretaris geschetste lijn verdergaan met het wolvenbeleid en met de aanpak van de wolf.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik ben ontzettend benieuwd naar die verdere uitwerking, juist ook omdat — dan herhaal ik bijna wat ik net tegen de heer Flach zei — niet alleen de staatssecretaris daar zijn nek voor moet uitsteken, maar ook al die lokale bestuurders. Daarom wil ik heel graag dat we 100% betrouwbaar beleid met elkaar gaan afspreken.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dan zou ik eerder de staatssecretaris andersom aanmoedigen. Als we namelijk heel erg gaan focussen op of het wel stand kan houden en of het wel voldoende compatibel is met het Wageningse rapport, dan zouden we volgens mij enerzijds de juridische houdbaarheid in de smiezen moeten houden. Maar anderzijds moet al de daadkracht die hier in de dagen al dan niet via De Telegraaf wordt verkondigd wel landen op het bordje van lokale bestuurders. Lokale bestuurders moeten geen enorme kloof gaan ervaren in relatie tot de stoere taal in Den Haag, maar ondertussen kunnen zij nog steeds geen geweer uit de kast trekken om een wolf neer te schieten. Die kloof zie ik namelijk, misschien ook wel bij de bestuurders van D66 op het platteland; die zijn er volgens mij ook. Ik hoor bij mijn bestuurders van de ChristenUnie in het land dat ze een kloof ervaren tussen stoere taal in Den Haag en de realiteit dat ze nog geen paintballgeweer uit de kast kunnen halen om een wolf weg te jagen.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik denk dat de heer Grinwis de vinger op de zere plek legt. Deze kloof moet door ons heel goed in de gaten gehouden worden.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, ten slotte. Dan zijn we het daarover eens. Dan daag ik hierbij de staatssecretaris uit om die kloof te gaan verkleinen zodat de wolf niet alleen een dankbaar doelwit blijft in de plenaire zaal, maar hij dat ook wordt op het platteland, waar het hard nodig is.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Hear, hear. Wat er op het platteland gaande is en de hoeveelheid dieren die daar verslonden en verscheurd worden en aan het creperen zijn vanwege de wolf … Het is wachten totdat het vandaag of morgen misgaat met een mens. Ik ben hartstikke blij met de stappen die de staatssecretaris zet. De essentie is hier natuurlijk de Europese wet- en regelgeving. Nou is er net in het Europees Parlement gestemd over een voorstel om die open te gaan breken om eindelijk het beleid dat veel te ver gaat, aan te gaan passen. Waarom steunt D66 dat niet?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik begin even hiermee. Aan bangmakerij hebben we natuurlijk niks met elkaar. We hebben in dit geval wat aan een koel hoofd en het maken van goed beleid. Ik ontken daarbij niet de realiteit dat er inderdaad dieren worden aangevallen, dat er risicovolle situaties ontstaan. Daarom ondersteunen wij dit beleid ook. Maar laten we elkaar alsjeblieft niet bang gaan maken en elkaar het roodkapjescomplex gaan aanpraten, waar het eerder ook over ging. Laten we ons bij de feiten houden.

Dan over die herziening. D66 steunt dat niet, want wij zien daar ook een heel groot risico in. Ik hoop dat een herziening van richtlijnen duidelijkheid gaat brengen die nodig is. Maar we hebben ook met elkaar natuur te beschermen. Dat vind ik ontzettend belangrijk. Ik zie een enorm risico in het stoppen daarmee of het afkalven daarvan. Dus dat steunen wij niet, nee.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Elke keer weer als je met het linkerdeel van de Kamer praat, bekruipen je gewoon de sprookjes van de gebroeders Grimm. Ook hier weer. Doen alsof wij alles op die postzegel waar wij inmiddels met 18 miljoen mensen leven — we rennen naar 20 miljoen toe — stand kunnen houden … D66 verkoopt sprookjes. De wet- en regelgeving staat haaks op het bereiken van allerlei andere doelen: woningbouw, isolatie, voedselvoorziening en noem het maar op. Ik vind het echt ongekend dat D66 niet thuis geeft als iedereen die weet hoe de regelgeving in elkaar steekt, zegt: dit moet je aanpassen en dit werkt niet meer in een dichtbevolkt land als Nederland.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Als iets niet werkt, moet je altijd openstaan voor de vraag hoe we dat beter kunnen maken. Maar het beschermen van onze natuur is voor ons een topprioriteit. Daarmee eindig ik.

De **voorzitter**:
Ik dank u wel. Mevrouw Van der Plas heeft nog een vraag voor u. Daarna schorsen we even drie minuten en dan is het woord aan de heer Graus.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik wil nog even terugkomen op het IJsselmeer en de metafoor over de woningbouw, die nu opeens geen metafoor is, want D66 heeft nog steeds die plannen. Ik noemde net al dat het IJsselmeer een Natura 2000-gebied is. Er mag nog niet eens één vogelpoepje ergens landen als je een activiteit wil doen, bijvoorbeeld boer zijn. Mevrouw Vellinga noemde het "wel een uitdaging", maar dat vind ik iets te makkelijk. Kan zij aan de mensen thuis uitleggen waarom er wel een compleet nieuwe stad in een Natura 2000-gebied kan worden gebouwd, maar een boer geen koeien mag houden, om het even zo te zeggen?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik weet niet of die vergelijking helemaal opgaat en ik kom ook niet tot een ander antwoord dan zonet. We hebben in Nederland hele grote uitdagingen op te lossen met elkaar. We hebben de uitdaging om ons land waterveilig te houden, de uitdaging om te zorgen dat ons land biodivers blijft, en de uitdaging om te zorgen dat iedereen een veilige en gezonde eigen plek heeft om te wonen. Daarvoor moet je buiten de gewone kaders denken. Daarvoor je out of the box denken en nieuwe dingen willen proberen. Je hoeft niet altijd alles bij het oude te houden. En je moet denken in termen van wat wél kan. Wij zijn de eersten die erkennen dat er daarbij heel veel uitdagingen te overwinnen zijn, maar als je hier alleen maar gaat staan zeggen wat er niet kan, komt er geen boer bij, komt er geen huis bij en wordt Nederland niet beter.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nee, dit is echt te makkelijk. Het bedrijf en het leven van duizenden boeren staat gewoon op het spel vanwege al die gekke stikstoftoestanden. Boeren moeten straks weg uit een bepaald gebied of ze mogen minder koeien houden. Ook staat hun verdienmodel, dus het inkomen van de boer, op het spel, omdat er niet eens een vogelpoepje op een natuurgebied terecht mag komen. Maar mevrouw Vellinga blijft een beetje spreken in vaagheden, van: ja, maar we hebben ook een woningtekort en we moeten kijken wat er wél kan. Het IJsselmeer is een Natura 2000-gebied.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Punt. Het is een Natura 2000-gebied. Hoe kan D66 dan zeggen: joh, we gaan lekker bouwen en er komen allemaal wegen bij, en meer auto's, en er kunnen meer mensen gaan wonen? Hoe kan dat, terwijl die boer gewoon moet verdwijnen en in de ellende zit?

De **voorzitter**:
Helder.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dat kan toch niet?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik kom nog steeds niet tot een heel ander antwoord. Ik weet niet welk D66-programma mevrouw Van der Plas heeft gelezen, maar volgens mij doen wij daarin hele evenwichtige voorstellen, waarbij we wel kijken welke grote gedachte we nou nodig

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

hebben om Nederland van het slot te halen, dus zowel van het stikstofslot als van het woonslot.

De **voorzitter**:
Kort en bondig, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nou ja, dit is echt eromheen draaien. Ik denk dat mevrouw Vellinga zelf ook wel weet dat dit eigenlijk niet uit te leggen is. Het is ook niet uit te leggen, zeg ik tegen mevrouw Vellinga. Het is niet uit te leggen dat je duizenden woningen wilt bouwen in een Natura 2000-gebied terwijl die boeren gewoon kunnen vertrekken. Dat is niet uit te leggen.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik hoorde geen vraag.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ook even daarover. Kan een gedachte ook te groot zijn? Huizen bouwen in een Natura 2000-gebied is wel echt heel ambitieus. Ik ben er ook helemaal geen voorstander van, en Flevoland is op zich een polder waar ook nog huizen gebouwd kunnen worden op de grond, op het land. Waarom dus moeilijk doen als het makkelijk kan?

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Ik ben blij dat ik mevrouw Bromet als meedenker heb. Ik zou liever beginnen met groot denken en dan een beetje afschalen, dan te klein te beginnen en niet meer kunnen opschalen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Maar het risico is dan wel aanwezig dat iets gewoon helemaal niet tot stand komt en we hebben best wel haast.

Mevrouw **Vellinga-Beemsterboer** (D66):
Volgens mij komen er volgend jaar al 100.000 woningen bij, dus de vaart zit er lekker in. Maar dit is wel iets om in de gaten te houden, ja.

De **voorzitter**:
Ik schors voor een enkele minuut en daarna is het woord aan meneer Graus.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Ik geef het woord aan de heer Graus voor zijn eerste termijn namens de Partij voor de Vrijheid.

De heer **Graus** (PVV):
Dank u wel, meneer de voorzitter. Ik wil me allereerst even aansluiten bij het lid Ouwehand. Ook vanuit onze kant gefeliciteerd. Ik zit maandag ook twintig jaar in de Kamer, en de PVV ook. We hebben heel wat te vieren samen. We zullen misschien samen een feestje kunnen houden. Ik wil me aansluiten bij het punt dat dieren enkel geëuthanaseerd mogen worden door een dierenarts en niet door ze dood te trappen of dood te gooien. Het moet zo humaan mogelijk gebeuren. Daar ben ik voorstander van.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De PVV steunt de transitie naar een dierwaardige veehouderij in 2040. Zeker na alle verschrikkelijke beelden waarop je ziet dat dieren door de hele keten heen zwaar worden mishandeld, kan niemand daartegen zijn. Ieder fatsoenlijk mens zal daarvoor zijn. We verzoeken al sinds 2006 met diverse partijen om de koeien in de wei te laten grazen. Dat wordt ook gesteund door minimaal 85% van de bevolking. Koeien hebben gewoon het recht om te grazen in de wei. Maar een verplichting vind ik altijd link. Een boer moet wel zelf kunnen bepalen dat een dier op stal kan blijven als het ziek is bijvoorbeeld. Daar moet hij dan geen boete voor krijgen. Dat vind ik altijd link: als je een verplichting gaat opleggen. Een boer kent zijn eigen koeien vaak. Als hij ziet dat een dier niet lekker is en hij laat er eentje achter in de stal, dan moet hij daar geen boete voor krijgen. Ik heb ook dieren van mij weleens weggehouden uit het zonlicht bijvoorbeeld. Dat recht moet je ook hebben als eigenaar.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik kan de heer Graus geruststellen. Volgende week behandelt de Kamer mijn wet. Mijn wet voorziet er zeker in dat in dit soort gevallen, bijvoorbeeld als een dier ziek is of bij een calamiteit, kan worden afgeweken van de regel dat dieren in principe naar buiten moeten kunnen.

De heer **Graus** (PVV):
Ook de hittestress is heel ernstig. Als er zo'n plateauwagen in de wei staat, dan zie je vaak dat al die schapen zich daaronder verdringen. Daar moet ook echt wat aan gebeuren, zeg ik tegen meneer de staatssecretaris, want hittestress is verschrikkelijk.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ook wat dat betreft kan ik de heer Graus geruststellen. In mijn wet is ook voorzien dat dieren zoals koeien inderdaad het recht krijgen om naar buiten te gaan, maar dat er in die wei wel beschutting moet zijn. We vinden ook dat er vluchtroutes moeten komen in verband met stalbranden.

De heer **Graus** (PVV):
Daar ga ik het ook nog over hebben. Dank u wel.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dat dacht ik al, dus ik dacht: ik zeg het alvast.

De heer **Graus** (PVV):
Dank u wel. Ik heb ooit het "Stable Safe"-plan ingediend, in 2010 geloof ik, maar dat is er nooit doorheen gekomen. Mogelijk zal dat nu wel gebeuren. Als het vanuit uw partij komt, gunnen ze het u misschien sneller. Als het er maar komt voor de dieren. Het zal me verder worst wezen via welke partij.

De heer **Flach** (SGP):
Ik was een week of twee geleden bij een innovatiecentrum voor de kalverhouderij. Ik noem dit omdat de heer Graus over dierwaardige veehouderij begint. Ik was daar echt van onder de indruk. Die dieren hadden maximale ruimte, gescheiden luchtinlaat, vloerverwarming en eten zo veel als ze wilden. Ik heb laatst in een commissiedebat gezegd dat zij het eigenlijk beter hebben dan mensen in sommige wijken van Nederland. Bij die opening waren ongeveer 1.500 mensen en heel veel mensen vroegen aan mij:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

zou je de heer Graus niet eens hiernaartoe mee kunnen nemen, zodat hij kan zien hoe goed de kalveren het hier hebben? Ik maak dus even van de gelegenheid gebruik om de heer Graus uit te nodigen om eens te kijken bij zo'n innovatiecentrum naar hoe de kalverhouderij zich heeft ontwikkeld richting dierwaardige veehouderij.

De heer **Graus** (PVV):
Dan gaan we daar samen naartoe, neem ik aan. Dat u dat waagt; dat vind ik mooi. Ik zal meegaan, heel graag. Dat zal ik altijd doen. Het zegt wel iets dat mijn collega Flach van de mannenbroeders zegt dat de kalveren het bijna beter hebben dan de mensen. Moet je nagaan hoe slecht het gesteld is met ons menselijk welzijn. Dat haal ik er dan uit. Kan ik verdergaan, voorzitter?

De **voorzitter**:
Heel graag. Ja, gaat uw gang.

De heer **Graus** (PVV):
De zuivelsector probeert ook al sinds 2012 om weidegang vrijwillig te stimuleren, maar steeds meer melkkoeien staan het hele jaar binnen. Dat heeft ook te maken met stikstofonzin, Natura 2000-gebieden en klimaatpaniek. Ik ken een boer in Limburg die de koeien niet naar de overkant naar de wei mag brengen vanwege die Natura 2000-onzin allemaal. Jongens, dat kan toch niet? Dierenwelzijn staat altijd boven alles. Of je nu in de evolutieleer gelooft of in de schepping, dieren waren er eerder dan de mens. We moeten daar eens wat beter mee omgaan.

Ik wil voorts dat er een nieuw Zeehondenakkoord komt. Het huidige Zeehondenakkoord werkt niet. Gestrande pups blijven vaak langer dan 24 uur liggen. Als de EHBZ-teams komen, de Eerste Hulp bij Zeezoogdieren, zijn die mensen zelfs strafbaar als ze zo'n zeehondenpup redden of proberen te redden. Dat kan niet. Er moet dus een nieuw Zeehondenakkoord komen. Ik wil dat ook de kennis van Lenie 't Hart daarbij betrokken wordt. Zij is al decennialang dé zeehondenmoeder. Zij is de grootste ervaringsdeskundige. In Iran wordt ze ingevlogen en wij verguizen haar hier. Dat is echt te gek. In Iran worden de zeehonden beter behandeld dan hier. Dan kun je je achter je oren gaan krabben. Ik wil dus graag dat er een nieuw Zeehondenakkoord komt. Die mensen, die EHBZ'ers, moeten de weg vrij hebben. Dierennoodhulp en zorgplicht geldt ook voor zeehonden. Dat moet direct gebeuren. We zijn volledig de weg kwijtgeraakt.

Namens mijn fractie: Geert Wilders wil ook dat het afschot van katten per direct stopt. Anders gaan we tezamen een motie-Graus/Wilders indienen. We willen dat het afschot van katten direct stopt.

We verzoeken de staatssecretaris er zorg voor te dragen dat Stichting Dieren in Rampen na april 2027 kan blijven voortbestaan. Nu zie je vaak dat mensen weigeren te evacueren of zelfs extra risico's nemen om hun dieren te redden. Dat landelijke samenwerkingsverband van dierenhulporganisaties met een unieke rol binnen de crisisbeheersing komt dan in actie, ook onlangs bij de natuurbranden in Limburg. Graag een toezegging daarop. Ik geloof dat het om €200.000 per jaar gaat. Als je ziet hoeveel miljoenen we verkwanselen aan allemaal onzin, dan moet dit toch lukken.

De PVV kwam jaren geleden al met het idee, ook vastgelegd in een motie, om een DNA-databank op te richten in de strijd tegen broodfokkers en voor de opsporing van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dierenbeulen, ook na overleg met dokter Fieten van het Expertisecentrum Genetica Diergeneeskunde. De staatssecretaris gaat daar binnenkort op werkbezoek. Er moeten dus een databank komen. Ze zijn al begonnen aan die databank; er moet geld voor komen. Mijn collega, ambtsgenoot, van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie heeft tezamen met mij een amendement ingediend om 1,2 miljoen uit het potje algemene middelen vrij te maken. Ik hoop dat de staatssecretaris die motie ook zal blijven uitvoeren als wij er niet meer zijn en dat het altijd blijft doorgaan. Die steun moet er altijd blijven.

We vragen al twintig jaar om versnelde afbouw van dierenproeven en van het aantal proefdieren in de transitie naar proefdiervrije innovaties. Hier dienen de reeds bestaande overheidssubsidies voor gebruikt te worden. We willen dus dat alle overheidssubsidies naar proefdiervrije innovaties gaan. Er moet een veterinair deskundige nationaal coördinator komen als regisseur — ik krijg een droge mond in dit hok hier, droge lucht hier — dus daar had ik graag even een toezegging op gehad.

Onze fractie vraagt al vanaf ons ontstaan om de aanpak en preventie van stalbranden. Bedankt, mevrouw Ouwehand. We wilden een proefopstelling hebben met een "Stable Safe"-systeem, inderdaad van die vluchtroutes. Dat werkt dan op het onderdruksysteem van de voedersilo's die er toch al zijn. We zijn benieuwd. Wij willen het in ieder geval graag. Misschien kunnen we daar ook nog wel samen in optrekken.

Ieder jaar pakken we ook een onderscheidende boer erbij; vorig jaar heb ik dat met mevrouw Van der Plas gedaan. Dit jaar betreft het de proefboerderij die de Dierencoalitie samen met dierenartsen en varkensboer doctor Kees Scheepens wil ontwikkelen in de omgeving van Oirschot. Ik heb ook graag dat de staatssecretaris in conclaaf gaat met die dierenorganisaties en die doctor Kees Scheepens. De locatie is een bestaande boerderij, Walnoot & Wilg, welke reeds over de nodige vergunningen beschikt. Ook in dit project, mevrouw Ouwehand, zeg ik via de voorzitter, wordt de gewenste beschutting tegen hittestress georganiseerd, doordat de percelen zijn omrand met oude eiken. Dat is natuurlijk de meest natuurlijke hittestressbeschutting die je kan hebben.

We dienden meerdere malen het verzoek in dat tijdens de nationale boomplantdag mensen boeren helpen met beschutting voor die dieren. Het zou heel sympathiek zijn als de regering me erin steunt om te zorgen dat de nationale boomplantdag plaatsvindt bij dieren die last hebben van hittestress. Zo kunnen we de boeren helpen. Als ze dat willen, hè. Het moet wel op basis van vrijwilligheid gebeuren.

We blijven verzoeken om gelijk in de tandheelkundige branche prijsplafonds te hanteren in verband met de vercommercialisering van diergeneeskundige zorg en om een verbod op de massale overname van dierenartspraktijken door puur en alleen op winstbejag uit zijnde private-equityorganisaties. Bij de tandartspraktijken hebben we dat kunnen trechteren en kunnen vastleggen; we hebben daar prijsplafonds. Dat willen we ook voor de dierklinieken. Graag een toezegging, meneer de staatssecretaris, zeg ik via de voorzitter.

Nederland moet zich blijven inzetten tegen trophy hunting en de handel in wilde dieren en producten van hen afkomstig ten behoeve van onder meer de handel in ivoor en

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

traditionele Chinese medicijnen. We willen een totale uitfasering van dieren met schadelijke zowel innerlijke als uiterlijke kenmerken en samenwerking met het Expertisecentrum Genetica. Wij willen dat dit expertisecentrum van doctor Fieten handhaafbare criteria gaat opstellen. Ik wil dus graag dat zij de regering gaat adviseren over handhaafbare criteria.

Tot slot wil ik ook stilstaan bij de successen. Dat zijn allemaal geesteskinderen van mij en de PVV. 144 Red een dier; wat werd daarom gelachen. De dierenpolitie werd zelfs door een hoofdcommissaris "caviapolitie" genoemd. De beste man had niet in de gaten dat dierenwelzijn al een taakaccent van de politie was en dat er een een-op-eenrelatie is tussen dierenmishandeling en huiselijk geweld. Dat was echt schandalig. En wat werd er gelachen. Het Veterinair Forensisch Team van Monique Verkerk en doctor Van der Goot; wat werd er gelachen. Voor het Landelijk Expertisecentrum Dierenmishandeling, het LED, voorheen het Landelijk Expertisecentrum Dierenwelzijn, heb ik nog samen met mevrouw Ouwehand gevochten. Er werd altijd gelachen, maar het zijn bijzonder succesvolle organisaties geworden. Dat was altijd met dank aan de Partij voor de Dieren, die je op zo'n moment altijd aan je zijde kan vinden, maar ook andere partijen.

Meneer de voorzitter. Wie het laatst lacht, lacht het best, zullen we maar zeggen. Het ging mij om de dieren. Het zal mij worst wezen dat ze me uitlachen. Ze hebben me ook uitgelachen om hoe je een wolf moet verjagen. Ik heb dat geleerd van een wolvendeskundige. Het is inmiddels het advies van de regering dat je een hard geluid moet maken en moet klappen. Die snor aan tafel bij VI kan dan wel lachen, maar dit is wel overheidsbeleid. Zo zie je altijd: wie het laatst lacht, lacht het best.

Mevrouw Van der Plas wil mij iets vragen. Dan kan ik even wat drinken.

De **voorzitter**:
Ik denk dat ze u op dit punt vooral even wilde laten uitspreken.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, zeker. Ik denk niet dat de heer Graus wordt uitgelachen, althans niet door mij. Het ging meer om het moment in het debat en hoe dat ging. Ik wil hier zeggen: ik zal hier nooit iemand uitlachen, en zeker de heer Graus niet, omdat hij een groot hart voor dieren heeft.

Nu we het over dieren hebben — daar hebben we het de hele tijd over — noem ik de wolf. Hoe heeft de heer Graus gekeken naar het bericht van de staatssecretaris over het Apollonio-onderzoek en de gunstige staat van instandhouding, en het feit dat er nu beheerd kan worden, zoals ook andere fauna beheerd wordt?

De heer **Graus** (PVV):
Toen de eerste vrouwtjeswolf de grens overkwam, was er hier iemand van de VVD die het roodkapjesyndroom had. Diegene was doodsbang voor de wolf. Ik ben niet bang voor de wolf. Ik loop gewoon alleen in gebieden waar wolven zitten, zonder dat ik wat bij me heb. Ik ben totaal niet bang. Mensen zijn bang. Dat moet je ook serieus nemen, net als het gevaar voor dieren.

Ik heb toen al gevraagd, en inmiddels is dat misschien twaalf jaar geleden, om het dier te neutraliseren middels een hormoondart: laat het niet groeien, want dat wordt doffe

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

ellende. Ik bedoelde dat goed voor de wolf. Ik vind dat ook een prachtig dier. De honden stammen ervan af. Mijn hond stamt ook van de wolf af. Ik hou zielsveel van wolven, maar je moet het dat dier niet gunnen om hier in dat tupperwaregebied van ons door iedereen opgejaagd te worden. Wij hebben alleen maar tupperwarenatuur. Er worden frikandellen gevoerd, ze gaan wolven handtam maken en daarna worden ze afgeknald. Ik vind dat schandalig.

Ik heb het hier daarnet in de plaspauze nog met meneer Flach over gehad. Ik heb altijd gezegd: probeer dat dier hier op nul te houden. Altijd. Iedereen was aan het juichen, van links tot rechts: de wolf kwam en dat was geweldig. Maar ik voorzag de ellende voor het dier. Nu is die ellende er. Ze hebben die dieren laten fokken als konijnen. En nu gaan ze ze afschieten. Daar zouden ook de christelijke partijen vanuit hun geloof moeite mee moeten hebben. Onze-Lieve-Heer heeft de dieren niet voor niks eerder geschapen dan de mens. Ik vind het respectloos: je laat ze binnenkomen en fokken.

Het is net als in het oude Tweede Kamergebouw. Daar kwamen muizen binnen. Ik zei: ga gaten dichten en laat ze niet binnenkomen; ga voedsel opruimen in de Kamer. Er kwamen er honderden, en toen werden ze allemaal vernietigd. Daar heb ik intens veel moeite mee, vanuit mijn geloof, maar ook vanuit mijn dierenliefde. Daar gaat het om. Zoveel jaar geleden was ik eigenlijk de enige die zei: probeer de wolf op nul te houden. Ik heb zelfs nog gezegd: ik zou willen dat ik het dier kon tegenhouden, want het wordt hier niet gelukkig. Zelfs heel veel mensen zijn niet meer gelukkig in Nederland. Moet je nagaan. Dat is voor mij de reden geweest. Daarom heb ik gezegd: als je wat doet, doe het dan met Ramon in gedachte. Ga ze onvruchtbaar maken. Een gevaarlijke wolf … Dat gebeurt allemaal. Weet u waar ik het meeste moeite mee heb? Er zijn stieren die mensen doden, maar daar hoor je niemand over. Er zijn paarden en heel veel dodelijke ongevallen met paarden, maar daar hoor je niemand over. De hoornaar: pas is er een Belg lek gestoken door een hoornaar. Dood! De beste man was dood, maar daar hoor je niemand over. Ik vind dat werkelijk te gek voor woorden. De wolf heeft nog niemand gedood. Waarom toch altijd die paniek als het om die wolf gaat? Ik snap het niet. Echt niet.

Die angst wordt ook aangepraat. Daarom vind ik ook dat de voorlichting van de regering — ze zitten er alle twee — uit is gebleven. Er had geruststelling moeten komen en geen paniek. Je moet mensen geruststellen. Je moet ze leren hoe ze moeten handelen als ze een wolf zien, maar er is alleen maar paniek. Ze leven in bepaalde werelddelen met wolven, beren en nog veel gevaarlijkere dieren. Maar daar is totaal geen paniek. Daar is rust. Maar hier is altijd paniek. Als er drie sneeuwvlokken op de rails liggen, is er paniek bij de NS. Allemaal paniek, allemaal vertragingen en toestanden. Wij zijn een paniekpietenland. Er is altijd paniek, paniek, paniek. En ik heb daar een hekel aan.

Als je maar gewoon kalm en rustig blijft. Geloof me. Maar er zijn toch ook honden, huishonden. Er zijn 150.000 bijtincidenten. Dat is toch veel erger dan de wolf? We gaan dan toch ook niet alle huishonden afschieten? We gaan toch ook niet alle stieren afschieten of alle … Wat noemde ik nog meer allemaal op? Hoornaars, die moeten we wel om zeep helpen, hoor, want daar gaan onze bijen …

(Hilariteit)

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Met een kanon op een mug, zeggen ze dan toch, meneer Graus?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dus er mogen wel dieren dood? Ondanks dat de dieren er eerder waren dan de mens, mogen ze wel eerder dood.

De heer **Graus** (PVV):
Het gaat in principe om exoten, meneer de voorzitter. Het gaat om invasieve soorten die onze bijen, die aan het begin van onze voedselcyclus staan, om zeep helpen. We hebben er hier ook één uit onze eigen bijenkas gehaald. Dat moet je niet willen. Bijen staan aan het begin van onze voedselcyclus, maar mensen realiseren zich dat niet. Ze hebben beelden gemaakt van hoe een supermarkt eruitziet na massale bijensterfte. Nou, je schrikt je echt een hoedje van wat er dan gebeurt. Bijen zijn vooralsnog echt onmisbaar.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Zeker. Ik kan het daar ook wel mee eens zijn. De heer Graus zegt dat je nooit iemand hoort over honden en bijtincidenten, stieren en paarden. Maar als een stier of een hond een mens doodt of ernstig verwondt, dan wordt ie vaak geëuthanaseerd. Dat is gewoon het geval en we moeten dan ook niet doen alsof dieren dan weer vrij en blij los worden gelaten. Die dieren worden dan geëuthanaseerd en dus eigenlijk ook gestraft voor wat ze hebben gedaan.

Bij de wolf is het natuurlijk zo dat je met beheer … Bij fauna, dus dieren, moet je de dieren beheren, want anders loopt het gewoon helemaal uit de klauwen. Dat is gewoon een feit. Mijn tuin snoei ik ook, hè. Ik snoei ook mijn struikjes en ik maai ook het gras, want als ik dat niet doe, loopt het uit de klauwen.

We hebben het hier echt over wolven met probleemgedrag. Als tientallen schapen van een boer in een wei liggen te creperen — ze worden niet eens opgegeten of meteen gedood — dan moet je daar toch echt wel wat aan doen. Ik geloofde dat gelijk al niet, maar in het begin is ons voorgehouden dat we niet bang hoefden te zijn voor het vee, omdat wolven schuw zouden zijn. Nou, weet je, ze lopen gewoon in de achtertuinen. Is de heer Graus het ermee eens dat dit soort wolven echt een probleem vormen en dat je die af moet kunnen schieten? Moet je er daarom ook niet voor zorgen dat de populatie ingedamd wordt, omdat het anders echt gewoon de spuigaten uit loopt.

De heer **Graus** (PVV):
Dat kon al. Het was een paar jaar geleden, en die beste man had er ook nog eens zelf schuld aan, want hij had een wolf ingesloten en met een riek aangevallen. Dan vliegt zelfs een rat je nog naar je keel! Die wolf heeft gebeten, en de burgemeester, Rikus Jager, mijn collega van de VVD, heeft opdracht gegeven om die wolf af te schieten. U mag het verifiëren, maar ik was de eerste die die burgemeester heeft opgebeld. Hij had er heel veel moeite mee. Hij vond het ook niet leuk om die opdracht te hebben gegeven. Maar hij heeft al jaren geleden opdracht gegeven om die wolf af te schieten, terwijl die wolf er zelf niet eens wat aan kon doen, want hij werd ingesloten. Ik heb die man toen steun betuigd, omdat ik wist dat hij ook een groot hart voor dieren heeft. Maar hij moest toen in paniek en onder druk een beslissing nemen. Dus het kon al. De politie schiet ook gewoon huishonden dood, hoor. Als een hond losgaat, dan ... Ik heb in Roermond

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

gezien dat een hond gewoon zo door de politie op straat werd neergeschoten. Dus dat kan allemaal. Als er een heel groot gevaar is voor mensen, dan moet je inderdaad weleens een dier doden. Dat klopt. Daar zijn wij als PVV nooit voor gaan liggen.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Oké, het is goed om te horen dat de PVV in ieder geval zegt: als dat echt nodig is, dan moet dat ook kunnen. Volgens mij heeft de PVV in het verleden ook voor een motie daarover gestemd ten aanzien van probleemwolven. Het is goed om dat bevestigd te krijgen. Eigenlijk ging mijn eerste vraag over het Apollonio-onderzoek, waar de staatssecretaris ook een brief over heeft gestuurd. Die onderzoeker zegt dat je het breder moet bekijken, namelijk in de context van Centraal-Europa, niet alleen in Nederland. Als je breder kijkt, naar Centraal-Europa, dan is het aantal roedels dat we hier hebben, eigenlijk een gunstige staat van instandhouding. Zo vat ik het kort samen.

De **voorzitter**:
Wat is uw vraag?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Daardoor kun je de wolvenpopulatie uiteindelijk beheren als het nodig is. Nogmaals, hoe staat de PVV daartegenover? Ik neem aan dat de PVV blij is met dat deel van het onderzoek, zodat we hier niet straks 56 roedels hebben en ze letterlijk in het Vondelpark rondlopen.

De heer **Graus** (PVV):
Ik wil eerst weten wat de uitkomsten daarvan zijn. Er lopen allerlei onderzoeken. Ik wil die afwachten. Ik ga niks bij voorbaat steunen. Uiteraard is het wel waar wat mevrouw Van der Plas zegt. Dat zeg ik ook tegen iedereen die me aanschrijft. Als de nood aan de man is en er een dier moet worden afgeschoten, kan dat dan met alle dieren? Dat kan met alle dieren. Alle dieren kunnen afgeschoten worden als ze een gevaar vormen. Ik snap het dus niet. Het echt niet iets wat nu opeens door bepaalde partijen en door de Kamerleden bereikt is, hoor. Dat kon namelijk al.

Meneer de voorzitter. Waar ik moeite mee heb, is dat we alles massaal laten binnenkomen. De grenzen zijn natuurlijk volledig incontinent als het om dieren gaat, maar ook als het om mensen gaat. Ik vind altijd dat er veel ergere dingen zijn als het om dieren gaat. Kijk naar andere dieren waar dodelijke ongevallen mee gebeuren. Daar horen we hier nooit iemand over. Ik kan niet begrijpen dat ik daar nooit iemand over hoor. Ik vind een paard bijvoorbeeld vaak veel gevaarlijker dan de wolf. Ik heb paarden gehad waarbij ik echt dacht: nou, daar wil ik niet graag mee in een stal staan. Ik heb ook weleens een paard gehad dat je iedere keer dat je langsliep, te grazen nam. Die voorzichtigheid heb ik bij een wolf niet. Bij een stier heb ik die bijvoorbeeld wel, maar bij een wolf niet. Ik snap niet waarom die wolven iedere keer zo aangepakt moeten worden, terwijl er zo veel andere gevaarlijke dieren zijn waar je nooit iemand over hoort. Ik vind dit een soort dierenracisme. Ik vind dat heel raar. Ik vind dat heel raar, ja.

De heer **Flach** (SGP):
Ik ben bijna persoonlijk naar voren geroepen door de heer Graus, dus dan kom ik graag

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

naar voren. We hebben net een droombeeld gehoord van D66, waarin werd aangegeven hoe D66 kijkt naar de natuur. Als ik er één zou moeten noemen, dan zou ik aansluiten bij wat in de profetie van Jesaja staat, namelijk dat de wolf met het lam zal verkeren, in alle vrede. Dat is helaas niet zo op dit moment. We lezen ook dat de mens eigenlijk over de dieren gesteld is, dus ook voor zijn dieren mag zorgen. Hij mag zorgen voor zijn landbouwhuisdieren, voor schapen, koeien enzovoort. Als die in gevaar zijn, moet hij ze ook beheren. Ik geef als reactie wel even mee dat je dat altijd doet als een beheerder, dus nooit bloeddorstig. Je bent niet uit op het bloed van die wolf. Dat staat ook letterlijk in Spreuken: "De rechtvaardige kent het leven van zijn beest." Ik voel me dus wel degelijk aangesproken om dit goed met elkaar te bespreken. Is de heer Graus het met me eens dat je, als je dieren in gevaar zijn of als er zelfs kinderen in gevaar zijn, ook verstandig moet zijn en in het uiterste geval afschot moet kunnen toepassen? Nogmaals, dat mag niet vanuit een soort bloeddorst; het mag geen toeristische attractie worden. Dat doen jagers en dat is gekoppeld aan allerlei regels, maar dat moet toch mogelijk zijn als andere dieren in gevaar zijn?

De heer **Graus** (PVV):
Als ik dan de rechter mag zijn voor de dieren … Een rechter zou zeggen: de wet verplicht mensen om hun dieren te beschermen tegen aanvallen van roofdieren. Dat staat gewoon letterlijk in de wet. Dat moet je gewoon afdoende doen. Dat is de wet. Anders moet de wet veranderd worden. De dieren die ik heb gehad, zouden nooit door een wolf gepakt hebben kunnen worden. Dat is een bepaalde zorgplicht. Die is in de wet vastgelegd.

Voorts vind ik het volgende, ook vanuit het geloof van meneer Flach gezien. Als een stier iemand doodt … Dat is een stuk vlees op je bord. Dan wordt er geen paniek gezaaid, niet actiegevoerd en geen debat over aangevraagd. Maar als een wolf een dier doodt, is het anders, terwijl de wolf hier eerder was dan de mens. Wat gebeurt er met die schapen als een wolf ze niet pakt? Dan worden ze toch ook shoarma? Waarom mag een wolf geen schapen eten en mogen mensen dat wel met miljoenen schapen doen? Er worden ook nog schapen ritueel gemarteld, wat een wolf niet doet. Rituele martelingen van schapen vind ik echt verschrikkelijk. Het is toch heel raar dat een wolf … Het zijn honderden schapen, maar die worden anders toch ook allemaal gedood en opgegeten? Waarom mag een wolf dat niet? Wie zijn wij om daarover te beslissen? Die wezentjes waren er eerder dan wij; wij mochten bij de dieren wonen van uw en mijn Lieve-Heer. En dan gaan wij bepalen: nu gaan we jou afschieten, want je komt aan ons voedsel. Ik heb daar wel moeite mee, moet ik eerlijk zeggen. Ik vind dat selectief shoppen in het geloof. Ik heb heel veel contact met een deken, een pastoor en een priester, geestelijke mensen, en die delen mijn mening voor honderd procent, ook vanuit het geloof. Maar nogmaals, ik ben een rooms-katholiek. We gaan na de kerk meteen naar de kroeg en dan pakken we een pintje. Wij zijn daar dus allemaal wat gemakkelijker in.

De heer **Flach** (SGP):
Ik probeer niet selectief te shoppen in het geloof. Ik heb niet voor niks teksten aangehaald uit Genesis, Jesaja en Spreuken, om een soort totaalbeeld te schetsen. Natuurlijk moet een veehouder uitstekend zorgen voor zijn dieren. Alleen, we kunnen een apart debat voeren over hoe onmogelijk het is om dat te doen. Maar ik wil even terug naar de vraag van de heer Graus zelf, want daar wil ik best op ingaan. Kijk naar het verschil tussen een mens, die een schaap doodt om te eten — dat is aan allerlei

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

regels gebonden; het moet bijvoorbeeld snel en diervriendelijk worden gedood, voor zover dat kan — en een wolf. Ik weet niet of de heer Graus weleens in een weiland is geweest waar zo'n wolf heeft huisgehouden. Daar lopen tientallen dieren aangevreten rond. Soms hangen de ingewanden uit dat beest, dat de volgende morgen wordt gevonden door zijn eigenaar. Dat is zulk gruwelijk dierenleed dat we dat echt serieus moeten nemen. Ik wil er geen strijd van maken. Ik wil juist proberen om een soort aansluiting te vinden. Dat kan toch niet de bedoeling zijn van het vrij rond laten lopen van te veel wolven?

De heer **Graus** (PVV):
Denk aan gescheperde kuddes met honden. Vrienden van mij houden dieren en hebben bepaalde honden. Die hebben daar geen last van. Gescheperde kuddes hebben er ook geen last van. Denkt u bovendien dat een schaap het wel fijn vindt om met stroomstootwapens en stokken op een vrachtwagen gejaagd te worden, om geschopt en geslagen te worden en om met botfracturen aan te komen bij het slachthuis, waar ze in de brandende hitte moeten staan en moeten horen, zien en ruiken hoe al hun soortgenoten om zeep worden geholpen? Daarna stikken ze in hun eigen bloed. Er loopt dan allemaal bloed de luchtpijp in door die verschrikkelijke rituele martelingen. Denkt u dat een schaap dat fijn vindt? Ze worden dan op hun rug gedraaid. Dat is normaal dodelijk voor een schaap. Als je een schaap op z'n rug ziet liggen in de wei, moet je vlug rennen, want dat kan dodelijk zijn. Denkt u dat een schaap alle punten die ik opnoem, wel fijn vindt? Dat vindt het schaap ook verschrikkelijk.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Flach.

De heer **Flach** (SGP):
Nee, laat dat helder zijn. Overigens zijn veel van de dingen die de heer Graus noemt, al lang verboden, en terecht, want zo ga je niet met dieren om. Dat heb ik ook geprobeerd te benadrukken. Je zorgt gewoon netjes voor dieren. Als we ze eten, doen we dat op een zo netjes mogelijke manier. We doden ze, maar er is wel een enorm verschil in de manier waarop je dat doet. Mijn punt is dat we, net zoals we ervoor zorgen dat er niet te veel zwijnen en herten zijn, die populatie gaan beheersen. Dat doen we zodanig dat het beest keurig schuw kan blijven, want dat hoort bij zijn natuurlijke gedrag. Dan heeft hij enige ruimte in Nederland, zonder dat hij zich tegoed hoeft te doen aan allerlei landbouwhuisdieren. Dan pakt ie een keer een ree of een haas; dat is natuurlijk gedrag. Maar in Nederland is het een soort snackbar geworden: waar ze in Polen 1% van hun dieet besteden aan koeien en schapen, is dat hier 32%. Dat is toch geen natuurlijk gedrag, dat de heer Graus zo graag ziet?

De heer **Graus** (PVV):
De echte wolvendeskundigen, en die zijn er, zeggen: een wolf heeft liever een ree, een hert of een haas dan een schaap. Maar wat gebeurt er in onze tupperwarenatuur? Jagers verwonden elkaar zelf ook weleens; ik heb daar altijd een soort karmagevoel bij. Jagers schieten alles daar weg. Alles wordt leeggeschoten. Het is logisch dat een wolf dan gaat uitwijken naar wat anders. Er wordt massaal bejaagd; al die dieren worden overbejaagd. Maar dat is de eerste keuze van een wolf. Dan gaan ze uitwijken. Ze maken het inderdaad gemakkelijk. Het is inderdaad een snackbar. Als jij schapen houdt zonder bescherming van honden en zonder voldoende afwering van draad of hekken die daarvoor geschikt zijn, en als je de schapen geen stalletje of beschutting biedt, is het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

logisch dat het een snackbar is voor de wolf. Maar dat kun je de wolf niet kwalijk nemen. Omdat ik deze ellende en ook die bekrompenheid, de angst en de paniek voorzag, heb ik altijd gedacht: laat die eerste maar meteen neutraliseren en hou dat maar zo, dat was beter geweest.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dat was zeker misschien beter geweest. Dan had je hem of haar trouwens wel doodgeschoten, want dat is wat je dan doet.

Volgens mij zit de heer Graus deze week twintig jaar in de Kamer.

De heer **Graus** (PVV):
Maandag.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Maandag. Gefeliciteerd alvast.

De heer **Graus** (PVV):
Dank je wel.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Hij voert deze debatten dus al heel lang op bijzondere wijze. Dat is trouwens best leuk om naar te luisteren, want zijn bijdrages zijn doorspekt met allerlei anekdotes.

De **voorzitter**:
Komt u tot een vraag.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Uiteindelijk is de essentie natuurlijk of hij deze staatssecretaris steunt in het beleid dat die voert, beleid waarbij je niet tot een andere conclusie kan komen dan dat er wolven zullen moeten worden afgeschoten omdat er te veel zijn in Nederland.

De heer **Graus** (PVV):
Mevrouw Keijzer zegt: dan had je die vrouwtjeswolf moeten afschieten. Ik heb gevraagd om dat dier te neutraliseren met een anticonceptievaccin. Dat gebruiken ze in Afrika bij olifanten. Je kan gewoon een anticonceptievaccin in de bil schieten. Er zijn bepaalde vaccins die twee jaar geldig blijven. Je kan een dier ook met bepaalde kijkers ... Alle wolven zijn uniek, maar met AI kun je alle dieren onderscheiden. Ik wil die wolf dus niet laten afschieten maar laten neutraliseren middels een anticonceptievaccin. In geval van nood kan afschieten al. Ik zei al dat ik burgemeester Rikus Jager heb gebeld, ik geloof als eerste Kamerlid. Het kan al. Ik heb al die jaren al gezegd dat het kan. Maar om nu een heksenjacht op die dieren te gaan houden, om ze eerst te laten vermenigvuldigen als konijnen en ze dan nu af te gaan schieten, kan en mag niet. Je moet een probleemwolf aanpakken en de rest van de populatie verminderen via dat anticonceptievaccin. Wat mij betreft verminderen we ze tot nul in Nederland. Maar om dieren te gaan doodschieten terwijl ze ook heel vaak … Ik durf wel te zeggen dat ik banger ben voor de homo sapiens dan voor een wolf. Dat meen ik echt serieus. Het kan verkeren. Er zijn miljoenen mensen — ik zie het ook aan de steunbetuigingen — die wél achter mij staan. Heel veel mensen lachen, die hebben iedere avond een podium op SBS6 en dan kunnen ze me belachelijk maken, maar die domkoppen hebben niet in de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

gaten dat ik daar juist heel veel steunbetuigingen door krijg. Want hoe meer mensen op mij gaan schieten, hoe meer steunbetuigingen ik krijg. Ik weet dat er miljoenen mensen achter de wolf staan, dat ze die zien als een voorloper van de hond, en als een heel mooi en waardig dier. Die mensen zijn het wél met mij eens dat je moet ingrijpen middels een anticonceptievaccin en niet middels afschot. Alleen in geval van nood kan afschot wel.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dat was mijn vraag niet. Mijn vraag was of de heer Graus uiteindelijk het beleid van de staatssecretaris steunt, met als uitkomst dat er op een gegeven moment te veel wolven in Nederland zijn en er afgeschoten moet gaan worden. Het is niet dat ik dat fijn vind of zo, maar als ik moet kiezen tussen honderden creperende schapen of het afschieten van een wolf — ik ben het eens met de heer Graus dat die hier helemaal niet had moeten zijn, maar nu is hij hier — dan kies ik uiteindelijk voor dat laatste. Wat kiest de heer Graus, gewoon in de situatie zoals die nu is?

De heer **Graus** (PVV):
Ik heb het ook bij de wasbeertjes gezien, toen heb ik er ook een paar keer naar gevraagd. Alles, álles mag binnenkomen. Alles mag binnenkomen, maar het wordt niets dan ellende. Ze hadden tijdiger moeten ingrijpen. Dit is niet tijdig. Wij zijn tegen afschot van dieren zonder noodzaak. Als een dier een gevaar vormt, kon en kan afschot al. De PVV is daar ook al twintig jaar voorstander van. Als het goed gebeurt, is het dan vaak de snelste vorm van euthanasie. Maar wij gaan niet de wolven, die men zich maar heeft laten vermenigvuldigen, nu allemaal afschieten. Dat is ons standpunt hierover. Wij hebben een andere oplossing: een anticonceptievaccin. Dat is onze methode om te beheren.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Maar dan constateer ik, ondanks de gigantische hoeveelheid aan woorden, dat de heer Graus en de PVV uiteindelijk het platteland in de steek laten. Wat de heer Graus zei, gaat niet over de vraag die voorligt. De vraag die voorligt, is als volgt. Je gaat beheren; je hebt op een gegeven moment een goede staat van instandhouding. Dat zijn veel dure woorden om te zeggen "en meer dan dat is te veel; dat gaat ten koste van het platteland en van de veiligheid van mens en dier daar." En dan moet je afschieten. Daarvan zegt de heer Graus dus: daar zijn wij niet voor. Dat is wel duidelijk, maar ook jammer.

De heer **Graus** (PVV):
Mevrouw Keijzer is er meesteres in om iedere keer alles om te draaien en te verdraaien. Het kan al. Als een wolf een gevaar vormt, kan die al worden afgeschoten. Ik ben een van de weinigen, samen met mijn collega van de VVD, geloof ik, die contact met die burgemeester heeft gezocht. Wij hebben die man een hart onder de riem gestoken. Hij heeft er namelijk heel veel moeite mee gehad om die beslissing te nemen. Maar het kan dus al. Als een dier een gevaar vormt, is de PVV er ook voor om het dier zo snel mogelijk te verplaatsen, te verdoven, af te schieten of wat er ook maar gedaan moet worden door ter zake deskundigen.

Maar ik vraag me het volgende af. Ik wil ooit rustig kunnen sterven. Daar denk ik aan bij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

al mijn beslissingen als Kamerlid en als woordvoerder dierenwelzijn; gelukkig geeft mijn fractie mij ook die ruimte. Je moet ooit rustig kunnen sterven. Zoals het nu is gegaan bij veel mensen … Ik zou dan niet rustig kunnen sterven. Ik schrik er ook echt van hoe er door mensen van christelijke partijen wordt omgegaan met onze eerste aardbewoners. Er komt een moment waarop je moet sterven. Dan kom je voor de goddelijke rechtbank. Heel veel succes allemaal. Ik ga ooit rustig sterven; ik doe er niet aan mee.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Wat zal ik hier nog op zeggen? Het is in ieder geval een verantwoordelijkheid voor ons allemaal. Maar ik wil toch even doorgaan. Overigens gefeliciteerd met uw jubileum over een paar dagen.

De heer **Graus** (PVV):
Maandag!

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Maandag. Twintig jaar; daar kan ongeveer niemand hier in deze zaal aan tippen. Over de senior in de commissie gesproken! Collega Graus heeft vaak gezegd: "Staatssecretaris Erkens is een man naar mijn hart. Dat is eindelijk eens een verstandige VVD'er; waar worden ze nog gevonden?" Deze staatssecretaris komt nu met een verstandig voorstel. Hij zegt namelijk: in navolging van datgene wat die Italiaanse onderzoeker heeft gezegd, is de huidige wolvenstand in Nederland, van dertien à veertien roedels, een goede staat van instandhouding; we moeten het namelijk op Centraal-Europese schaal, dus grensoverstijgend, bekijken.

De **voorzitter**:
Kom tot uw vraag.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Deelt de heer Graus de benadering die de staatssecretaris hier neer heeft gelegd? Kan hij dus ook de beleidsstandpunten van deze staatssecretaris steunen?

De heer **Graus** (PVV):
Nee, want wij hebben daar een andere oplossing voor; ik moet het iedere keer herhalen. Voordat ik daarmee kwam, heb ik de staatssecretaris inderdaad een compliment gemaakt. Ik heb dat zelfs met mijn moeder. Ik hou ook zielsveel van mijn moeder, maar mijn moeder is het niet altijd eens met mij, en ik niet met mijn moeder. Maar ik ben wel dol op mijn moeder. In zekere zin ben ik ook dol op deze staatssecretaris, maar ik ben het niet altijd met hem eens, en hij zal het niet altijd met mij eens zijn. Dat vind je nooit. Je zult nooit iemand vinden met wie je het 100% eens bent. Nooit. Ik ben het hier dus niet mee eens.

Ik heb andere oplossingen aangedragen. Die werden zelfs door de VVD gesteund, namelijk door de Kamervoorzitter toen die nog woordvoerder was in onze commissie; dat was een gezellige tijd. Toen steunde hij mijn verzoek zelfs. Ik vind het heel raar dat daar niks mee gedaan is; in Afrika lachen ze ons uit. In Afrika hebben ze toch met veel gevaarlijkere dieren en ook met veel meer dieren te maken. Er is daar een hoogleraar die ons gewoon uitlacht. In de ogen van die mensen zijn wij echt kantoorkneuzen, hoor. Ik heb er dus een andere oplossing voor. Maar als er gevaar is, kan er ook worden ingegrepen. Ik vind het dan ook onterecht dat mevrouw Keijzer mij net verweet dat ik

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

mensen in de steek zou laten die gevaar lopen; dat is niet zo. Iedere politieagent kan zelfs gewoon uit zijn auto stappen en een dier doodschieten. Wij hebben diverse politiemensen in de fractie gehad; die hebben dit allemaal beaamd. Heel veel politiemensen hebben dit helaas ook moeten doen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Helder. De heer Graus is tegen afschot als methode en voor anticonceptie. Overigens heb ik die motie ook gesteund destijds. Dat was inderdaad een hele mooie tijd. Maar de vraag die ik stelde, was of de heer Graus het eigenlijk wel eens is met het uitgangspunt dat de staatssecretaris nu onder zijn beleid legt, namelijk: je moet dit niet louter op Nederlandse schaal bekijken. De wolven en wolvenroedels die in Nederland voorkomen, zijn onderdeel van een Centraal-Europese populatie. Die Centraal-Europese populatie heeft op zich een aardige staat van instandhouding. Als je het zo bekijkt, is het huidige aantal wolven in Nederland eigenlijk oké, en hoeft het niet verder te groeien. Hoe kijkt de heer Graus daar dan tegenaan?

De heer **Graus** (PVV):
Daarom ben ik ook zo voor dat anticonceptievaccin. Ik wil juist helemaal niet dat er nog meer wolven komen die in de ellende moeten leven. Wij zouden eens een voorbeeld moeten nemen aan andere landen. Kijk, hier is de wolf een hele tijd weggeweest. De staatssecretaris zou eens op stage moeten gaan in landen waar ze met beren moeten samenleven en met wolven. Daar zal hij veel leren. Ik raadpleeg die mensen veel. Mensen zeggen altijd dat ik geen dierenarts ben en geen bioloog, maar ik heb ze wel in mijn denktank zitten. Ik heb de beste veterinaire denktank van misschien wel heel Europa en daar ben ik trots op. Daar zitten ook allemaal ter zake deskundigen in, die mij adviseren.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Grinwis. Kort en bondig.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik ben ook slechts een eenvoudige amateur, maar ik zie dat we het best eens zijn over de benadering van de staatssecretaris. Alleen over het middel waarmee je dan die wolvenpopulatie beheerst, kunnen we van gedachten verschillen. Dat je het op grotere schaal moet bekijken dan louter de Nederlandse schaal en dat de staatssecretaris hier een centrale Europese, dus een grenzen overstijgende, benadering heeft neergelegd, dat kan de heer Graus op zich dan steunen, volgens mij.

De heer **Graus** (PVV):
Ik begrijp het niet goed. De heer Grinwis zegt het zelf. Hij heeft mij gesteund, de voorzitter heeft mij ook gesteund en zelfs mevrouw Van der Plas. Ik vind het heel raar dat er niets mee wordt gedaan. Er is een hoogleraar — Bertschinger heet hij — die zegt dat het allemaal kan. In Afrika gebeurt het. Hier gebeurt het niet. Ik weet dat bepaalde provinciale bewindspersonen voor dat anticonceptievaccin gingen liggen. Ze wilden er niet eens aan beginnen. Dat vind ik iets naars hebben. Dus we hebben een oplossing, heel sympathiek. Ik krijg heel veel steun uit de Kamer, maar de regering en ook provinciale bestuurders doen er niks mee. Waarom? Waarom? Dan is het een soort hetze, waar ik moeite mee heb. Dat is wat ik bedoel. Ik heb allemaal dieren opgenoemd die mensen hebben gedood, al die stieren, paarden en honden. De wolf heeft nog geen mens gedood. Waarom wordt er zo fors ingezet op die wolf? Ik snap het echt niet,

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

mevrouw Van der Plas. Nou heb ik haar natuurlijk weer uitgedaagd. Dat had ik beter niet kunnen zeggen.

De **voorzitter**:
Nee.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nee, het is juist goed dat u dat zegt. Daarom voeren we hier een debat. Ik vind het toch, ook richting boeren en richting bijvoorbeeld de ouders van het meisje dat gewoon is aangevallen is door een wolf, die gewoon flinke verwondingen had — het gaat om een wolf die gewoon uit een bosje komt en een kind aanvalt — wel lastig om te horen: ja, de wolf heeft nog niemand gedood, dus waarom moeten we er wat aan doen? Die dreiging is gewoon heel erg reëel dat het een keer gaat gebeuren. Moeten we het dan zover laten komen? Dat is wel mijn vraag aan de heer Graus. De Aziatische hoornaar mag wel dood, want die heeft mensen gestoken en die zijn dan doodgegaan. Het gevaar is gewoon wel heel reëel, zeker in een postzegeltje als Nederland, dat die wolf gewoon wel een keer een mens, een kind gaat pakken.

De heer **Graus** (PVV):
De wolf heeft hier ooit geleefd. De Aziatische hoornaar niet. De Aziatische hoornaar helpt onze hele voedselcyclus om zeep. Dat is een heel ander verhaal. Dat van dat kindje vind ik verschrikkelijk, maar weet u hoe veel kinderen zwaargewond of lichtgewond raken door aanvallen van huishonden? Er zit een dierenarts achter u en die zal het weten. Dierenartsen hebben ook heel veel last van bijtincidenten. Dan ga je toch ook niet alle honden afschieten? Als toen dat kindje werd aangevallen een politieauto of een boswachter in de buurt was geweest, had die direct eens een wolf kunnen schieten. Dat had direct gekund. Daar is volgens mij niemand tegen. Ook bij de Partij voor de Dieren zitten moeders en zo. Het lijkt me toch stug dat daar iemand tegen kan zijn als dat gebeurt. Het gaat om de structuur. Daar gaat het me om. Er wordt hier gezegd: je laat boeren in de steek en je laat het kindje in de steek. Maar er zijn toch ook 150.000 bijtincidenten met honden? Dan gaan we toch ook niet allemaal hondenrassen afschieten? Dat kunnen we toch niet maken? Je moet het per incident aanpakken en inderdaad ingrijpen, desnoods … Dat is de snelste vorm van euthanasie. Je kan toch niet zomaar zeggen dat je een wolf die nog nooit iemand gedood heeft gaat aanpakken, terwijl we de rest, die wel mensen hebben gedood en erge verwondingen hebben aangebracht, allemaal met rust laten? Ik kan dat niet verkopen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Over exoten gesproken: de kat is officieel ook een exoot in Nederland. Dat even gezegd hebbend. De heer Graus zegt namelijk: de wolf is hier vroeger ook geweest, dus dat is een inheemse diersoort. De kat is geen inheemse diersoort. Maar waar we het hier over hebben, is het volgende. Moeten we ernaartoe dat de populatie wolven hier zó groot gaat worden, op een postzegel als Nederland? Het rapport van de WUR heeft het over 32 tot 56 roedels. Of moeten we zeggen: laten we er nou voor zorgen dat we die populatie gewoon indammen? Van mij mogen alle wolven allemaal weg hier. Die hoeven niet allemaal doodgeschoten te worden en weg, maar ik hoef helemáál geen wolven in Nederland.

De heer **Graus** (PVV):
Voorzitter, ik weet niet of u mee heeft zitten turven, maar volgens mij ga ik nu echt voor

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

de achtste of negende keer zeggen dat wij inderdaad het beheer, wat mij betreft in het belang van het dier, naar een nulstand willen brengen via hormonale anticonceptie. Dus ik zeg dat toch ook zelf? Dat is toch ook het standpunt van de PVV? We zeggen toch niet dat het moet groeien? Wij willen die ellende ook niet. Echt waar, ik vind het verschrikkelijk. Ik heb echt weleens gehoopt en gedacht dat ik de macht en de kracht zou hebben om al die dieren het land uit te jagen en te zeggen: blijf maar weg hier. Dat meen ik serieus. Dus ook in het belang van het dier zijn we er voorstander van om dat inderdaad te realiseren, en wat mij betreft ook tot nul. Ik zei volgens mij eerder "tot nul" dan iedereen, want ik zei al meteen: neutraliseer dat dier via anticonceptie. Bij de eerste wolf zei ik dat al. Toen was iedereen nog aan het juichen hier.

De **voorzitter**:
Heel kort, mevrouw Van der Plas. En dan gaat meneer Graus verder, denk ik.

De heer **Graus** (PVV):
Maar ik ga het niet nog een keer herhalen allemaal. Ik word een beetje moe van mezelf. Ik moet namelijk iedere keer hetzelfde zeggen.

De **voorzitter**:
Dat laten we ook niet gebeuren.

De heer **Graus** (PVV):
Nee, maar het lijkt net of ik hier ...

De **voorzitter**:
Dat willen we niet op ons geweten hebben — allemaal niet, denk ik.

De heer **Graus** (PVV):
Het lijkt af en toe net alsof je hier — met alle respect — in een soort alzheimercentrum zit, want je moet alles honderd keer herhalen.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik word nooit moe van de heer Graus.

De heer **Graus** (PVV):
Dank u wel.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik denk dat niemand hier moe wordt van de heer Graus. Oké, ik wil het gewoon even duidelijk hebben voor mezelf, want ik proef bij de heer Graus wel het volgende. Waar hij een aantal jaren geleden echt helemaal fel tegen afschot en beheer was, hoor ik hem nu eigenlijk wel zeggen: als dat nodig is, dan moet dat wel kunnen. Even los van de anticonceptiepil, want dat standpunt is duidelijk: maar heb ik goed begrepen dat, als het nodig is en als het moet, we de wolf wel kunnen gaan beheren en dat we er wel voor kunnen zorgen dat het een beetje leefbaar blijft in Nederland?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Graus** (PVV):
Ik zit maandag twintig jaar in de Kamer. Ik heb altijd hetzelfde verhaal verteld, om welk dier het ook ging. Ik heb weleens mijn eigen dier moeten euthanaseren. Dan krijgen ze eerst van die brandende stoffen ingespoten, xylazine, ketamine, al die rotzooi. Daarna krijgen ze nog de spuit in het hart. Ik laat dat dan altijd via een infuus doen. Dat is heel naar allemaal en heel pijnlijk. Doe maar eens een druppeltje — ik denk dat de dierenarts dat weet — op de rug van je hand; dat brandt enorm. Dus het is vaak de snelste vorm van euthanasie, maar ik heb als woordvoerder dierenwelzijn altijd gezegd, en dat heeft zelfs in ons verkiezingsprogramma gestaan: we zijn tegen jacht maar wel voor noodafschot. Toen die konijnenziekte uitbrak, lagen al die konijnen levend weg te teren in de duinen. Dan kun je zeggen: ga die dieren uit hun lijden verlossen, want dat is het snelst. Maar dat geldt voor alle dieren. Dus ik ben daar nooit schizofreen in geweest. Ik heb nooit gedraaid. Ik ben altijd, twintig jaar lang, heel consequent en consistent geweest. Dat is nu niet veranderd. Ook de PVV is niet veranderd: de PVV is heel consequent en consistent. We hebben al twintig jaar dezelfde lijn, ook wat het noodafschot betreft. Dus daar verandert voor ons niks. En dat kan al. Daar wil ik het nu echt bij laten.

De **voorzitter**:
U vervolgt uw betoog.

De heer **Graus** (PVV):
Ik zou het trouwens niet graag willen doen, moet ik eerlijk zeggen. Het lijkt me echt shit als je dat moet doen. We willen de regering verzoeken om een show- en vertoningsverbod van reeds verboden dieren of dieren waar onlangs een fokverbod voor is gaan gelden. Dat moet ophouden. We willen ook een strengere controle en hardere handhaving in de strijd tegen illegale handel in dieren of hun lichaamsdelen. We willen een einde maken aan het gesleep en de soms extreem lange diertransporten naar het buitenland met dierentuindieren, zonder dat er een medische noodzaak is. Van het gesleep met die dieren word ik helemaal knettergek. Echt, dat moet eens stoppen. Dat geldt ook voor de dierentuindieren. We willen sowieso geen langeafstandstransporten met dieren. We willen kadaververvoer, karkasvervoer, maar we willen geen transport met levende dieren.

Ik verzoek de regering ook de strafrechtelijke oriëntatiepunten voor de rechtspraak en de strafvorderingsrichtlijnen van het Openbaar Ministerie inzake dierenmishandeling te nivelleren. Nu is het namelijk zo dat het OM al heel vaak hoger gaat zitten als het om dierenwelzijn gaat en dat een rechter er eigenlijk niks mee doet. We willen dus ook na de zeer succesvolle dierenpolitie en dierenofficieren van justitie speciale ter zake deskundige dierenrechters opleiden, opererend onder de bestaande strafkamers. Die moeten ook sneller een gevangenisstraf, een levenslang houdverbod, een beroepsverbod of een fokverbod opleggen, bij de veter. Wat mij betreft mogen dierenbeulen echt op water en brood, want ik vind het echt zulke nare mensen. Als je dat met weerloze wezentjes doet, met kinderen of met dieren, ben je gewoon het ergste uitschot van de ergste soort, echt waar.

We willen dat tijdens de risicoassessments na bijtincidenten de Universiteit Utrecht niet het alleenrecht, de monopoliepositie, heeft. We hebben niet voor niks met z'n allen een bijtincidentencentrum, in het leven geroepen door HondenCampus in Tilburg. Daar werken ze niet met die plastic handjes. Want als je mijn hond gaat porren met die plastic

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

handjes, gaat hij er ook in bijten. Daar gaat hij in bijten; die bijt hij stuk. Hij zal nooit in mijn hand of de hand van een kindje bijten, maar hij bijt wel in zo'n plastic handje. Heel veel dieren sneuvelen daardoor. Dat vind ik niet goed. Ik ben laatst bij een rechtszitting geweest. Een rechter heeft mij de kans gegeven om dat dier vanuit Utrecht naar Tilburg te laten brengen. Let maar eens op dat hij er goed van afkomt; let maar eens op. Het is niet eerlijk. Je moet niet bij honden geliefd bijtmateriaal gebruiken om te testen of ze bijten. Dat is oneerlijk. We willen — dat heb ik ook gezegd — de realistische assessments van de HondenCampus. Maartje Horvers is trouwens ook een getuige-deskundige van de rechtbank. Zij werkt met veel vriendelijkere methodes en veel betere methodes.

We willen onderzocht hebben hoe de rechten van de dieren gelijk wilsonbekwamen kunnen worden geborgd in de Grondwet. Ik heb het klaar met de Partij voor de Dieren, maar we krijgen geen Kamermeerderheid. We willen ook hulp hebben, want als de regering mee gaat helpen, krijgen we ook vanzelf meer draagvlak in de Kamer.

Ook willen we de regering vragen om bij afwegingen en beslissingen inzake nieuw beleid de belangen en het welzijn van dieren boven geloofsovertuigingen — ja, meneer Flach en meneer Grinwis — en ideologieën te plaatsen. Dierenwelzijn staat dus boven alle belangen van de geloofsovertuigingen of ideologieën. Dat kun je echt niet doen, zo werkt het allemaal niet en zo heeft mijn God het ook niet bedoeld.

Ik verzoek de regering om een nieuw zeehondenakkoord. Dat willen we ook nog doen.

En ja, de hoornaar. Mevrouw Van der Plas, bedankt, mijn tijd zit erop, zie ik. Maar we willen voor de hoornaar graag samen met mevrouw Van der Plas desnoods om een nationaal actieplan vragen nu de provincies en gemeenten niks doen.

De inspecteurs in de slachthuizen moeten worden bijgestaan door bewapende dierenpolitiemensen, met tasers en met wapens, pistolen. We willen dat die dieren beter beschermd worden. We willen dat die dierenhufters ook een beroeps- en houdverbod, een fokverbod en ook een privéhoudverbod voor dieren krijgen.

Dank u wel, meneer de voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Graus.

De heer **Graus** (PVV):
Het was weer een genoegen.

De **voorzitter**:
Dat is geheel wederzijds. Ook ik feliciteer u alvast met uw twintigjarig ambtsjubileum. Dat is toch wat.

De heer **Graus** (PVV):
Ga ik verder niks van u als Voorzitter krijgen?

De **voorzitter**:
De Partij voor de Dieren trakteert op taart. Ik bedoel, u komt uit Limburg. Vlaai?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Graus** (PVV):
Ja … Ik ga voor u, natuurlijk niet voor iedereen — ik geef alleen maar aan goede doelen voor dieren, niet aan mensen — een vlaai meenemen uit Limburg.

De **voorzitter**:
Heerlijk.

De heer **Graus** (PVV):
Maar dat moet ik wel een keer doen als ik ook op een plenaire dag nog naar de bakker kan gaan.

De **voorzitter**:
Dan eten we hem samen op.

De heer **Graus** (PVV):
Is goed, graag.

De **voorzitter**:
Er zijn genoeg getuigen.

De heer **Graus** (PVV):
Ja, precies.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Graus.

De heer **Graus** (PVV):
Ciao.

De **voorzitter**:
Het woord is aan meneer Chris Jansen, eveneens namens de PVV.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Voorzitter. Als ik de ambtelijke nota's van deze minister lees, lijkt het wel alsof Nederland afstevent op een ecologische afgrond, veroorzaakt door onze boeren. Miljarden euro's worden in de begroting gereserveerd om een vermeende stikstofcrisis te bestrijden. Velen slikken het voor zoete koek, maar de PVV niet. Die prikt door deze Haagse nepcrisis heen. Sinds 1990 is het stikstofoverschot in de Nederlandse landbouw met maar liefst 57% gedaald, dankzij vakmanschap, lagere dieraantallen en innovatie. Toch blijft het ministerie zich voortdurend beroepen op vermeende verschraling van de natuur.

Laten we dan eens kijken naar wat er daadwerkelijk in de bodem zit. Onderzoeksjournalist Geesje Rotgers deed samen met laboratorium Eurofins bodemonderzoek in 27 Nederlandse natuurgebieden. Weet u wat daaruit blijkt? Bij 60% van de geanalyseerde natuurgronden ligt het nitraatgehalte op of onder de rapportagegrens. Bij 74% van de monsters ligt de plantbeschikbare fosfor op of onder de rapportagegrens. In de onderzochte natuurgronden is wél sprake van tekorten aan essentiële sporenelementen, zoals borium, selenium, molybdeen en kobalt. Wat doet de overheid met deze feitelijke natuurmonitoring uit het veld? Helemaal niets. Alles blijft achter gesloten deuren.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Daarom de volgende vragen. Erkent de minister dat uit dit veldonderzoek in 27 natuurgebieden blijkt dat bij 60% van de monsters het nitraatgehalte op of onder de rapportagegrens ligt? Zo nee, op basis van welke fysieke bodemmetingen beweert de minister dan dat de natuur wél stikt in de stikstof en een stikstofdeken, die er helemaal niet is? Wanneer ontvangt de Kamer deze zogenaamde bewijzen dan? Wat de PVV betreft is dat graag ruim voor de tweede termijn van de Kamer.

Waarom is deze natuurmonitoring overigens niet volledig openbaar? Wat heeft het ministerie voor iedereen te verbergen?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Vorige week maandag hebben we een WGO over stikstof gehad. Toen heb ik die vraag ook gesteld. Als antwoord daarop is gekomen dat er meer gewerkt gaat worden aan natuurbodemmonitoring. Hoe kijkt de heer Jansen tegen dit antwoord aan?

De heer **Chris Jansen** (PVV):
De heer Jansen hoort daar het volgende. Op dit moment zijn we bezig met beleid. Deze minister is dat aan het uitrollen over Nederland zonder dat we überhaupt weten wat de actuele stand van de natuur is. Er wordt hier heel vaak gezegd dat de natuur verslechtert en dat we voor een enorme crisis staan. We weten dat alleen niet, simpelweg omdat we de data niet op orde hebben. De PVV zegt: wees slim; zorg eerst dat je de data op orde hebt. Dan kunnen wij als Kamer daar een goed oordeel over vellen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Begrijp ik goed dat u liever geen monitoring ziet, omdat de volgorde in uw ogen verkeerd is?

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Wat de PVV betreft moet er überhaupt monitoring plaatsvinden om beleid te kunnen voeren. Op dit moment zijn we eigenlijk miljarden aan het reserveren en geven we die, als het aan een deel van de Kamer ligt, in de komende tijd uit zonder dat we weten of het effectief is, simpelweg omdat we de basis niet op orde hebben.

De **voorzitter**:
Tot slot en via de voorzitter.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ja, voorzitter. Ik ben ook heel erg benieuwd naar het antwoord op de vragen die de heer Jansen heeft gesteld. Ik denk dat het juist heel erg van belang is dat we de monitoring verder verfijnen. Ik hoop dat de heer Jansen dat toch met mij eens is.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Je moet eerst de data hebben om te kunnen bepalen wat de staat van de natuur is. Die data hebben we op dit moment niet, maar er worden al wel miljarden uitgegeven. Dat stoort ons enorm. Dat geld kan je namelijk beter anders besteden. Je weet helemaal niet welke oorzaken je aan het aanpakken bent. Dat is ook de reden dat ik net de cijfers uit het onderzoeksrapport van Geesje Rotgers en Eurofins noem. Daarin wordt gewoon

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

heel duidelijk gezegd dat er andere problemen zijn in de natuur. Die pak je niet aan met het beleid dat de minister voor ogen heeft.

De **voorzitter**:
U vervolgt.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Voorzitter. Dat dit beleid niet alleen inhoudelijk rammelt maar ook juridisch en bestuurlijk tot chaos leidt, zien we de afgelopen weken opnieuw. In Noord-Brabant werd de provincie op 22 oktober 2026 door de rechter teruggefloten. Stichting Stikstofclaim won de rechtszaak. De rechter verbood de provincie haar dwingende stalregels te handhaven. Weet u waarom? Omdat de provincie handelt in strijd met het rechtszekerheidsbeginsel. Boeren worden gedwongen honderdduizenden euro's te investeren, terwijl de overheid de regels morgen weer kan veranderen.

In Gelderland zien we dezelfde bestuurlijke gekte. Daar worden stikstofreductiegebieden ingesteld, wordt kunstmest vanaf 2030 verboden en wordt stalmodernisering of meer dan 3.000 uur weidegang per jaar geëist. Hoe dan, vraag ik via u, voorzitter. Je verplicht boeren bepaalde stalsystemen voor de emissiereductie, terwijl je tegelijkertijd verlangt dat hun vee ruim 3.000 uur buiten gaat rondlopen. Dat kun je in de praktijk toch onmogelijk met elkaar verenigen? Dan is het ook niet zo gek dat je door de rechter op de vingers wordt getikt.

Voorzitter. Nederland heeft zichzelf opgesloten in een juridische dwangbuis van AERIUS, kritische depositiewaarden en een drempelwaarde van 0,005 mol. Onderzoek van ingenieur Wouter de Heij en verschillende WUR-wetenschappers zet een dikke streep door de betrouwbaarheid en toepassing van deze modellen en de manier waarop het stikstofbeleid daarmee is ingericht. AERIUS kent op lokaal niveau en op projectniveau totale onbetrouwbaarheid, die volgens dit onderzoek kan oplopen tot meer dan 100%. De uitstoot van een boerderij zou buiten een afstand van maximaal 500 meter niet eens meer meetbaar zijn. Toch gebruikt het ministerie rekenmodellen om boeren kilometers verderop klem te zetten. Brussel eist helemaal geen AERIUS-berekeningen of een rekenkundige ondergrens van 0,005 mol als vergunningenmaatstaf. De Habitatrichtlijn vraagt om bescherming van de natuur en het voorkomen van verslechtering. De manier waarop Nederland dit gaat doen, op micromolniveau, is dus gewoon een idiote beleidskeuze. Dus kappen met die onzin. Daarom heb ik de volgende vragen. Erkent de minister dat de Europese Habitatrichtlijn geen AERIUS-modelberekeningen of rekenkundige ondergrens van 0,005 mol voorschrijft? Waarom leggen we deze dan wel op? Waarom blijven boeren op kilometers afstand geconfronteerd worden met vergunningen en beperkingen op basis van modeluitkomsten, terwijl er gigantische onzekerheden bestaan over de uitkomsten op lokaal niveau?

Voorzitter. Dan onze buurlanden. Duitsland hanteert, afhankelijk van de situatie, drempelwaarden van 7,1 tot 21 mol. Denemarken kent waarden tot 35 mol. Dat zijn tot 7.000 keer hogere waarden dan in Nederland. We zijn dus écht gekke Henkie. Europa lacht ons uit. Onze minister van LVVN zou zich nadrukkelijker moeten richten op Denemarken, waar de stikstofproblematiek anders wordt benaderd. Ondernemers krijgen ruimte, huizen kunnen gebouwd worden, infrastructuur wordt niet onnodig belemmerd en boeren kunnen blijven boeren en bijdragen aan de voedselzekerheid.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Denemarken gaat per 1 januari 2027 over op een uitspoelingsgerichte stikstofregulering, waarbij de daadwerkelijke stikstofuitspoeling naar het water centraal staat. Nederland richt zijn stikstofbeleid echter voor een belangrijk deel op ammoniak en stikstofoxide in de lucht, en de depositie daarvan op Natura 2000-gebieden. Kan de minister ons vertellen welke onderdelen van het Deense systeem in Nederland kunnen worden gebruikt om de regeldruk voor agrarische ondernemers te verminderen?

Voorzitter. Ik kom bij de begroting, althans, ervan uitgaande dat dit stuk als begroting is bedoeld.

De **voorzitter**:
U heeft al een interruptie van meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik vind het interessant dat de heer Jansen deze vraag stelt aan de minister, maar waarom heeft de PVV-fractie dan recent tegen mijn voorstel gestemd om eens te bekijken of verhandelbare ammoniakrechten niet een beter idee zijn dan het huidige systeem van fosfaatrechten of hectares? Dat is namelijk geïnspireerd op het Deense stelsel van verhandelbare quota op het gebied van stikstof.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Dat klopt. Dat is ook een afweging die ik zelf heb gemaakt. Maar heel eerlijk: ik wil dat de stikstofbrief überhaupt van tafel gaat voordat we verder gaan kijken naar andere mogelijkheden.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat is toch een beetje wonderlijk; eigenlijk houdt de heer Jansen hier een betoog in lijn met de motie die ik heb ingediend, maar heeft hij dus tegengestemd omdat hij het niet eens is met het beleid. Het is toch goed om juist dan alternatieven op tafel te leggen? Gelukkig is er een meerderheid, maar ik constateer dat ik hier een medestander heb gevonden, die komt uit onverwachte hoek.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Natuurlijk zijn de heer Grinwis en ik regelmatig op verschillende onderwerpen medestanders van elkaar, maar op dit onderwerp willen wij dat er überhaupt gewoon eerst gekeken wordt naar de volgordelijkheid van zaken. Zorg dat je weet wat je wil gaan verbeteren aan de natuur. Zorg dat je weet welke stoffen in de natuur op dit moment onder de waardes zijn en waar je dan een oplossing voor zou willen zien. Maar ga zeker niet beginnen met stikstofmaatregelen die heel veel geld kosten en heel veel boeren letterlijk de nek om gaan draaien. Dat is niet de volgorde die wij als PVV hanteren.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik ben het op zich met de heer Jansen eens: het begint met de natuur en als je Natura 2000-gebieden in een goede staat van instandhouding hebt te brengen en verslechtering moet voorkomen, moet je beleid daarop geënt zijn. Dan moet je niet beginnen met milieubeleid waarin je rücksichtslos allerlei stoffen zoals ammoniak gaat reduceren. Maar we weten wel dat ammoniak in Nederland een belangrijke drukfactor is.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Over een ondersteunend milieubeleid geënt op een door Denemarken geïnspireerd systeem zou ik dus zeggen: dat is toch een weg vooruit?

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Er is natuurlijk ook nog een ander probleem: de PVV is niet zo'n groot voorstander van al die Natura 2000-gebieden. Dat weet de heer Grinwis net zo goed. Laten we daar ook heel duidelijk in zijn.

De **voorzitter**:
U vervolgt.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
We waren bij de begroting. In het stikstoffonds is ruim 2,75 miljard euro gereserveerd om boeren op te kopen. Ondertussen worden de blijvers klemgezet met grondgebondenheidsnormen, waaronder voorlopig 2,6 grootvee-eenheid per hectare, mits de provincie met een toereikend plan komt. Anders dreigen strenge landelijke regels, zoals 1,5 gve per hectare op gebiedsniveau en beperkingen voor gewasbeschermingsmiddelen. Onze boeren worden vanaf 2027 ook nog eens opgezadeld met een belastingverhoging van 146 miljoen euro per jaar door de afschaffing van de rode diesel.

Uit de suppletoire begroting blijkt dat het ministerie 684 miljoen euro laat liggen door trage uitvoering en vastlopend beleid. De Subsidieregeling extensivering melkveehouderij is vrijwel mislukt. Slechts 27 boeren doen mee, omdat de overheid onvoldoende perspectief en onaantrekkelijke vergoedingen biedt. We praten hier over in totaal 355 koeien in plaats van de door het kabinet gewenste 64.000 koeien. Dat is slechts 0,55%. Dat is dus volstrekt zinloos. Het eigen beleid van de minister loopt dus volledig vast, maar hij stelt wel dwingende grondgebondenheidsnormen op en dreigt met verdere beperkingen.

Voorzitter. De stikstofcrisis is geen natuurcrisis, maar een bureaucratische systeemcrisis die boeren, ondernemers, woningbouw en onze economie gijzelt. De PVV zegt: de stikstofbrief moet van tafel. Stop met AERIUS en de onnauwkeurige micromoltoetsing. Stop met juridische willekeur en tegenstrijdige verplichtingen. Stop met het slopen van onze landbouw via opkoopgekte, afroming en de afschaffing van rode diesel. Leer van Duitsland en Denemarken en kijk naar oplossingen die ondernemers daadwerkelijk ruimte bieden. Geef het vertrouwen terug aan de vakman, aan de boer, die dagelijks zorgt voor ons voedsel, onze economie en onze voedselzekerheid, maar stop bovenal met het creëren van een stikstofdrama en geef Nederland weer ruimte om te bouwen, te ondernemen en te boeren. De PVV zal blijven strijden tegen dit onzinnige en overbodige beleid.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Jansen. Ik geef het woord aan mevrouw Den Hollander en ik stel voor om voor de dinerpauze te schorsen na de heer Meulenkamp. Het woord is aan mevrouw Den Hollander voor haar eerste termijn, namens de VVD.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Voorzitter. Dit debat gaat over stikstof en dierenwelzijn, over koeien en proefdieren en het reikt van natuurherstel tot voedselproductie. Iedere partij kiest hierbij haar eigen speerpunten en de VVD is dé partij voor ondernemers. Voor ons begint deze begrotingsbehandeling dan ook met de vraag: krijgen boeren, vissers en tuinders de ruimte om te ondernemen en om te investeren? Diezelfde ruimte is ook nodig voor de vele andere bedrijven in het agrocluster, zoals loonbedrijven, voedselverwerkende bedrijven en toeleveranciers. Dat vraagt om duidelijke en stabiele regels, haalbare doelen en vrijheid om zelf te bepalen hoe die doelen worden bereikt. Daarnaast moet deze begrotingsbehandeling ook gaan over dierenwelzijn bij gezelschapsdieren, over verantwoordelijkheid nemen voor fokbeleid, over goede zorg voor huisdieren en over ondersteuning van dierenambulances en dierenopvanglocaties, maar daarover later meer.

Eerst een uitstapje naar Brussel, want daar gebeurt op dit moment veel dat van belang is voor vergunningverlening. Tegelijkertijd werkt ons kabinet hier het maatregelenpakket en de Natuurherstelverordening uit. Voor de VVD horen die zaken bij elkaar. Wat ondernemers hier in Nederland in de praktijk tegenkomen, moeten we in Brussel op tafel leggen. Als daar in Brussel ruimte ontstaat, moeten we zorgen dat ondernemers hier er ook iets aan hebben. De VVD is teleurgesteld dat het Europees Parlement vandaag bij de Milieuomnibus een amendement over intern salderen niet heeft aangenomen. Neem een ondernemer die een oude installatie wil vervangen door een schonere. Ook als de uitstoot daardoor daalt, kan die ondernemer nu vastlopen in de vergunningverlening. We overwegen om hier morgen ondanks teleurstellende stemmingen in Brussel toch een motie over in te dienen. Tegelijkertijd is er wel een amendement aangenomen om met een nieuw wetgevend voorstel te komen over de Vogel- en Habitatrichtlijn, ongeacht de uitkomst van de evaluatie. Gaat de minister zich daar in de Europese Raad voor inzetten? Welke aanpassingen in dat licht bereidt hij nu al voor voor de verdere uitwerking van de Nederlandse Natuurherstelverordening? Wij zullen deze inzet ondersteunen via een motie die door het CDA zal worden ingediend.

Een tweede belangrijk punt bij de stikstofaanpak is voor de VVD de mogelijkheid om aan de bedrijfsspecifieke emissienorm te voldoen met een combinatie van maatregelen in de stal en op het land. Zo kunnen ook extensieve en biologische melkveebedrijven op een haalbare en betaalbare manier aan de norm voldoen. Er zijn inmiddels verschillende bewezen technieken beschikbaar om de veldemissies substantieel te beperken. Welke stappen zet de minister voor het borgen van maatregelen voor het terugdringen van veldemissies? Is hij bereid om vervolgens het salderen van stalnormen mogelijk te maken, met uitzondering van reductie die al is ingerekend als gevolg van de voorgestelde verplichtende maatregelen uit het stikstofpakket?

Om de minister te stimuleren hier het maximale effect uit te halen en daarmee voor bijvoorbeeld de extensieve bedrijven saldering van stalnormen mogelijk te maken, zullen wij morgen wederom samen met het CDA een motie indienen over dit onderwerp. Zelf zullen wij daarnaast nog met een motie komen over de vrijwillige beëindigingsregeling en mogelijke koppelkansen met de verplaatsingsregeling.

Voorzitter. Ketenpartijen zoals loonbedrijven moeten wat de VVD betreft ook in aanmerking komen voor subsidieregelingen als zij innovatieve machines aanschaffen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

voor de precieze bemesting, die meerdere boeren inzetten. Hiermee leveren ook zij namelijk een belangrijke bijdrage aan bijvoorbeeld het tegengaan van veldemissies. Is de minister bereid om in de begroting ook ruimte voor subsidieregelingen voor loonbedrijven en andere ketenpartners open te stellen?

Voorzitter. Bij het invoeren van bedrijfsspecifieke emissienormen voor ammoniak en broeikasgassen wil het kabinet rekening houden met dierwaardigheid, maar hoe is nog onduidelijk. Voor emissiereductie en waterkwaliteit staan duidelijke handhaafbare normen in de wet. Twee op de drie normen die het kabinet in de AMvB Dierwaardige Veehouderij voorstelt, zijn volgens de NVWA echter niet handhaafbaar. Hoe voorkomt de staatssecretaris dat dierenwelzijn het onderspit delft? Welke normen wil hij naar aanleiding van de kritiek van de NVWA nog aanpassen, zodat veehouders weten waaraan ze moeten voldoen en de NVWA erop kan handhaven? We gaan er natuurlijk de aankomende weken nog een aantal keer over in debat met elkaar.

Om nog even bij de NVWA stil te staan zou ik aan de staatssecretaris willen vragen naar de voortgang van de aangenomen motie-Flach/Den Hollander, waarin wordt verzocht om meerjarige prestatieafspraken, KPI's, te maken met de NVWA en in dit kader kritische prestatie-indicatoren op te stellen voor doelmatig en efficiënt werken bij retribueerbare activiteiten. Wat is de stand van zaken op de uitvoer van deze motie?

Dan terug naar de financiën. In de begroting is 7,1 miljoen euro geraamd voor de Landelijke Aanpak Wolven. Het gaat hier om bescherming van vee, incidentenbestrijding en kennisdeling, onder meer via het Landelijk Informatiepunt Wolven en het Landelijk Initiatief Veebescherming. Dit bedrag is veel te laag als hieruit ook preventieve maatregelen moeten worden vergoed. Rasters kosten al snel €50.000 tot €100.000 per bedrijf. Ook met een goedgekeurd raster kan het misgaan. Daarom vragen gemeenten, provincies en inwoners al lang om actief wolvenbeheer. De VVD is daarom blij dat de staatssecretaris provincies nu de ruimte wil geven om de wolvenpopulatie te beheren en wolfvrije zones aan te wijzen. Hij wil vóór het welpenseizoen kunnen beginnen met afschot. Daarvoor moeten provincies wel beheerplannen hebben die juridisch standhouden. Hoe gaat de staatssecretaris provincies helpen om die plannen op tijd rond te krijgen? En is die 7,1 miljoen euro voldoende om én vee te beschermen én het aangekondigde beheer uit te voeren? Is de staatssecretaris al in gesprek met provincies over wat zij daaraan eventueel zelf financieel kunnen bijdragen?

De beschikbare middelen voor dierenwelzijn in de begroting roepen ook vraagtekens op. Voor de uitvoering op het boerenerf van dierwaardige veehouderij is ongeveer 5 miljard aan investeringen nodig. In de begroting voor 2027 is 16,4 miljoen beschikbaar voor onder meer onderzoek, pilots, ketendeals en de autoriteit. Kan de staatssecretaris voor 2027 en de jaren daarna concreet maken welke investeringsregelingen veehouders kunnen benutten voor maatregelen die nodig zijn voor dierwaardige veehouderij, en welk budget daarvoor beschikbaar is?

Op het gebied van dierenwelzijn voor gezelschapsdieren vindt de VVD dat ook voor deze dieren de leidende principes centraal moeten staan, zoals het recht op goede voeding, een goede omgeving en een goede gezondheid. Fokkerijbeleid en DNA-screening kunnen erfelijke aandoeningen, schadelijke uiterlijke kenmerken, ongewenst gedrag en inteelt terugdringen. De VVD wil met kennis en innovatie voorkomen dat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dieren met vermijdbare aandoeningen worden geboren. Hiertoe heb ik samen met de heer Graus van de PVV via een begrotingsamendement 1,2 miljoen aangevraagd, om te reserveren voor de jaren 2027, 2028 en 2029, in drie stapjes van €400.000.

Daarnaast wil ik de staatssecretaris vanuit de One Healthbenadering vragen om bij het Nationaal Vergiftigingen Informatie Centrum naast de adviestaak voor artsen ook de afdeling voor dierenartsen te behouden. Specialistische veterinaire kennis ondersteunt dierenartsen bij de triage en de behandeling van acute vergiftigingen. Kan de staatssecretaris van Huisdieren, zoals hij gisteren werd aangekondigd in het Jeugdjournaal, zich ervoor inzetten om samen met de minister van VWS te kijken naar de financiële dekking voor deze onmisbare dienstverlening?

Voorzitter. Er is meer dan voldoende wetenschappelijk bewijs dat het hebben van een gezelschapsdier het welzijn van mensen positief beïnvloedt. Vanuit de onderbouwing dat hiermee de kosten voor de gezondheidszorg voor mensen lager worden, is het van groot belang dat er ook in gezinnen die moeten rondkomen van een minimuminkomen een huisdier kan zijn. Dan moet wel voorkomen worden dat dieren de dupe worden van het mijden van zorg vanwege hoge kosten. Wij roepen de staatssecretaris op om een mogelijkheid te bieden voor zorg op maat via een chip- of castratieservice voor huisdieren van minima. Daarvoor zullen wij morgen samen met mevrouw Beckerman van de SP een motie indienen.

Tot slot wil ik nog stilstaan bij de vrijwilligers die zich dagelijks inzetten voor de dierenambulances en opvangcentra. Zij lopen extra gezondheidsrisico's door de omgang met zieke dieren. Het zou goed zijn als er voor deze doelgroep op vrijwillige basis vaccinatie beschikbaar zou komen tegen ziektes als vogelgriep, tetanus en rabiës. Mijn laatste vraag van vandaag is daarom of de staatssecretaris bereid is om hiervoor middelen vrij te maken. Eventueel zullen wij daarvoor een motie indienen tijdens het tweeminutendebat Zoönosen en dierziekten, omdat natuurlijk ook de minister van VWS daar iets over te zeggen heeft.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Er is een interruptie van mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Mevrouw Den Hollander is lid van de zelfbenoemde law-and-orderpartij, maar ik hoor haar helemaal niet over een onderwerp dat best actueel is, namelijk handhaving bij dingen die niet volgens de wet gaan en die allerlei nadelen hebben, die we vervolgens met allerlei wetgeving en 20 miljard weer proberen te repareren. Is dat niet dweilen met de kraan open?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik begrijp de vraag niet helemaal. Ja, wij zijn voor law-and-order en wij vinden dat handhaving daar waar nodig ingezet moet worden, maar ik begrijp niet helemaal de link met de 20 miljard.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Nou, voor het stikstofprobleem is 20 miljard gereserveerd, terwijl aan de andere kant

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

blijkt dat 25% van de gecontroleerde melkveehouders te veel vee houdt. Dat is ook stikstofuitstoot.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Volgens mij ligt er een duidelijk maatregelenpakket voor, dat in de breedte gewoon de hele oplossing moet gaan bieden voor de voorliggende problemen. Volgens mij moeten we daarmee verdergaan.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik probeer te zeggen dat je wel kan doorgaan met het oplossen van dat probleem, maar dat het een beetje zinloos is als tegelijkertijd een heleboel boeren zich niet aan de regels houden. Dat is dan verspilling van gemeenschapsgeld. Daarbij komt nog dat de VVD-bewindspersoon heeft aangekondigd dat er 25% bezuinigd moet worden op het ambtelijke apparaat. Is mevrouw Den Hollander het met mij eens dat er dan niet bezuinigd moet worden op handhaving?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
We denken niet dat het verspilling van overheidsgeld is om het stikstofprobleem op te lossen. Wij kunnen namelijk niet wachten tot er weer vergunningen verleend kunnen worden in Nederland voor woningbouw, voor bedrijven die willen verduurzamen en voor alle andere opgaven die we in Nederland hebben. We zijn er wel voor om te handhaven waar het nodig is. We hebben toevallig ook die discussie gehad. Wij zijn voor een taakstelling binnen de overheid. Wij vinden dat je altijd kritisch moet kijken naar de uitgaven van de overheid en dat je waar nodig echt banen moet schrappen. Maar als VVD denken we ook dat het daarbij belangrijk is om onderscheid te maken tussen de echt uitvoerende banen en de laptopbanen, om het zo maar even te zeggen. Daar waar handhaving heel veel ellende kan voorkomen, is dat niet de eerste plek waar je moet gaan kijken.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik wilde de VVD vragen hoe zij het rapport heeft gelezen van de Commissie Stelseltoezicht Vleesketen. We hebben natuurlijk al vaker gezien dat dierenwelzijn ondergeschikt wordt gemaakt aan stikstofbeleid of klimaatbeleid. Nu concludeert ook deze commissie dat in die hele keten dierenwelzijn altijd aan het kortste eind trekt. Hoe heeft de VVD-fractie dat rapport gelezen en wat moeten we daar nu mee doen?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik denk dat we dat rapport moeten betrekken bij de hele discussie die wij de komende weken gaan voeren over de AMvB over dierwaardige veehouderij en over de initiatiefwet van mevrouw Ouwehand over dierwaardige veehouderij. Er zit nog best een groot gat tussen die twee wetten. Ik denk dat we het daar als Kamer goed met elkaar over moeten hebben. Ja, we vinden dierenwelzijn enorm belangrijk. Onze achterban vindt het ook enorm belangrijk. Dat is iets wat helder is. Maar verdere verduurzaming of verbetering in dierenwelzijn slaagt uiteindelijk alleen als de markt bereid is daarvoor te betalen. Dat is natuurlijk een van de grote problemen. Als het prijsverschil met gangbare producten te groot wordt en buitenlandse afnemers de producten niet meer willen hebben, dan heb je natuurlijk wel een groot probleem tussen de haalbaarheid en de ambitie.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik denk dat mevrouw Den Hollander terecht zegt dat ook de achterban van de VVD dierenwelzijn heel belangrijk vindt. Acht op de tien Nederlanders wil dat de politiek meer doet om het welzijn van dieren te beschermen. Op de dag dat dit rapport uitkwam, zagen we later op de dag beelden uit de BOOS-uitzending. Een deel van wat je daar zag, is niet toegestaan, maar een deel is onder de huidige wetgeving wel mogelijk. Dit is het systeem. Hoe heeft mevrouw Den Hollander naar de beelden gekeken van die varkens in die stallen?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik heb die beelden uiteraard bekeken. Ik vind het ingewikkeld, want er worden maandenlang beelden gemaakt en er worden vijf minuten uit gepakt waarin de meest vreselijke dingen te zien zijn. We zijn het erover eens dat dit geen fijne dingen zijn om te zien. Ik word ook niet blij als ik zie hoe een biggetje aan zijn einde komt op een ijzeren stang. Dat moeten we allemaal niet willen. Tegelijkertijd wil ik ook niet zeggen dat alles altijd misgaat in de veehouderij. Dat is toch wel een verschil. Er gebeuren een heleboel heel goede dingen in de veehouderij. Er zijn een heleboel veehouders die dag in, dag uit vol passie en vol liefde met hun dieren werken, ook al eindigen die uiteindelijk op het bord van een heleboel mensen; niet van iedereen. Waar het misgaat, moet je ingrijpen. Maar je moet niet het beeld neerzetten dat alles altijd misgaat. Ik vind wel dat daar enige relativering in moet zitten.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dat ben ik op zich met mevrouw Den Hollander eens, maar de beelden waar we heel even een inkijkje in kregen — los van de gedragingen die niet mogen; daar wil ik het nu even niet over hebben — kennen we vanuit de rapporten. We weten dat varkens zo zijn doorgefokt dat ze meer biggetjes werpen dan natuurlijk zou zijn. We weten dat een groot deel van die biggetjes het niet gaat halen. We weten ook dat er geen dierenarts bij wordt gehaald om dat dier zorg te verlenen of op een zachte manier te euthanaseren. De sterfte in de stallen kennen we uit de cijfers en de rapporten, en nu zagen we er even beeld bij. Dat is dan toch wat in het systeem zit? Dan hebben we toch de verantwoordelijkheid om dat nu echt wel op te gaan lossen, juist omdat de samenleving dierenwelzijn echt wel belangrijk vindt?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik denk dat mevrouw Ouwehand ook weet dat het binnen de wet is toegestaan om dieren op deze manier te euthanaseren, met een fatsoenlijke verbloeding, maar laten we niet helemaal in details treden. Ik denk dat je een goed onderscheid moet maken tussen wat niet mag volgens de wet — daar moet je op ingrijpen — en wat er wel mag volgens de wet, maar wat we als consument eigenlijk niet willen weten. Als de consument het wel wil weten, wat zijn we dan bereid om daar eventueel extra voor te betalen? Het is natuurlijk makkelijk als consumenten het allemaal verschrikkelijk vinden, maar vervolgens in de supermarkt toch de makkelijke keuze voor de kiloknaller maken. Ik denk dat de heer Lohman straks nog iets gaat zeggen over de ketenverantwoordelijkheid; dat verwacht ik zomaar gezien zijn inzet van de afgelopen maanden. Daar ligt wel de sleutel tot de oplossing van dit hele probleem.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik hoor mevrouw Den Hollander zeggen dat we niet moeten doen alsof alles verkeerd gaat en dat het maar beelden van vijf minuten waren. Op dat eerste punt ben ik het zeer met haar eens. Ik denk dat er op heel bedrijven natuurlijk ook heel veel goed gaat. Het punt is alleen wel dat dat argument dat het maar vijf minuutjes van heel veel beeld is, natuurlijk precies het argument is dat de sector zo vaak gebruikt. Het problematische daaraan vind ik dat er een verschil zit tussen "iedereen doet het" en "het zijn maar incidenten", want voor incidenten komt dit natuurlijk wel echt veel te vaak voor. Is mevrouw Den Hollander het dus ook met mij eens dat allereerst die sector af en toe echt even heel goed naar zichzelf moet kijken om te zorgen dat die veel-meer-dan-incidenten echt tot een minimum beperkt worden?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik deel zeker dat er verbeteringen mogelijk en nodig zijn in de sector. Daarom vind ik het ook goed dat staatssecretaris met een AMvB daarvoor komt. Ik vind het ook heel erg dat wij als Kamercommissie niet welkom zijn als we een werkbezoek proberen af te leggen aan bijvoorbeeld een kalververzamelplaats. Ik denk dan: wat heb je daar te verbergen als jij ons als Kamercommissie niet wil ontvangen? Ik vind dat heel erg. Ik denk echt dat de sector zichzelf daarmee echt in een verkeerd daglicht stelt. Je moet transparant kunnen zijn. Met die opmerking over vijf minuten aan beelden probeer ik te zeggen dat de emotie die ermee wordt veroorzaakt wel op basis van dit soort gevallen is, waar ook gewoon handelingen te zien zijn die bij wet niet verboden zijn en die we niet willen zien als consument. Daar moet je wel heel voorzichtig mee zijn.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik hoor hier wat nieuws, want ik had nog niet begrepen dat wij niet welkom waren op de veeverzamelplaatsen. Dat is nogal wat. Ik moet zeggen dat ik eerder weleens — o, meneer Graus zit er nu niet — aan meneer Graus had voorgesteld om eens te kijken of wij als Kamer een keer een hoorzitting kunnen organiseren met de mensen achter die veeverzamelplaatsen, want ik zou weleens wat meer willen horen van wat zij hier nou zelf op te zeggen hebben. Zou mevrouw Den Hollander er ook voor openstaan om dat met de Kamercommissie te organiseren?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Mevrouw Podt had dat nog niet kunnen weten, want wij als voorbereidingscommissie voor dit werkbezoek hebben het ook vandaag pas gehoord. Ik heb daar net ook mijn ontsteltenis over uitgesproken. Dat doe ik overigens weloverwogen, want ik vind dat echt heel onverstandig van de sector. Ik sta zeker open voor een hoorzitting, of een gesprek, of hoe we het ook willen noemen, om te kijken hoe je de transparantie en de openheid goed met elkaar in beeld houdt.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dank u wel daarvoor. Ik ben het zeer met mevrouw Den Hollander eens dat dit voor de sector bijzonder onverstandig is.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Wat betreft de verzamelplaatsen krijg ik van de griffie te horen dat er nog wat gewerkt aan een alternatief.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ja, dat klopt.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dan wil ik ook een klein puntje van orde maken. Wij zijn als landbouwcommissie volgens mij twee jaar geleden bij een veeverzamelplaats geweest op werkbezoek. Daar hebben we uitgebreid kunnen zien wat er is gebeurd, dus voordat hier wordt gezegd dat het erg is en onverstandig is, vind ik dat we wel even moeten uitzoeken wat precies de reden is dat ze dat nu niet meer willen, want we zijn er wel degelijk geweest.

De **voorzitter**:
Dat is precies waarom ik feitelijk aangeef dat er nog wordt gekeken naar een alternatief. U heeft ook nog een interruptie?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, ik heb een interruptie over de Natuurherstelverordening.

De **voorzitter**:
Kort en bondig. Gaat uw gang.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Twee, drie weken geleden was de VVD bijna bereid het kabinet te laten vallen over 1 miljard. De Natuurherstelverordening 76 miljard gaat kosten. Voor Nederland betekent dat 3 miljard euro per jaar. De VVD heeft tegen de Natuurherstelverordening gestemd, ik meen in 2023 hier in de Kamer. En nu is de VVD ineens voor. Maar dit gaat miljarden kosten. Kan mevrouw Den Hollander uiteggen wat er is veranderd?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Eigenlijk heeft mevrouw Bromet het al gezegd: de VVD is de partij van law-and-order. De VVD heeft tegen de Natuurherstelverordening gestemd hier in Den Haag. Vervolgens is die in het Europees Parlement in stemming gebracht en is daar een meerderheid gehaald. Op dat moment is het een wet en die wet moet je uitvoeren. Je kan daar nog zo tegen zijn, maar dat betekent niet dat je het kan tegenhouden. Op dit moment is er gevraagd om die wetgeving opnieuw onder de loep te nemen; dat heb ik zojuist ook benoemd in mijn inbreng. Ik ben ook benieuwd wat daar dan uit gaat komen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Steeds meer landen die voor hebben gestemd, zijn zich helemaal kapotgeschrokken van wat dit gaat betekenen, niet alleen voor landen maar ook voor gemeenten en provincies en boeren en bedrijven. Heel veel landen komen eigenlijk een beetje op hun schreden terug en vragen zich af: is dit wel iets verstandigs? Het kost ontzettend veel geld: 76 miljard. In Nederland gaat het meeste geld terechtkomen op het boerenbedrijf. Dat gaat 11 miljard kosten. Daar staan voor boeren geen baten tegenover. Ik wil de VVD daarom vragen om hier toch echt heel serieus mee aan de gang te gaan. Dit komt namelijk bovenop hetgeen boeren nu al over zich heen krijgen. Het gaat nog veel erger betekenen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik heb ergens het idee dat mevrouw Van der Plas aan het verkeerde adres is. We hebben hier als VVD niet voor gestemd, maar wij zeggen wel: op het moment dat het in Europa een wet is, gaan we die wet uitvoeren, want dat is nou eenmaal wat wij als Kamer moeten doen. Het zou ook heel gek zijn als wij ons niet aan de wet zouden houden. Althans, dat vinden wij als VVD heel gek. Nu is er vandaag bij een stemming in het Europees Parlement een opening gecreëerd. Daarin is gevraagd om, los van de evaluatie die heeft plaatsgevonden, die hele Natuurherstelverordening opnieuw onder de loep te nemen en te reviseren. Wij gaan zeker kijken hoe wij daar als VVD onze inbreng kunnen geven. Ik heb zojuist ook aan de minister gevraagd: wat gaat u in de Raad doen en wat gaat u doen om hier in Nederland ook daadwerkelijk al stappen in te zetten?

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Wat vandaag in Brussel inderdaad is gebeurd, is dat de Europese Commissie de opdracht heeft gekregen om de natuurwetten grondig te herzien. Dat is een initiatief van BBB, samen met de andere partijen. Ik ben hartstikke blij dat het Europees Parlement daar in meerderheid voor heeft gestemd. Maar ik ga ervan uit dat de VVD, net als wij, ook contacten heeft met de VVD-fractie in Europa en daar misschien ook wel adviezen aan geeft om te kijken wat dit nou voor ons gaat betekenen. En ja, een verordening of een wet is altijd aan te passen. Het is niet zo dat je tot het einde der dagen aan de wet gehouden bent. Wetten kun je aanpassen of afschaffen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik val een beetje in herhaling. Wij zijn blij dat dit amendement is aangenomen. Daar heeft de Renew-fractie ook voor gestemd. We zijn teleurgesteld dat het amendement over intern salderen niet is aangenomen. Daarmee hadden we nu namelijk ook direct aan de slag gekund op het boerenbedrijf, bij al die boeren die zitten te wachten op een vergunning om hun stal te kunnen verduurzamen en daarmee uiteindelijk de emissie te laten afnemen. Dat gaat helaas niet door. Daarvoor is in het Europees Parlement geen meerderheid behaald, maar wij hebben uitzonderlijk goed contact met onze fractie aldaar en wij gaan hierin samen verder optrekken.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Het woord is aan meneer Meulenkamp, namens de VVD, eveneens voor zijn eerste termijn. Daarna gaan we schorsen voor de dinerpauze. Gaat uw gang.

De heer **Meulenkamp** (VVD):
Dank u wel, voorzitter. Ik ben van nature meestal een vrij rustig persoon. Dat verandert als het Nederlandse elftal wint of als Mathieu van der Poel de Ronde van Vlaanderen wint. Datzelfde gevoel had ik ongeveer op 17 juni. Op 17 juni heeft Europa in mijn ogen een cruciale beslissing genomen. Er heeft een cruciale doorbraak plaatsgevonden. De Europese verordening voor nieuwe genomische technieken is aangenomen. Hier is jarenlang voor gestreden en nu zetten we eindelijk een stap vooruit. Dit zorgt ervoor dat onze zaadveredelaars, de beste van de wereld, een extra instrument hebben om zaden nog sneller te verbeteren, zodat we in 2050 op een goede manier in staat zijn om 10 miljard mensen te voeden op deze aarde. Voor mij is dit echt geweldig nieuws.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Maar het aannemen van deze verordening is pas het begin. Het gaat erom dat we deze doorbraak ook daadwerkelijk gaan verzilveren. Dat vraagt om een voortvarende implementatie en om een staatssecretaris — ik kijk hem maar even aan — die daar bovenop zit, die samen met de sector kijkt hoe we dat het beste kunnen doen en die, elke keer als hij in Brussel is, het belang van een goede uitwerking van de verordening bij zijn collega's onder de aandacht brengt. Mijn simpele vragen zijn: gaat de staatssecretaris hiervoor zijn stinkende best doen en houdt hij ons op de hoogte van de voortgang?

Dan de glastuinbouw. De glastuinbouw is een sector om trots op te zijn. Onze ondernemers zijn koploper als het gaat om innovatie, verduurzaming en kennis. Ze leveren een belangrijke bijdrage aan onze voedselvoorziening en economie. Met het Convenant Energietransitie Glastuinbouw neemt de sector zelf verantwoordelijkheid en investeert die volop in de energietransitie. Tegelijkertijd dreigt ETS2 voor onze glastuinbouwbedrijven tot een forse kostenstijging te leiden. Eerder is hierover al de motie-Grinwis/Flach aangenomen; ik zie alleen de heer Grinwis hier in de zaal. In die motie wordt verzocht te onderzoeken hoe de glastuinbouw buiten ETS2 kan worden gehouden. De sector heeft hiervoor een concrete uitvoeringsvariant aangedragen. Ik wil de staatssecretaris vragen om deze serieus uit te werken. Daarom zal ik samen met de ChristenUnie en de SGP een motie indienen om te komen tot een forfaitaire uitvoeringsvariant waarin alleen de warmte die aan woningen en bedrijfshallen wordt geleverd onder ETS2 valt. Is de staatssecretaris bereid zich hiervoor in te zetten?

Tot slot de visserij. De Nederlandse visserij bestaat uit ondernemers met veel vakmanschap. Ze zorgen voor voedsel op ons bord en zijn van belang voor de economie en werkgelegenheid in onze kustplaatsen. De staatssecretaris werkt aan mogelijkheden om pulsvisserij opnieuw toe te laten. Er wordt onderzoek gedaan en gekeken naar pilots met andere lidstaten. Wij zijn hier erg blij mee. Juist deze technieken kunnen bijdragen aan minder brandstofverbruik en minder bodemberoering.

Tot slot een algemene vraag aan de staatssecretaris. Hoe zorgt de staatssecretaris ervoor dat de Nederlandse vissers kunnen blijven ondernemen en dat ze niet op achterstand komen ten opzichte van hun Europese concurrenten?

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Ik schors tot 19.45 uur voor de dinerpauze.

De vergadering wordt van 18.55 uur tot 19.45 uur geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de begroting Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. We zijn bezig met de eerste termijn van de Kamer en daarvoor geef ik het woord aan de heer Goudzwaard. Hij spreekt namens JA21. Gaat uw gang.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dank u wel, voorzitter. Ik wil aftrappen met het stikstofdossier, want JA21 wil niets liever

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dan ons land vooruithelpen. Maar dat wordt bij tijd en wijle niet bepaald makkelijk gemaakt, vind ik. Vijf maanden na het laatste plenaire debat over dit onderwerp tast ik namelijk nog steeds in het duister over de gevolgen van het totale stikstofpakket. Wie vertelt mij bijvoorbeeld wat het toekomstperspectief is van al die verschillende typen boeren, of ze nu intensief, extensief of biologisch zijn? Natuurlijk is het niet allemaal kommer en kwel, want zo nu en dan hoor ik in de verte de inmiddels bekende stem van de minister. Maar het is onvoldoende om mij vertrouwen te geven en het is onvoldoende om de ingezette route van dit kabinet te doen ontwaren.

Voorzitter. En toch word ik geacht binnenkort in te stemmen met de wettelijke resultaatsverplichting van 42% tot 46% ammoniakreductie in de landbouw in 2035. Dat zou moeten, terwijl volgens ons nog onvoldoende duidelijk is wat de gevolgen zijn van de daarvoor benodigde maatregelen voor de verschillende agrarische bedrijven. Ik krijg dan te horen dat haast geboden is, omdat provincies anders niet langer in staat zouden zijn om handhavingsverzoeken af te wijzen, met natuurlijk verstrekkende gevolgen voor de continuïteit van deze bedrijven.

Dat plaatst de Kamer toch wel voor een pijnlijk dilemma, want hoe kunnen wij verantwoord instemmen met deze doelstellingen, terwijl de rekentool die inzicht moet geven in de gevolgen op bedrijfsniveau, pas in januari beschikbaar komt? En ook dat moet ik dan nog maar eerst eens zien gebeuren. Kan de minister uitleggen waarom de Kamer nog dit jaar moet besluiten zonder dat dit inzicht beschikbaar is? Welke mogelijkheden ziet de minister om de Kamer alsnog tijdig van dit inzicht te voorzien? Ingrijpende spoedwetgeving zonder voldoende inzicht in de gevolgen op bedrijfsniveau is toch een fundamentele weeffout in het wetgevingsproces, nietwaar? Graag een reflectie van de minister.

Voorzitter. Wie snel wil gaan, die gaat alleen en wie ver wil komen, die gaat samen. Dat geldt wat JA21 betreft ook voor de aanpak van stikstof. Een boer die wil investeren in minder uitstoot en in de toekomst van zijn bedrijf verdient een overheid die meewerkt. Dat vraagt om voorspelbaar beleid, waarin investeren in ammoniakreducerende maatregelen loont en ondernemers zelf kunnen kiezen welke oplossing bij hun bedrijf past.

Vorige week vond ik nog de tijd om de werking van een koetoilet met eigen ogen te aanschouwen. Een prachtig stukje techniek, als je het mij vraagt. Maar onze kenniseconomie heeft ons nog veel meer gebracht. Denk aan belangrijke innovaties als monovergisting en RENURE. Maar innovatie alleen is niet voldoende. Als het stelsel van vergunningverlening, toezicht en handhaving niet naar behoren functioneert of de technische expertise bij de uitvoerende organisaties tekortschiet, blijft deze potentie van de innovaties grotendeels onbenut.

Zo zijn er in Ooststellingwerf en Meppel recentelijke vergunningen van achttien monovergisters door de rechter onderuitgehaald, omdat onder meer verkeersbewegingen en de emissies van de installaties onvoldoende waren onderzocht. Kan de minister aangeven hoe wordt voorkomen dat dergelijke fouten zich elders opnieuw voordoen? En is de minister bereid om samen met provincies, gemeenten en omgevingsdiensten bijvoorbeeld tot een landelijke handreiking te komen, zodat vooraf duidelijk is welke activiteiten en emissies moeten worden onderzocht en ondernemers

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

meer zekerheid kunnen krijgen over de vergunningverlening?

Voorzitter. Onlangs bezocht ik een slachterij in Friesland, een familiebedrijf waar vakmanschap centraal staat en dat werk biedt aan 50 medewerkers uit de regio. Het is een bedrijf dat je, ook gezien de binding met de omgeving, zou moeten koesteren. Maar de NVWA gooit daar zand tussen de raderen. De eigenaren vertelden mij over de tekorten aan keuringspersoneel bij de NVWA, waarover ook het agrarisch vakmedium Nieuwe Oogst vorige week heeft bericht. Slachterijen betalen voor hun keuringen. Ze moeten er dan ook op kunnen rekenen dat de toegezegde keuringscapaciteit daadwerkelijk wordt geleverd. Bij dit familiebedrijf vielen door capaciteitsgesprek binnen een week twee van de drie slachtdagen uit. 30 medewerkers kunnen dan niet aan het werk, maar het loon moet wel worden doorbetaald.

Voorzitter. JA21 ontvangt vaker dit soort signalen. In de brief van gisteren wijst de staatssecretaris op de inspanningsverplichting van de NVWA en de eigen verantwoordelijkheid van slachterijen. Wat mogen ondernemers van de NVWA verwachten wanneer die keuringsafspraken reeds zijn bevestigd? Welke mogelijkheden hebben ondernemers om hun financiële schade vergoed te krijgen wanneer deze afspraken niet worden nagekomen en de oorzaak volledig bij de NVWA ligt? De aanhoudende capaciteitsproblemen bij de NVWA hebben er bovendien aan bijgedragen dat kleinschalige slachterijen de handdoek in de ring hebben gegooid. Hierdoor dreigen de transportafstanden van dieren verder toe te nemen, met alle gevolgen voor dierenwelzijn van dien.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik deel deze zorg van de heer Goudzwaard volledig. We zijn aan het nadenken over een initiatiefvoorstel voor de zelfslachtende slager, die hier bijvoorbeeld ook tegenaan loopt. Als er geen keuringsarts beschikbaar is, hoe kan hij dan zijn werk nog doen, een van de mooie ambachten die er zijn? Vindt de heer Goudzwaard ook dat je zou moeten kijken naar alternatieve oplossingen, dus dat die afhankelijkheid van een keuringsarts bijvoorbeeld zou moeten kunnen worden ondervangen door AI en cameratoezicht of door practitioners, dus dierenartsen uit het veld die als neventaak krijgen om op zulke locaties hun werkzaamheden te doen?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik ben enigszins terughoudend — dan moet ik ook even aan mijn fractievoorzitter denken — wat betreft de vraag of AI de mens in dat hele specifieke proces volledig kan vervangen. Volgens mij hoor ik collega Den Hollander dat echter niet zeggen. De tweede suggestie klinkt heel erg sympathiek. Als dat deze ondernemers zou kunnen helpen, dan staat mijn fractie daar zeker voor open.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Deelt de heer Goudzwaard ook dat een inspecteur nooit alles in een slachthuis kan zien, dus dat je daarmee eigenlijk een soort schijnzekerheid creëert en dat je echt moet zoeken naar betere oplossingen?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ja, ik deel dat. Een paar weken geleden liep ik door dat slachthuis en zag ik wat er allemaal plaatsvindt in al die verschillende ruimtes. Ik heb de NVWA-controleurs daar

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

ook gesproken. Je kunt niet alles zien. Misschien is dat ook iets wat wij terdege moeten beseffen. AI kan daarbij zeker versterkend werken.

De **voorzitter**:
U vervolgt.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik vervolg met een vraag aan de staatssecretaris. Heeft de staatssecretaris zicht op de gevolgen die de capaciteitstekorten hebben voor het voortbestaan van regionale slachterijen? Wordt er binnen de aangekondigde verbetertrajecten specifiek aandacht besteed aan het voorkomen van verdere sluitingen?

Voorzitter. De Natuurherstelverordening verplicht Nederland tot herstelmaatregelen binnen en buiten natuurgebieden. In de begroting voor volgend jaar is 16,1 miljoen euro opgenomen voor NHV-monitoring. Dat is echter geen dekking voor uitvoering, inrichting en beheer, en ook niet voor de gevolgen voor betrokken landbouwbedrijven. Het is onduidelijk wat Europees verplicht is en wat een aanvullende nationale keuze is. Kan de minister per ecosysteem en landbouwgebied inzichtelijk maken welke verplichtingen en bijbehorende kosten voortvloeien uit de Europese eisen en welke het gevolg zijn van nationale beleidskeuzes?

Voorzitter. Ik heb meerdere insprekers er al over gehoord, maar 3 november berichtte De Telegraaf dat de Europese Commissie opnieuw naar de Vogel- en Habitatrichtlijn wil kijken. Volgens dat artikel is Brussel van plan om in het derde kwartaal van volgend jaar de VHR-richtlijn en de regels voor N2000-gebieden tegen het licht te houden. Sterker nog, volgens mij was er vandaag ook nog berichtgeving over. Daarbij wordt het openbreken van de regels nadrukkelijk niet uitgesloten. Tijdens het afgelopen wetgevingsoverleg stelde ik hierover vragen aan de minister, maar de schriftelijke beantwoording stelde mij enigszins teleur. Ik snap dat de Kamer eerst een evaluatie ontvangt, maar waarom geeft de minister niet gewoon aan wat de inzet van het kabinet zal zijn? Ik stel deze vragen ook vanwege de reacties van Europarlementariërs van CDA en VVD die zeggen: wij zien het voorstel met grote belangstelling tegemoet; we zien dat de huidige regels in de praktijk voor grote problemen zorgen. Kan de minister aangeven welke lidstaten momenteel bereid zijn een herziening van artikel 6 van de VHR te steunen? En welke mogelijkheden ziet de minister om hiervoor een meerderheid binnen de Europese Unie te realiseren?

Tot zover. Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel. U heeft een interruptie van mevrouw Podt.

Mevrouw **Podt** (D66):
Sorry, meneer Goudzwaard! Het moet even.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Geen probleem.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik hoor meneer Goudzwaard veel vragen over het pakket; dat snap ik heel goed. Hij zegt: wie snel gaat, gaat alleen en wie ver wil, moet het samen doen. Dat zei u, toch?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ja, dat zei ik.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik heb een vraag over dat "samen". Laten we er maatschappelijk naar kijken. Ik zei eerder ook al dat Bouwend Nederland heeft gezegd: we zijn nog nooit zo dicht bij een oplossing geweest. VNO-NCW zegt: doe dit nu alsjeblieft, want ondernemers hebben dit nodig. U bent van de ondernemerspartij. Hoe kijkt u daarnaar?

De **voorzitter**:
"Hoe kijkt de heer Goudzwaard daarnaar?"

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dank voor deze vraag. Mijn collega Podt snijdt hier zeker een heel terecht punt aan. Er zijn natuurlijk meerdere organisaties die vooruit willen. Mijn partij is er dus erg op gebrand om tot een oplossing te komen. Ik beschrijf alleen het ongemak dat ik voel aangaande de komende spoedwetgeving. Ik zou het heel erg waarderen als mevrouw Podt wellicht enig ongemak bij mij zou kunnen wegnemen. Ik voel die gedeelde verantwoordelijkheid. Ik voel — dat wordt mij meermaals duidelijk gemaakt door verschillende stakeholders — dat heel veel mensen van dit stikstofslot af willen.

Mevrouw **Podt** (D66):
Nou, dat vind ik heel mooi om te horen. Ik ga daar graag over in gesprek met de heer Goudzwaard — ik weet niet of we dat nu moeten doen — want ik denk dat het belangrijk is. Ik ben ook blij dat hij die verantwoordelijkheid voelt. Ik denk dat mevrouw Bromet het net heel goed verwoordde: het ideale pakket voor iedereen bestaat misschien niet, maar we moeten er natuurlijk wel voor zorgen dat zo veel mogelijk mensen dit mee kunnen maken, of dat nou mensen in deze zaal zijn of daarbuiten. Ik neem die uitnodiging dus graag aan.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dat is heel erg fijn om te horen. Mevrouw Bromet schetste het inderdaad: je komt misschien nooit op het ideale pakket uit. Maar we kunnen natuurlijk wel toewerken naar het volgende. De minister heeft het eerder ook aangegeven: de ambitie is om steun te krijgen van 100 zetels. Dan denk ik wel dat er nog een aantal vragen beantwoord zullen moeten worden. Ik heb dat geprobeerd aan te kaarten, zo van: jongens, stap daar niet te makkelijk overheen, want een breedgedragen oplossing en begrip voor de reden waarom deze maatregelen gekozen worden, gaan ons de komende jaren helpen met de verdere uitrol van dit soort plannen.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Podt** (D66):
Daar heb ik helemaal niets aan toe te voegen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Lohman** (CDA):
De heer Goudzwaard begon zijn betoog met toekomstperspectief. In de stikstofbrief gaat het regelmatig over de uitgebreide ketenverantwoordelijkheid. Hoe kijkt JA21 naar de verantwoordelijkheid van de keten als het gaat over de uitwerking van het stikstofpakket?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dat is zeker een goede vraag, omdat we het er al zo lang over hebben. De ketenverantwoordelijkheid vind ik een hele lastige kwestie. Ik denk dat het heel goed is dat de minister het aandurft om met alle relevante partijen hierover een gesprek aan te gaan. Waar mijn partij voor zou willen waken, is dat de rekening van dit alles op het bordje van de consument komt. Ik snap best dat wellicht aan het einde van de streep de consument voor bepaalde producten een kleine meerprijs zou moeten betalen, maar ik vind ook zeker dat er bij de tussenhandels hier en daar flinke winsten worden gemaakt en marges worden behaald. Dat is echt wel een knop waar je als eerste aan zou moeten draaien.

De heer **Lohman** (CDA):
Een van de moeilijke afwegingen is natuurlijk vrijwilligheid. Ik doel op vrijwillige afspraken ten opzichte van een stok achter de deur. Ik kan mij voorstellen dat u niet per se voorstander bent van een stok achter de deur, maar aan wat voor soort maatregelen denkt u die in het uiterste geval ingevoerd zouden moeten worden?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik hoop dat de heer Lohman wellicht een aantal suggesties in gedachten heeft, want ik denk dat dit een lastige uitdaging wordt. Ik denk dat geen enkele partij graag ondernemers onder druk gaat zetten en graag wil dat de politiek marktwerking heel sterk gaat sturen. Idealiter gaan wij toewerken naar een pakket waarin we heel gericht inzetten op aanpak binnen de zoneringen. Ik zou het enorm prettig vinden als we daardoor de reductiedoelstelling van tussen de 45 kiloton en de 50 kiloton, die 42% tot 46%, wat naar beneden zouden kunnen krijgen, zodat de opgave bij de gehele keten ook een stuk kleiner wordt terwijl we wel tegemoetkomen aan de wens om de natuur in die specifieke gebieden overeind te houden en zelfs te verbeteren.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Lohman** (CDA):
Er wordt in de aanpak best veel nadruk gelegd op biologische landbouw, wat logisch is omdat er een keurmerk is. Maar we hebben voorafgaand hieraan ook even gesproken over andere mogelijkheden en andere standaarden, bijvoorbeeld regeneratieve landbouw, minder duidelijk afgebakend. Is dat iets wat u in verband zou brengen met opgaves die er in de zone zijn? Ik bedoel dus met ketenpartijen kijken naar het maken van langjarige afspraken met boeren in de zone om hen te helpen te bewegen naar regeneratieve landbouw.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dat zou zeker een oplossing kunnen zijn. Ik heb de heer Lohman daar weleens vaker over horen praten. Ik heb mij er ook weleens in verdiept. De kenmerken van regeneratieve landbouw spreken mij zeker aan. Ik denk dat iedereen ook gebaat is bij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

een vruchtbare bodem. Maar je wordt wel wat beperkt in je oogsten, want volgens mij heeft regeneratieve landbouw ook betrekking op de grond zo weinig mogelijk omwentelen. Er zijn dus een aantal beperkingen, maar als u mij wellicht wat meer kan meenemen in de specifieke mogelijkheden, zou het inderdaad best een goed idee kunnen zijn.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
De meeste mensen die nu in de Kamer zitten, kennen het rapport van de Nationale ombudsman. Ik neem aan dat de heer Goudzwaard het ook kent. De Ombudsman zegt dat het belangrijk is om langjarig betrouwbaar beleid in te stellen. Een brede meerderheid in de Kamer is daarvoor heel belangrijk. Ik begrijp de aarzeling van de heer Goudzwaard heel goed, want we gaan doelen vaststellen zonder dat we weten of de maatregelen voldoende zijn om die doelen te behalen. Maar wat kan er helpen om de heer Goudzwaard er toch van te overtuigen om mee te doen?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dat is de reden waarom wij hier bij elkaar zijn en waarom wij binnenkort, ik vermoed zelfs zeer spoedig, gaan debatteren over spoedwetgeving. Er ligt een schone taak bij onze minister om zo veel mogelijk inzicht te geven in de gevolgen van de verschillende soorten bedrijfstypes. Ik benoemde het zonet al: we hebben intensief en extensief, we hebben bioboeren, we hebben een discussie gehad over fosfaat en of dat gekoppeld moet worden aan hectares. Er moet daar echt inzicht in komen, want ik denk dat een aantal bedrijven die beschikken over weinig grond, op een gegeven moment heel erg in de knel komen. De vraag is dan hoe erg de heuvel is die zij moeten beklimmen. Is dat te doen voor die ondernemer of niet? Het is heel erg belangrijk om daar zo veel mogelijk inzicht in te krijgen, zodat mijn fractie, net zoals alle overige fracties op de rechterflank volgens mij, daar een gedegen besluit over kan nemen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik ben blij om te horen dat de heer Goudzwaard in ieder geval zegt dat hij openstaat voor goede argumenten om dit te kunnen aannemen. Maar hoe verhoudt dat zich dan tot het verhaal van een week of drie geleden waarin JA21 samen met BBB en SGP zei dat dit hele pakket van tafel moet en dat het helemaal opnieuw moet?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik weet niet of ik nu moet zeggen: appels en peren. Op een gegeven moment kom je met z'n allen tot elkaar om te kijken of je een en ander kunt betekenen qua plannen voor het Belastingplan. Volgens mij heeft PRO toen een aantal hele goede zaken gedaan. Wij hebben toen een bondje gesloten. Daarin heeft iedereen een aantal punten meegenomen; die hebben wij van elkaar gerespecteerd. Dat bondje is nu in principe ten einde. Althans, de samenwerking is er nog in de Eerste Kamer wat betreft het Belastingplan, want daar zullen we natuurlijk als bondje tegen gaan stemmen, maar voor de rest zijn onze handen nu weer vrij om ons te buigen over de materie die voor ons ligt.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Dat is fijn om te horen. Ik wil daarbij wel even noteren dat wij niet zo heel tevreden zijn

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

met de resultaten van het amendement van PRO. Dat de heer Goudzwaard dat anders beoordeelt, is aan hem.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik zeg ook niet dat ik er blij mee ben. Ik constateer alleen maar naar welke kant het amendement is doorgeslagen.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik wilde naar iets anders vragen, maar dit liet mij eigenlijk wel schrikken. Begrijp ik nou dat de heer Goudzwaard zegt: dan zijn de handen weer vrij om in te stemmen met het stikstofbeleid dat ertoe gaat leiden dat vier op de tien boerenbedrijven gaan verdwijnen? Dat kan toch niet waar zijn? Er is in het vorige debat ook nog een motie over aangenomen.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ja, nee, zeker. Ik weet ook niet hoe mevrouw Keijzer dat uit mijn woorden destilleert. Ik zeg het volgende: wij hadden als bondje een aantal hele specifieke punten, maar onze handen zijn nu weer vrij. Ik denk dat wij best wel richting de minister kunnen bewegen. Maar ik voel wel een hele hoop ongemak als het gaat over het beoordelingsmoment aangaande de spoedwetgeving over stikstof. Heel veel ondernemers voelen namelijk onzekerheid. Het is aan de minister om die zo veel mogelijk weg te nemen.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dit is mij te makkelijk. Je hebt als politieke partij een eigen afweging te maken over wat wel of niet goed is. Maar ik kom nu op de vraag waarvoor ik hier sta. Hier in deze Kamer bedenken wij constant nieuwe regels en verplichtingen waar boerenbedrijven aan moeten voldoen, zonder na te denken over hoe die dat gaan bereiken. Wij hebben het Nationaal Agentschap voor Disruptieve Innovatie. Er zit heel veel geld in die pot. Zou het niet buitengewoon interessant zijn om deze minister te vragen om een deel van dat geld te gebruiken om, met de DARPA-methode, tegen de Universiteit Wageningen te zeggen: "Het probleem van de temperatuur in de vrachtwagens waarin vee wordt vervoerd moet direct aangepakt worden; kom met een technische oplossing die ook betaalbaar is voor de desbetreffende bedrijven"?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ja. Maar natuurlijk! Volmondig ja. Mevrouw Keijzer beschrijft hier namelijk ook het trappetje van Remkes. We beginnen bij die eerste trede: vol inzetten op die technologische innovaties. Juist die technologische innovaties binnen de agrarische sector kunnen namelijk een enorme reductie bewerkstelligen als het gaat om stikstof; daar hoorde ik mijn collega, de heer Jansen, zojuist ook al over praten. Natuurlijk zouden we daar als allereerste op moeten gaan inzetten. Zeker.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dit ging over dierenwelzijn, maar prima. Ik hoor een positief geluid. Laten wij dan met z'n tweeën gaan kijken wat je mogelijk kunt maken op het gebied van techniek. Er wordt aan alle universiteiten onderzoek gedaan. Daar komen fantastische dingen uit, maar die komen nooit verder; men komt nooit tot — ik zeg het met een duur woord — valorisatie.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Maar volgens mij hebben wij elkaar dan gevonden. Even de koppen bij elkaar; dan gaan wij ervoor zorgen dat er wel iets kan.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Nou, dat klinkt heel erg goed. Ik kijk uit naar die samenwerking, zeker als het gaat over dierenwelzijn. Dat is ook zeker een hartstikke belangrijk onderwerp binnen de agrarische sector.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Gaat JA21 zijn kiezers, inclusief boeren die op JA21 willen stemmen of misschien wel hebben gestemd, vertellen: die zoneringen, daar zien we misschien wel wat in? Dat betekent dat voor duizenden boerenbedrijven de toekomst op het spel staat. Dat de vergunningverlening wordt losgetrokken is nog helemaal niet gezegd en of het verdwijnen van boerenbedrijven leidt tot natuurherstel is ook nog maar de vraag. Ik proef bij JA21 nu: nou, dat vinden we best wel een redelijk idee en daar willen we wel wat mee doen.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Zeker vinden we dat een redelijk idee. Het staat ook in ons verkiezingsprogramma.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dan zou ik boeren in Nederland toch dringend willen adviseren om dat verkiezingsprogramma goed door te lezen en even naar dit stukje te kijken. Het leven van duizenden ondernemers, duizenden boeren die generatieslang al op hun grond aan het boeren zijn, staat spreekwoordelijk op het spel. En dit is ook niet wat ik heb gehoord van de collega van de heer Goudzwaard, de heer Boomsma. Die mis ik overigens in het debat hier. Dan is het slecht nieuws voor de boeren. Dan is het slecht kersen eten met JA21.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Boeren zijn hele slimme ondernemers. Die hebben vast de moeite genomen om ons verkiezingsprogramma te lezen. Daarin hebben wij gezegd "wij moeten voorwaarts op het stikstofdossier" en dat gaan we ook doen. Dat betekent een hele gerichte aanpak in de zoneringsgebieden. Ik hoop dat we dan naar beneden kunnen in die generieke korting van 42% tot 46%, die overigens — dat moet ik er wel bij vermelden — afkomstig is van minister Wiersma van de BBB. Die heeft die maatregel ingesteld. Laten we daar dan ook even eerlijk over zijn.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Wat er in de coalitie wordt besloten, is altijd een samenspel van meerdere partijen. Dat wil niet zeggen dat BBB het daar per se mee eens is. De heer Goudzwaard zal, mocht hij ooit hier nog in een coalitie komen, wel leren hoe dat werkt. Bovendien is 42% tot 46% gerekend vanaf 2019, dus het is een veel lager percentage. Maar het gaat mij niet zozeer over die 42% tot 46%. Waar het mij om gaat, is dat bij Natura 2000-gebieden boeren gewoon forse beperkingen krijgen opgelegd of moeten verdwijnen of verplaatsen. En als ze zijn verplaatst, krijgen ze weer met maatregelen te maken. Uit rapporten blijkt gewoon dat dit duizenden boeren de kop kan gaan kosten: 10% tot 30%

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

krimp van het aantal boerenbedrijven. De heer Goudzwaard doet er een beetje lollig over: ja, dat vinden we zeker een goed idee, hahaha. Maar het is echt niet hahaha, hoor. JA21 is, constateer ik, gewoon linksaf geslagen.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Nou, ik doe hier helemaal niet lollig over. De argumenten die mevrouw Van der Plas aandraagt doen mij wel een beetje lachen, omdat ik het hier en daar weleens wat hypocriet vind. U gaat mij nou de les lezen over hoe het in een coalitie werkt, maar het is toch echt uw minister geweest die met die 42% tot 46% is aangekomen; los van of je in een coalitie zit. JA21 is niet linksaf geslagen. Mevrouw Van der Plas weet volgens mij ook dat wij ons natuurlijk zorgen maken over de ondernemers die in die zoneringsgebieden zitten. Sterker nog, ik ben op weet ik hoeveel werkbezoeken geweest om die zorgen aan te horen. Ik denk dat we nu met z'n allen moeten kijken hoe we ervoor gaan zorgen dat er een pakket komt dat beheersbaar is voor deze boeren, want je moet er niet aan denken dat al die familiebedrijven gaan sneuvelen door een te heftig pakket met ondoordacht beleid. Daarom is het denk ik ook aan de minister om zo veel mogelijk duidelijkheid te verschaffen, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik ben benieuwd hoe JA21 kijkt naar het rapport dat twee weken geleden is uitgekomen van de Commissie Stelseltoezicht Vleesketen. Die zegt: dierenwelzijn is eigenlijk altijd ondergeschikt aan alles. Dat zagen we eerder al bij stikstof: luchtwassers en emissiearme stalvloeren, dat gaat allemaal ten koste van dierenwelzijn. Vervolgens zagen we later die dag de beelden van die BOOS-uitzending. Ik vroeg me af hoe JA21 daarnaar kijkt en wat we dan nu zouden moeten doen om het dierenwelzijn wel beter te beschermen.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Tegen mevrouw Ouwehand zeg ik: dat waren afschuwelijke beelden. Voor mijn fractie is het een plicht om het hoge niveau van dierenwelzijn in een ontwikkeld land zoals het onze te evenaren en vast te houden. Dus er moet zeer sterk gehandeld worden op wat daar gebeurt in die sectoren. Met de bedrijven die keer op keer de wet overtreden, ben ik persoonlijk heel snel klaar. Dat is dus een beetje hoe ik in de wedstrijd zit ten aanzien van die materie.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
We zijn het er zeker over eens dat wie de wet overtreedt, hard moet worden aangepakt. Dat hebben we ook op die beelden gezien, maar wat we zagen was deels structureel onderdeel van het systeem. Dat concludeert de commissie van toezicht ook. Die zegt: ook als je je aan de wet houdt, is er sprake van grootschalige dierenwelzijnsaantasting in de Nederlandse veehouderij zoals die nu is; het plan van het kabinet doet daar onvoldoende aan. Dus is de JA21-fractie ook echt bezorgd en vindt zij ook dat we iets moeten veranderen aan wat we zien op die beelden, wat volgens de huidige wet- en regelgeving is, omdat de samenleving dat ook van ons verlangt?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik vind dat een lastige vraag, want ik ken ook ondernemers die vol liefde spreken over de dieren die ze houden. De vraag is dus hoe wijdverbreid dit probleem is. Ik vind gewoon dat de mensen die de wet overtreden zeer hard moeten worden aangepakt. Ik kijk natuurlijk ook uit naar de behandeling van het initiatiefwetsvoorstel van de Partij voor

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

de Dieren over dierenwelzijn. In ons verkiezingsprogramma hebben we namelijk ook benadrukt hoe belangrijk het is dat het dierenwelzijn is gewaarborgd en dat er dan dus ook voldoende capaciteit, bijvoorbeeld bij de NVWA, moet zijn.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dank. Ik denk dat dat belangrijk is, want acht op de tien Nederlanders vindt dat we meer moeten doen om het welzijn van dieren in de veehouderij te verbeteren. Die mensen stemmen niet allemaal Partij voor de Dieren, dus die kiezers zitten overal. Dus het zou goed zijn als we samen doen wat acht op de tien Nederlanders al best wel lang van de politiek vragen. Dank u wel.

De **voorzitter**:
Mevrouw Keijzer, ik weet dat we het niet hebben beperkt, maar u heeft al 24 interrupties geplaatst vandaag. Daarmee staat u op de tweede plaats. Het is goed, het mag, maar we hebben nog elf sprekers te gaan, dus ik wil de leden die de gang naar de microfoon al goed hebben gevonden, om enige terughoudendheid verzoeken. Dus voor nu, maar ik doe een beroep op u.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dank u wel, voorzitter, ik beperk me. Ik kom toch even terug op het gemak waarmee de fractie van JA21 wegloopt bij de voorstellen die ze samen met SGP en BBB gedaan hebben. Dit is namelijk van belang voor de boerensector, bijvoorbeeld als het gaat om de gve-norm en het beperken van de zonering tot 250 meter. Alles wat je aan regels op deze sector gooit, een sector waarin de winstmarges al heel laag zijn, komt uiteindelijk óf terecht in een boerenbedrijf dat kapotgaat óf in voedsel dat duurder wordt. Realiseert de heer Goudzwaard zich dat?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Mijn fractie realiseert zich terdege dat er met het pakket dat nu voorligt, behoorlijk wat gevraagd wordt van de agrarisch ondernemers. De gve-norm van 2,6 vinden wij dus veel te streng. Dat gaat nergens over. Dat is op deze manier bijna een krimpknop te noemen. Dus dat vinden wij niet wenselijk. Maar om nu te zeggen dat die gve-norm helemaal van tafel moet, gaat me wat te ver. Dus ik zou graag de mogelijkheden willen verkennen om die norm een stuk hoger te leggen, want uiteindelijk ... Volgens mij was het in 2022 minister Staghouwer van de ChristenUnie, die naar Europa toe moest om mestderogatie te bedingen. Dat is hem gelukt voor een aantal jaren, met de belofte richting de Europese Commissie dat Nederland voor 2032 een grondgebonden veehouderij zou krijgen. Linksom of rechtsom zal die belofte dus op een gegeven moment geïnd moeten worden. Ik vind niet dat we dan moeten inzetten op die 2,6. Ik vind echt dat we 'm vele malen hoger moeten zetten. Dus als wij nu gaan kijken wat de mogelijkheden zijn om aan de knoppen te draaien van het pakket dat nu voorligt, dan denk ik dat wij de ondernemers veel meer toekomstperspectief bieden, niet alleen de agrarische ondernemers, maar ook bouwend Nederland, ook de mensen die wegen moeten aanleggen en ook de industrie die wil uitbreiden, wat natuurlijk gepaard gaat met allerlei banen en omzet. Dat zijn dus ook hele belangrijke elementen, waar wij niet te lichtzinnig over denken.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Daar heeft de gve-norm helemaal niks mee te maken, maar dank trouwens voor deze kwalificatie, de "krimpknop". Daar gaat het hier natuurlijk uiteindelijk om. Let dus op uw zaak, want als u te ver meebeweegt, ook ten aanzien van de zonering en ook ten aanzien van grondgebondenheid, betekent dit een einde aan het verdienmodel van de agrarische sector.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Dan kan ik mevrouw Keijzer geruststellen: daar zijn wij zeer bedacht op.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik schrik ook een beetje van de steun voor het pakket die JA21 hier op tafel legt. Kan JA21 garanderen dat hiermee de vergunningverlening op gang komt? Want daar gaat het uiteindelijk ook over.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
De steun aan het pakket heb ik nooit uitgesproken. Ik zeg dat ik een gedeelde verantwoordelijkheid voel om als land verder te komen om het stikstofslot open te breken. Ik denk eigenlijk ook wel dat DNA dat gevoel heeft. Dus ja, dat wil ik daar eigenlijk over zeggen. Sorry, ik ben de vraag even kwijt. Kunt u die nog één keer herhalen?

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Of u er vertrouwen in heeft dat de vergunningverlening op gang komt.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ja, dat, sorry. Dat vertrouwen is nu nog niet optimaal aanwezig, nee, zeker niet. We gaan de komende week ervoor gebruiken, ook richting de minister, om dit uit te vragen en toelichting te krijgen op een aantal schriftelijke vragen en vragen die uit het WGO zijn gerold die mij ook wel prikkelen. Daar zou ik graag nog wat nader informatie over willen hebben, maar ik heb er nog niet echt de tijd voor gehad. Dus nee, het is voor mij ook nog gissen wat al deze maatregelen gaan betekenen voor de vergunningverlening. Ik hoop dus dat we met z'n allen, ook u, er bij de minister op drukken: geef ons enig comfort, want dat is er nu nog niet. Volgens mij zit het ongemak dat ik bij mezelf beschrijf ook aan de rechterflank hier in de Kamer.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Ik heb een vervolgvraag: wat schiet de natuur ermee op?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Wat schiet de natuur ermee op? Wij zitten nu eenmaal vast aan allerlei nationale wetgeving en wetgeving vanuit Europa, wetgeving vanuit de Vogel- en Habitatrichtlijn, die ons verplicht om in die Natura 2000-gebieden — er zit ook heel veel snippernatuur tussen — een goede natuur te waarborgen. Dat is nodig omdat wij anders die vergunningverlening niet op orde krijgen. Er zijn echt wel een aantal zones, in de Veluwe en stukken van Gelderland, waar echt wel sprake is van verzuring. Daar zul je een aantal hele gerichte maatregelen moeten nemen. Dan hoef je dus niet alleen te denken aan generiek reductiebeleid, maar ook echt aan hydrologie, bekalking of het uitzetten van konijnen, zoals we hebben gezien op de Rotterdamse havenvlakte. Op dat soort

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

manieren kan dan de natuur een positief effect vinden. Maar het is ook vooral omdat het een basisvoorwaarde is om die vergunningverlening open te breken.

De **voorzitter**:
De antwoorden mogen ook een tikje korter.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
De heer Goudzwaard houdt gewoon zijn kaarten tegen de borst; dat is politiek gezien misschien heel slim. Mijn vraag is echter: wat wil de heer Goudzwaard dan per se binnenhalen om meer comfort te krijgen en meer het gevoel te krijgen dat hij hier wat mee kan? Wat wilt u binnenhalen?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik denk helemaal niet in termen van binnenhalen. Ik wens mijzelf en mijn fractie, maar ook de fractie van de heer Jansen het comfort om in te stemmen met een behoorlijk zwaar pakket om Nederland van het stikstofslot te krijgen. Ik vind het naïef om te denken dat niemand ook maar een greintje pijn zal ondervinden van een pakket, door welke minister dat ook maar wordt voorgelegd. Om tot een afronding te komen richting de heer Jansen: ik wil gewoon zo veel mogelijk duidelijkheid krijgen over de consequenties voor de verschillende ondernemers binnen de agrosector.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
De PVV gaat nooit instemmen. Dat comfort heb ik dus helemaal niet nodig. Wij zien namelijk dat dit de doodsteek voor heel veel ondernemers betekent. Alles wat je kwijtraakt ben je kwijt. Dat zeiden mevrouw Keijzer en mevrouw Van der Plas volgens mij net ook. Dat komt nooit meer terug. Mijn vraag aan de heer Goudzwaard, via u, voorzitter, is nogmaals als volgt. We hebben allemaal gehoord hoe PRO in de wedstrijd zit. PRO zegt: niks bewegen, want anders zijn ze onze steun kwijt. Hoe gaat u in vredesnaam comfort verkrijgen, meneer Goudzwaard? Het kabinet heeft op dit moment een hele smalle meerderheid. Bij enige beweging raakt het een deel van die meerderheid, of misschien wel alles, kwijt.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik snap deze vraag van de heer Jansen echt. Het is het goed recht van PRO om zich zo op te stellen. Tegelijkertijd heb ik PRO ook horen zeggen open te staan voor verbeteringen. Dat heb ik ook geprobeerd te vragen in mijn interrupties richting mevrouw Bromet. "Wat nu als we met een focusbeleid flink inzetten op de zoneringen en die hele specifieke gebieden? Stel dat de natuur echt weer tot bloei komt en de rechter zegt: dat hebben jullie goed gedaan; dat verslechtert niet. Misschien zouden we dan wat kunnen bewegen op de generieke korting." Dat biedt veel meer ruimte richting waarschijnlijk een hele hoop ondernemers. Maar nogmaals, dat zal de minister uiteindelijk moeten bevestigen.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Tot slot, voorzitter. Laten we heel eerlijk zijn: alles wat de heer Goudzwaard mogelijk ziet als verbetering, zal PRO zien als verslechtering. U staat namelijk gewoon diametraal tegenover elkaar, meneer Goudzwaard. Misschien is het heel goed als u gewoon tegen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

uw kiezers zegt: wij gaan tegenstemmen, want dit gaat nooit goed komen. U moet wel gewoon eerlijk zijn naar uw achterban toe. Op dit moment blijft u namelijk heen en weer emmeren. Uiteindelijk maakt u een afweging. Dan is het misschien wel en misschien niet, zoals overigens wel vaker bij JA21. Wees gewoon eerlijk tegen uw achterban.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Onze achterban weet wat er in ons verkiezingsprogramma staat. Ik vind het niet heen en weer emmeren. Dit proces maakt gewoon onderdeel uit van politieke besluitvorming. Er gaan ook nog meerdere debatten plaatsvinden. Sowieso kijk ik reikhalzend uit naar de debatten aangaande de spoedwetgeving. Dat alles tel je bij elkaar op. Dat neem ik mee naar de fractie. Dan bezinnen we ons op de vraag of we dit pakket wel of geen steun bieden.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Goudzwaard.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Niets daarvan, voorzitter!

De **voorzitter**:
Nou, als u het maar kort houdt!

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De heer Goudzwaard zei dat boeren in het verkiezingsprogramma hadden kunnen lezen over zoneringen. In het verkiezingsprogramma van JA21 staat helemaal niks over zoneringen. Sterker nog, er staat in dat ze pal achter de landbouwers en de vissers staan, dat het allemaal maar vage modellen zijn en dat JA21 daarvanaf wil. Er staat niks over zoneringen. JA21 zet in het verkiezingsprogramma tegen gedwongen uitkoop te zijn.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Boeren zijn echt bedot door JA21. Als de boeren terughoren — ik raad het ze nu aan — wat JA21 hier vanavond zegt ... God zegene de greep, zou ik zeggen. Veel sterkte met JA21 aan de agrarische sector. JA21 gaat hier gewoon voor stemmen. Let op mijn woorden, dat gaat gewoon gebeuren.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Het was echt fantastisch om met BBB te hebben samengewerkt. Maar ik heb zelf aan het verkiezingsprogramma meegeschreven; ik weet wat erin staat. Ik heb daarin ook beschreven dat er sprake is van bepaalde gebieden waar rekening mee gehouden moet worden.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Leuke grapjes, meneer Goudzwaard, maar ik zal u vertellen dat er een hele grote potentiële achterban van JA21 is die vanavond niet blij is met JA21. Dan kan de heer Goudzwaard hier grapjes maken en lachen wat hij wil, maar het lachen zal hem snel vergaan zijn. Dit gaat namelijk wel rond. JA21 heeft hier gewoon gezegd voor de gve-

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

norm voor het aantal koeien per hectare te zijn. Een "krimpknop" wordt het genoemd. Ja, JA21 is dus gewoon voor een krimpknop. Nogmaals, ik zal alle boeren vragen om dit even terug te kijken, want hier gaan een aantal dingen niet goed. Ik ben er ook niet helemaal zeker van dat dit in de hele fractie van JA21 zo wordt gedeeld.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Volgens mij heeft mevrouw Van der Plas vanavond al een paar keer gehoord dat ze beter moet luisteren. Dat herhaal ik nu eigenlijk ook. Ik heb helemaal niet gezegd dat ik voor die gve-norm ben, niet in deze staat en niet met dit getal. Ik heb net wel gezegd wat er in 2022 is gebeurd met het verkrijgen van nog een aantal jaren mestderogatie. Ik geloof dus wel in een bepaalde mate van grondgebondenheid, maar 2,6 vind ik absurd streng. Dat gaat heel veel agrariërs onnodig veel pijn doen. Ik vind dus echt dat je die gve-norm niet moet gebruiken voor emissiereductie; die gve-norm moet je koppelen aan grondwaterkwaliteit. Dat zal ik er nog even bij zeggen. Dáár geloof ik heilig in: op die manier kan het een handig instrument zijn, maar zeker niet met een getal van 2,6.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dan is het toch fijn dat ik een paar interrupties pleeg zodat de heer Goudzwaard zijn woorden enigszins kan verzachten. Ik kan u namelijk vertellen dat veel boeren echt gaan schrikken van wat hier vanavond verteld is door de heer Goudzwaard en daarmee JA21. Ze gaan heel erg schrikken.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik ben blij dat ik nog even heb kunnen toelichten dat we de gve-norm belangrijk vinden, maar dat we echt de focus moeten leggen op de koppeling van de gve-norm aan grondwaterkwaliteit.

De **voorzitter**:
Meneer Flach. Daarna gaan we naar meneer Koorevaar. Die staat te popelen, zie ik.

De heer **Flach** (SGP):
Ik werk tot nu toe met veel genoegen samen met JA21. We zijn hier ook niet om elkaar vliegen af te vangen. Er wordt weleens gezegd dat JA21 een partij is met een stedelijke achterban, maar ik heb JA21 ook leren kennen als een partij met hart voor het platteland. Toch lukt het de heer Goudzwaard wel om, net als in juni, opnieuw wat verwarring te zaaien over de opstelling hierin. Het is toch niet helemaal duidelijk: staat de heer Goudzwaard nou aan de kant van het kabinet als het gaat om dit plan, of komt hij toch onverkort op voor de belangen van al die boeren op het platteland die reikhalzend uitkijken naar een oplossing die hun wél perspectief geeft?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik was van de zomer ook op een informatieavond in Hoornsterzwaag. Er waren volgens mij iets van 1.100 aanwezigen. Daar proefde ik ook echt de onzekerheid: wat gaan deze plannen nou doen met mijn bedrijfsvoering? Dat laat mij ook niet koud. Sterker nog, ik ben naast een boerderij opgegroeid en heb vaak op het land meegeholpen met van alles en nog wat. Ik heb dus echt een hart voor onze agrarische sector. Tegelijkertijd hebben wij te maken met een stikstofslot dat heel veel andere sectoren ook in een wurggreep

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

houdt. Die twee dingen kunnen volgens mij naast elkaar bestaan. Dáár moet verandering in gaan komen. Die twee sporen kunnen dus naast elkaar bestaan. Die twee sporen vindt mijn fractie belangrijk. Schaar ik mij daarmee aan de kant van het kabinet? Nee, helemaal niet. Ik heb namelijk beschreven hoe groot het ongemak bij mij is. Ik zou graag de komende weken willen gebruiken om meer duidelijkheid te krijgen over de toekomst van de verschillende agrarische ondernemers aangaande dit stikstofpakket.

De heer **Flach** (SGP):
Ik probeer ook meer duidelijkheid te krijgen over waar de heer Goudzwaard inmiddels staat. Deze twijfel — laat ik het zo noemen — zag ik ook in juni. We zijn inmiddels een aantal maanden verder. Het is ook duidelijk dat de stapeling van generieke doelen en bedrijfsspecifieke doelen voor een heel aantal boeren betekent dat ze twee of drie keer langs de kassa moeten en dat er heel veel boeren op die manier gewoon zullen moeten verdwijnen. Heeft dat de heer Goudzwaard er in de zomer inmiddels van overtuigd dat de balans wellicht eerder negatief uitslaat dan positief? Ik hoor graag of die twijfel al wat minder is.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik heb tijdens dat plenaire debat, ongeveer vijf maanden geleden, mijn zorgen geuit omdat ik totaal niet blij ben met de zwaarte van het pakket op een aantal onderdelen, onder andere de hoogte van de generieke korting en ook het getal van de gve-norm. Dat zijn echt twee hele belangrijke knoppen waar mijn fractie, zoals die knoppen er nu in staan, niet content mee is. Daar moet dus echt mee aan de slag gegaan worden. Het meest vervelende vind ik nog dat die tool er niet is. Als die nu al online was geweest, hadden wij veel meer duidelijkheid gekregen over de effecten van dit pakket op de verschillende agrarische ondernemers. Die tool is er niet. Daar moet dus wel wat gebeuren. Ik kan u dus verzekeren dat er bij mij een flinke mate van ongemak over dit stikstofpakket aanwezig is.

De **voorzitter**:
Afrondend.

De heer **Flach** (SGP):
Dat woord "ongemak" heb ik verschillende keren gehoord. Straks komt het aan op keuzes bij de verschillende wetten die langs zullen komen. Er zijn wel degelijk berekeningen gemaakt. Agractie heeft een rekentool gemaakt. Daar kun je wat van vinden. Bepaalde dingen ontbraken nog, maar ook een partij als Flynth heeft doorgerekend wat dit betekent. Het wordt steeds duidelijker dat het in de huidige vorm voor heel veel boeren eigenlijk niet haalbaar is. Is dat een afwegingscriterium voor JA21, zodat u zegt dat u dit, als dat de uitkomst is, in deze vorm niet kunt steunen?

De heer **Goudzwaard** (JA21):
We komen nu een beetje in het hypothetische, maar als blijkt dat heel veel agrarische ondernemers geen toekomst meer hebben, denk ik dat het voor mijn fractie heel erg lastig zal worden om steun te geven aan dit stikstofpakket.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Het woord is aan meneer Koorevaar voor zijn eerste termijn namens het CDA.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Goed, voorzitter. Tegen de mensen thuis die met ons meekijken en tegen degenen die nog op de publieke tribune zitten, zeg ik: fijn dat jullie dit debat volgen, want dit debat gáát ook ergens over.

Voorzitter. Na de zomer was ik in 22 zalen met boeren, bestuurders en burgers om te praten over het landbouwbeleid. Boeren willen weten waar ze aan toe zijn, bestuurders willen weten wat ze moeten doen en burgers willen weten dat het rechtvaardig gebeurt. Ik sprak een boer die vreest dat zijn emissiearme vloer weggegooid geld is, een boerin die met haar zus een diervriendelijke stal wil bouwen maar door een mogelijke 250 meterzone langs beekdalen de financiering daarvoor ziet wankelen, en een extensieve boer in Limburg met 90 koeien op 60 hectare, die door een 500 meterzone zijn grasland dreigt te verliezen, terwijl dat juist erosie tegengaat. Deze mensen verdienen een overheid die hen beschermt. Maar je zou maar actief zijn in de Rotterdamse haven, of boer zijn op Texel. Je zou maar interimmer zijn. Met al deze mensen in mijn achterhoofd sta ik hier. We maken ons hard voor een werkbaar landbouw-, natuur- en stikstofbeleid, waar ook interimmers deel van uitmaken. Dank aan het kabinet dat ook interimmers een plek in het beleid hebben gekregen. Dank aan de minister voor de bereidheid om deze zomer met de praktijk aan tafel te gaan voor een verbetering van de plannen.

Ondernemers werkbare oplossingsrichtingen geven, is de sleutel. Respect hebben voor regio's en ondernemers die al stappen hebben gezet en hun ruimte geven is belangrijk. Daarom mijn eerste vraag. Hoe beschermt de minister ondernemers zoals de melkveehouder in het Limburgse heuvellandschap? De provincie wil gras op de heuvels behouden. Hoe kan de Rijksoverheid samen met deze boeren optrekken om grasland in Limburg te behouden?

Voorzitter. Deze zomer reden we als gezin terug naar Nederland na een vakantie in Zweden. Net over de grens bij Emmen hingen de vlaggen op hun kop. Elke vlag voelde ik, en bij elke bezoeker in een van die zalen waar ik voor stond, voelde ik de bereidheid. Mensen hébben al veel gedaan en willen verder bewegen. Daar ben ik oprecht van overtuigd. Daarom pleit het CDA voor meer praktische maatregelen in de gereedschapskist. Wanneer komen geborgde oplossingen zoals mest aanzuren, emissiearme stalvloeren en roosterspoelers beschikbaar? Van theorie naar praktijk: daar blijf ik de minister op aanspreken.

Voorzitter. Het zal voor niemand in deze Kamer een verrassing zijn dat ik groot voorstander ben van de gebiedsgerichte aanpak die we met het landbouw-, natuur- en stikstofpakket kiezen. Het CDA is ervan overtuigd dat de beste kennis over grond, bodem en mogelijkheden bij de mensen in de regio zelf zit. Ook de motivatie om hiermee aan de slag te gaan, zit daar. Waar het kabinet in de brieven van 26 juni nog op twee gedachten hing, kiest het nu bij de stikstofaanpak in gezoneerde gebieden voluit voor een gebiedsgerichte aanpak. Gebiedsgericht beleid is de norm. Daar zal het CDA ook op toezien. Het CDA wil ook meer ruimte voor een gebiedsgerichte aanpak buiten de zones. Vraag aan de minister: is de minister het met het CDA eens dat een gebiedsgerichte aanpak buiten de gezoneerde gebieden nodig is? We overwegen hierop een motie.

Met dit pakket staat het platteland voor een grote opgave, maar er ligt ook een kans om

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

een lange periode van onzekerheid te doorbreken. Die aanpak werkt alleen als de mensen die het moeten doen ook de ruimte krijgen. Een gebiedsgerichte aanpak is één manier om doelen te halen, maar boeren hebben ook gereedschap nodig om die doelen daadwerkelijk, juridisch geborgd, te kunnen halen. In Vlaanderen zijn er voor melkvee ongeveer 30 erkende maatregelen en varianten, waaronder managementmaatregelen en staltechnieken. In Nederland zijn die mogelijkheden nog veel beperkter. Ik heb nog één vraag. In 2027 moet de gereedschapskist toch wel gevuld worden. Is de minister het met het CDA eens dat de overheid én de sector hier samen in moeten optrekken? Is op 1 januari 2028 de gereedschapskist voldoende gevuld om een bedrijfsplan te kunnen maken?

De heer **Flach** (SGP):
Ik hoor voorwaar dingen bij het CDA waar ik blij van wordt, namelijk die focus op de gebiedsgerichte aanpak. In juni heb ik zelf gepleit voor een gebiedsgerichte aanpak buiten de zonering. Ik heb daar letterlijk het voorbeeld van de ons allebei bekende Alblasserwaard genoemd, waar ze daar al heel ver mee zijn. De vraag is wel wat die gebiedsgerichte aanpak dan betekent. Betekent het gebiedsgericht door het rijkshoepeltje springen of gebiedsgericht werken naar de doelen die een gebied nodig heeft? Dat is een fors verschil.

De heer **Koorevaar** (CDA):
We zien gebiedsgericht beleid nu met name rond die gezoneerde gebieden. Het is daar juist zoeken naar de drukfactoren, daar die additionaliteitsplannen voor maken en zo de vergunningverlening weer vlottrekken. Ik vraag om in gebieden, bijvoorbeeld in de Alblasserwaard, maar bijvoorbeeld ook in Midden-Delfland en bij een aantal initiatieven op de Veluwe, ruimte te geven, want er zijn meer opgaven die je in hetzelfde gebied wilt realiseren, bijvoorbeeld rond natuur. Ik vraag de minister dus eigenlijk hoeveel ruimte er is. Ik ben van plan daar ook een motie over in te dienen. Die ga ik zeker ook nog wel even delen met de SGP. We borduren wel een beetje voort op wat we in juli met elkaar wisselden.

De heer **Flach** (SGP):
Ik ben benieuwd of er dan ook verschil tussen gebieden mag zijn. De Alblasserwaard heeft als dichtstbijzijnde natuurgebied de Biesbosch. Daar is een heel andere stikstofdruk dan bijvoorbeeld op de Veluwe. Met andere woorden, de doelen zouden daar veel lager kunnen zijn dan in andere Natura 2000-gebieden. Of is het zo dat je, zoals nu eigenlijk vastligt, wel gebiedsprocessen mag doen, maar dat je bijvoorbeeld 42% tot 46% plus de 20% extra voor gezoneerde gebieden moet halen? Dat mag dan wel gebiedsgericht. Mijn vraag is dus: mag er verschil zijn tussen gebieden?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Er zit verschil tussen de gebieden. Niet bij elk Natura 2000-gebied moet een bepaalde extra stikstofreductie worden gehaald. We hebben dat bijvoorbeeld ook bij de Rotterdamse haven gezien, bij het duingebied. Daar hoef je niet heel veel aan die stikstofknop te draaien. Daar hoef je dus ook die 20% niet in te vullen. Daar zit dus een verschil. Maar we hebben wel een algemeen beleid afgesproken, waarmee stikstof wordt gereduceerd door alle boeren in heel Nederland. Dat is wel een soort van basis. Daarbovenop kan meer komen, maar afhankelijk van wat er nodig is voor dat specifieke gebied.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Flach** (SGP):
Hier scheiden onze wegen dan weer. Het vorige kabinet had die 42% tot 46% als een generieke doelstelling. Dat was een soort solidariteitsopgave waarbij je geen onderscheid hoefde te maken naar gebied. Het is van tweeën een. Of je kiest voor de generieke solidariteitsopgave, met voor iedereen 42% tot 46%, of je gaat het echt per gebied doen, en dan mag er ook echt verschil zijn. Ik roep de heer Koorevaar op om dat pad te bewandelen. Ik ben benieuwd of hij daar binnen de coalitie draagvlak voor ziet.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik sta achter die 42% tot 46%. Dat hebben we ook afgesproken in het coalitieakkoord. Dat heeft u kunnen lezen. En soms is het per Natura 2000-gebied nodig om iets extra te doen. Als het niet nodig is en als blijkt dat bijvoorbeeld dat gebied geen extra stikstofopgave heeft, dan hoef je niet meer dan die 42% tot 46% te doen. Maar wellicht is het goed om die motie nog even goed door te spreken, want die gaat met name om de gebiedsgerichte aanpak buiten gezoneerd gebied.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
De meerderheid van het Europees Parlement wil de EU-natuurregels doorbreken. Dat heeft ook consequenties voor de stikstofdoelen. Mijn vraag aan de heer Koorevaar is wat het kabinet volgens hem moet doen. Oogkleppen op en doorgaan, een pas op de plaats, bijstelling van hetgeen wat is afgesproken? Wat zou de heer Koorevaar in dit geval adviseren aan het kabinet waar hij zelf in zit?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik zit niet in dit kabinet, niet dat ik weet. De heer Jansen is redelijk goed op de hoogte, maar in dit geval toch iets minder. Daar kom ik zo meteen nog even op terug, dus als u een klein beetje geduld heeft, dan komt dat straks. De zaal is koud vanavond en zo blijft u ook een beetje in beweging.

De **voorzitter**:
Ja, dat is zo.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dan kunt u nog een beetje de benen strekken.

Voorzitter. De minister is voornemens emissienormen vast te stellen die gekoppeld zijn aan fosfaatrechten, maar de handel in die rechten is niet transparant. De prijsvorming is niet transparant en ook de verhandelde volumes zijn onvoldoende inzichtelijk, met hoog oplopende prijzen per fosfaatrecht tot gevolg. Wat gaat de minister doen om de handel in fosfaatrechten transparanter te maken? Laten we voorkomen dat schaalvergroting de enige manier wordt om aan beleidsdoelen te voldoen. We moeten de diversiteit van bedrijven behouden, met kleine extensieve bedrijven naast grote familiebedrijven. Het moet niet zo zijn dat een kleine extensieve boer met, zeg, 60 melkkoeien alleen met een Lely Sphere zijn stikstofnorm kan halen. Het CDA wil dat — daar komt ie — veldemissies gesaldeerd meetellen in de 0,164-norm en dat de minister bij vastlegging van de norm of begin 2027 vastlegt hoe de saldering wordt geregeld. Kan de minister dat toezeggen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Voorzitter. Dan een onderwerp dat we hier nog weinig hebben besproken maar dat enorme impact heeft: ondermijning op het platteland. Criminelen kloppen bij boeren aan om leegstaande stallen of schuren te gebruiken voor criminele activiteiten. Door beëindigingsregelingen, hoge sloopkosten en ingewikkelde procedures voor herbestemming blijven sommige schuren leegstaan. Een vraag aan de minister: hoe kijkt de minister vanuit leefbaarheid aan tegen het idee om tegemoet te komen in de kosten voor de sloop van oude schuren met een rijksregeling die in 2027 wordt gepresenteerd? Ook hierop overweeg ik een motie.

Dan het natuurbeheer en de vergunningverlening. Provincies moeten aan de slag met additionaliteitsplannen per Natura 2000-gebied. Daarin moet duidelijk worden welke drukfactoren tot verslechtering van de natuur leiden en welke maatregelen nodig zijn om die tegen te gaan. Ik heb daarover drie vragen. Hoe voorkomen we dat zo'n additionaliteitsplan opnieuw een bewegend doel wordt? Twee: klopt het dat bij een omwisselbeslissing niet méér hoeft te worden gevraagd dan noodzakelijk is om aan het additionaliteitsvereiste te voldoen? En drie: kan de minister bevestigen dat wanneer natuursysteemherstelmaatregelen, zoals het verbinden van natuurgebieden, aantoonbaar bijdragen aan geborgd natuurherstel niet alsnog via een rijksinstructieregel een minimale stikstofreductie wordt voorgeschreven, maar dat de ecologische analyse van het gebied leidend blijft bij de keuze en omvang van maatregelen en dat zulke ingrepen ook uit de 9 miljard voor zonering worden betaald?

Voorzitter. Natuurorganisaties krijgen structureel meer geld te besteden. Dat is goed, want samen met natuurbeheerders kunnen gebiedsdoelen worden gehaald. Kan de minister toezeggen dat de extra middelen voor natuurbeheer vanaf 2028 structureel beschikbaar blijven en dat hij samen met de provincies werkt aan een langjarige kostendekkende financiering van de SNL?

We zien dat we soms hele kleine Natura 2000-gebiedjes beheren en dat door klimaatverandering de natuur verandert. Het zou logisch zijn om een actieve bijdrage te leveren aan het debat in Europa, en om toe te voegen waarin we inzetten op robuuste natuur. Het zou logisch zijn om rekening te houden met een veranderende wereld ten opzichte van de tijd dat de Vogel- en Habitatrichtlijn is afgesloten. Een vraag aan de minister: is de minister het met het CDA eens dat Nederland een actieve bijdrage moet leveren aan de Europese discussie over de Vogel- en Habitatrichtlijn nu deze richtlijn op het werkprogramma van de Europese Commissie voor 2027 staat? Hier overwegen we ook een motie; dat heeft mevrouw Den Hollander al aangekondigd.

Stikstof echt meten. Tijdens het WGO Stikstof diende ik een amendement in over satellietmetingen om écht stikstof te gaan meten op een groter detailniveau. Dit is nu via een motie gelukt; daarom trek ik dat amendement in.

Voorzitter. Ik sluit af met een oproep aan de minister. Iedereen zoekt naar uitvoering. Boeren kunnen alleen vooruit als de overheid gereedschap biedt dat meetelt. Vergunningverlening vraagt om draagvlak en wederkerigheid, zodat de emissiearme vloer perspectief houdt, de boerin in de zone verder kan en de extensieve boer in Limburg zijn grasland en toekomst behoudt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Dank u wel.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik ben ook benieuwd hoe de CDA-fractie kijkt naar het rapport dat is verschenen van de Commissie Stelseltoezicht Vleesketen en de beelden die we er vervolgens bij kregen van de BOOS-uitzending. Deels waren het overtredingen; daar heb ik het niet over. Ik heb het over de beelden die een inkijkje gaven in wat de commissie zegt: dierenwelzijn is eigenlijk ondergeschikt in die hele keten en daar moeten we meer aan doen als politiek.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb dat rapport niet tot in den treure gelezen. Ik heb wel alle bijlages van het stikstofbeleid doorgenomen, maar daar zult u me op dit moment niet voor complimenteren, verwacht ik.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Vind ik toch wel goed. Ja, hoor.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Hartelijk dank, hartelijk dank. Wat ik wel las, is dat die gezondheid op orde is, dat ook de voedselveiligheid op orde is, maar dat dierenwelzijn onvoldoende geborgd is. Ik vind dat we daar gewoon het goede debat over moeten aangaan, zeker als het gaat over de slacht en het borgen van dierenwelzijn tijdens dat proces. Daar ga ik dus graag ook het debat over aan. Ik denk ook dat we een staatssecretaris op ons pad vinden die daar ook goed over na wil denken, ook samen met mevrouw Ouwehand.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
We gaan dat debat zeker nog voeren, maar ik wil vandaag toch alvast een beetje proeven hoe fracties erin zitten. Die commissie zegt: ook als iedereen zich netjes aan de wetten en regels houdt, wordt dierenwelzijn op grote schaal aangetast, terwijl de samenleving een andere verwachting heeft. Ik was dus ook gewoon benieuwd of de heer Koorevaar die beelden van BOOS heeft gezien, van die biggetjes die het gewoon niet redden. Er zijn regels over hoe je ze dood moet maken, maar ook als je die regels netjes volgt, is de vraag natuurlijk hoe het komt dat zo veel biggetjes er zo beroerd bij liggen in die stallen. Moeten we daar niet op sturen?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb om eerlijk te zijn de video niet gezien. Ik heb wel gehoord dat daar een methode werd toegepast die niet wettelijk verboden was, maar die de wenkbrauwen wel doet fronsen. Ik heb daar ook contact over opgenomen met een aantal mensen in de sector en gevraagd hoe zij daartegen aankijken. Wat ik bemoedigend vond — dat kan ik dan ook meegeven aan mevrouw Ouwehand — is dat die sector wel bereidheid toont om daar gewoon goed over na te denken. Ik begrijp heel goed dat de maatschappij ook iets van ons vraagt. Daarvoor staan wij hier in het parlement dus, denk ik, voor een deel ook aan de lat.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik kijk uit naar het debat. Ik begrijp dat de heer Koorevaar het rapport van de commissie nog gaat lezen, maar ik wil heel graag het volgende meegeven. De heer Koorevaar had het net terecht over boeren die zich zorgen maken, zo van: ik heb een emissiearme stalvloer, maar heb ik daar dan voor niks in geïnvesteerd? We moeten meteen ook goed kijken wat er wordt verwacht op het gebied van dierwaardigheid en of dit ook het stikstofprobleem gaat oplossen. Als we dit niet goed doen met de omslag die in de landbouw moet worden gemaakt, dan is dat ook voor boeren niet fijn, want die zitten straks met systemen die niet voldoen. Ik hoop dus dat we op die manier samen het debat kunnen gaan voeren.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Het zal altijd een afweging blijven, mevrouw Ouwehand, en het is een belangenafweging. Ik begrijp heel goed dat u op aarde bent om het leven van dieren een plek te geven in de politiek. Daar krijgen we zelfs taart voor, waarvoor dank. Het is ook fantastisch dat u twintig jaar in de Kamer zit. Het CDA zal altijd die afweging willen maken. Wij vinden die AMvB Dierwaardige veehouderij bijvoorbeeld een hele mooie stap. Dat convenant komt daar nog bovenop. Mevrouw Ouwehand heeft een nog net iets andere kijk. Ik ga graag het debat ook met mevrouw Ouwehand aan.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Vanaf juni, of in ieder geval sinds die stikstofbrief kwam, is er behoorlijk veel ongemak ontstaan van: wacht eens even, boeren die extensief werken of die zelf al biologisch werken, worden niet beloond; die worden eigenlijk gestraft door die koppeling van ammoniak aan fosfaatrechten. Er leek even een beweging richting de opvatting om dat te koppelen aan de hectarenorm. Inmiddels is met die veldemissies een soort modewoord ontstaan. Ik begrijp niet helemaal of dat niet ook een gevaar in zich heeft. Ik zou daar toch een reactie van het CDA op willen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Er zijn heel veel dingen die gevaar opleveren. We hebben van de heer Graus geleerd dat zelfs paarden een gevaar op kunnen leveren, maar veldemissies zullen geen gevaar opleveren, mevrouw Beckerman. Daar ben ik echt van overtuigd. "Veldemissies" wil bijvoorbeeld zeggen: als een dier langer buiten is, dan poept het op de ene plek en plast het op de andere plek en daarom heb je geen urease en ammoniakvervluchtiging. Nou, hoe geweldig wil je het hebben? Dat lijkt me niet iets om bang voor te zijn.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Dat was niet helemaal het niveau van de vraag. Ik snap wat een veldemissie is, maar we zien eigenlijk een aantal partijen die een aantal keren gehint hebben dat ze ook wel denken in de richting van zo'n koppeling aan een hectarenorm. Het CDA schaar ik daaronder. Ook de VVD heeft zich in die richting uitgesproken. Nu komen ze daar eigenlijk van terug en zeggen ze: wacht eens even, kun je niet ook iets doen met een saldering? Daar hoorde ik de heer Koorevaar ook iets over zeggen. Daar zit wat mij betreft een beetje het gevaar. Dat lost volgens mij te weinig op voor de extensieve en de biologische sectoren, maar het kan ook een geitenpaadje zijn, bijvoorbeeld bij boeren die veel mest elders afzetten en weinig grond hebben. Mijn vraag zat meer op het woord "saldering" en of het voldoende oplost voor degenen voor wie we het willen en of het geen probleem is bij anderen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik zal een bekentenis doen. Ik heb nog niet eerder met mevrouw Beckerman een kop koffie gedronken. Volgens mij moeten we dat doen. Als we dan over die veldemissies doorpraten en ik het over saldering heb: je zou de fosfaatrechtenkoppeling kunnen behouden, maar hoe extensiever je bent, hoe meer kans je hebt om de norm te halen met de reductie die je in het veld hebt. We krijgen dan een soort technische discussie. Daar moeten we misschien een bak koffie over drinken. U wilt geen koffie?

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Nou!

De heer **Koorevaar** (CDA):
Wel koffie? Dan zorg ik daarvoor. Misschien krijgen we nog een beetje vlaai van meneer Graus, als hij nog een stukje over heeft. Of alleen de voorzitter? Dat regelen we dan via de voorzitter.

De **voorzitter**:
U bent allemaal welkom.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik denk dat daar juist voor extensieve en biologische boeren een oplossingsrichting ligt.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Dat snap ik. Ik ben altijd in voor koffie. Mijn specifieke vraag is eigenlijk waarom er een oplossing moet komen voor dit type boerenbedrijf. Zij zeggen: wacht eens even, wij zijn niet degenen die dat krachtvoer hebben, wij zijn niet diegenen met die kunstmest, maar wij zijn eigenlijk koploper. Nu bedenk je voor deze groep een soort nieuwe oplossing, naast de koppeling aan de hectarenorm. Het gevaar is voor mij meer wat dat voor anderen betekent, en voor het doel dat je wil bereiken.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ook een koppeling aan hectares is geen makkie. Ik heb een aantal groepen mensen in mijn hoofd voor wie ik dit werk hier in de Kamer doe. Dat zijn onder andere de jonge boeren. Op het moment dat je dit koppelt aan hectares zit daar de consequentie aan vast dat je de norm eigenlijk alleen haalt als je meer grond onder je bedrijf krijgt. Dat vind ik echt ingewikkeld. Wellicht kan ik mevrouw Beckerman overtuigen van deze variant. Ook al drinken we alleen maar koffie, dan hebben we dat in ieder geval alvast gehad.

De **voorzitter**:
Meneer Jansen, en dan is het woord aan de heer Lohman.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Allereerst via u, voorzitter, excuses aan de heer Koorevaar dat ik hem ervan heb beticht in een kabinet te zitten. Dan hadden we natuurlijk veel realistischer beleid gehad, denk ik dan maar. Ik hoor wel wat over natuurdoelen, maar mijn vraag gaat heel specifiek over het feit dat de meerderheid van het Europees Parlement wil kijken naar

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

natuurherstel en natuurregels. Mijn vraag aan de heer Koorevaar via u, voorzitter, was wat hij vindt dat dit kabinet zou moeten doen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb een motie in voorbereiding met de VVD. Die ga ik delen met de heer Jansen. Daarin zeggen we: kabinet, neem een actieve houding aan, want de tijden zijn veranderd. Ik geloof dat een van de richtlijnen in 1997 werd gepresenteerd. We hebben te maken met klimaatverandering en ook met instandhoudingsdoelstellingen die lastig te halen zijn. Ga daar nou met Europa het gesprek over aan. Hoe kijkt Europa daartegen aan? Dat zou de inzet zijn. Dus: heb een actieve houding in dit debat.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
"Actieve houding" klinkt veelbelovend, maar die kan ook betekenen dat er herbezinning plaatsvindt en dat een deel van de plannen die in juni zijn gepresenteerd op de helling gaat, of dat ze pas op de lange termijn of helemaal niet worden ingevoerd. Hoe kijkt het CDA daar dan tegen aan?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Wij willen graag dat er een actieve houding is. We hebben in het coalitieakkoord opgeschreven: we hebben soms kleine gebiedjes die lastig in stand te houden zijn; denk daarover na en maak liever wat meer robuuste gebieden. Dat is iets waar ik inhoudelijk erg in geïnteresseerd zou zijn, en wellicht de heer Jansen ook. Ik begreep eerder in het debat dat de heer Jansen helemaal geen Natura 2000-gebieden wil. Ik vind het prettig dat u probeert om even mee te denken met het CDA. Hier zat ik dan aan te denken.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Chris Jansen** (PVV):
Het klinkt op zich allemaal aardig, maar daarmee zijn we er natuurlijk niet. De vraag aan de heer Koorevaar blijft dus of hij denkt dat het CDA in staat is om met name D66 op andere gedachten te brengen, en ook deze bewindspersoon, op het moment dat daar noodzaak toe is volgens — laat ik in dit geval maar zeggen — CDA en VVD. Dat zijn toch de twee partijen die deze motie gaan indienen.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dit is een motie die wij in voorbereiding hadden. Ik heb net uitgelegd wat daarin staat. Ik heb meneer Jansen daarin meegenomen. Daar wil ik het even bij laten. Dank u wel.

De **voorzitter**:
Meneer Grinwis, kort en bondig.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
We komen bij het wetsvoorstel, dat het kabinet een "spoedwet" noemt. Dat heb je vaker met wetsvoorstellen die al een jaar geleden zijn voorgelegd aan de Raad van State. Maar dat terzijde. Daar staat een doelstelling in. Die doelstelling hebben we te danken aan het vorige kabinet en daarin lag eigenlijk de nadruk op een solidariteitsaanpak, vooral generiek met een paar hele kleine zones.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Het beleid is fundamenteel omgegooid, maar toch heeft de coalitie de doelen geërfd. Dat is willens en wetens gebeurd, terwijl die gebiedsgerichte en die generieke aanpak niet noodzakelijkerwijs bij elkaar komen. Sorry voor deze inleiding, maar het is even nodig. Het is een technisch onderwerp, maar dat weet meneer de voorzitter. Maar dan nu mijn vraag aan collega Koorevaar: hoe beweeglijk is hij hier nog in, in deze vaste doelen?

De heer **Koorevaar** (CDA):
We hebben 42% tot 46% als algemeen beleid afgesproken. Als er iets meer nodig is bij een zone, omdat stikstof specifiek bij een Natura 2000-gebied meer moet doen, vanwege de doelsoorten die daar worden nagestreefd en omdat de gunstige staat van instandhouding daar nog niet is gehaald, dan is daar op dat moment iets extra's nodig. En zo kijken we daartegen aan. Dat is ook afgesproken in het coalitieakkoord en dat is inderdaad een geërfd — "georven" zou mijn oma zeggen — geheel. En daar hebben wij wel onze handtekening onder gezet, meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Maar ik mis de laatste zin achter de komma. Meneer Koorevaar zet een punt, maar achter de komma had moeten staan: als wij effectief ingrijpen in gebieden. Dat kan met stikstofreductie, maar dat kan ook met gerichte herstelmaatregelen, zodat er minder nodig is op stikstof en je boven de KDW toch een goede staat van instandhouding kan halen. Dat weet meneer Koorevaar allemaal. Je zou dan een terugvertaling verwachten naar dat landelijke doel. Die zin, dat zinsdeel, ontbreekt in de benadering van de heer Koorevaar, terwijl het PBL zegt in de analyse van het pakket van het kabinet: de ecologische onderbouwing van de doelen hebben wij niet kunnen traceren.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Het PBL zegt ook dat bijvoorbeeld de gebiedsgerichte aanpak, die wel is voorgesteld door dit kabinet, nog niet is meegenomen in de analyse van of we het doel halen en of daarmee de vergunningverlening loskomt. Nou, daar zegt de landsadvocaat juridisch natuurlijk meer over dan het PBL. De landsadvocaat zegt bijvoorbeeld ook: veldemissies hebben we nog niet meegerekend. Die rekenen daar 1 tot 2 kiloton voor, maar ik denk dat dat 6 tot 10 kiloton zou kunnen zijn. Ik denk dat we elkaar daar ook wel vinden. Dat zijn ook manieren waarop je eerder aan die norm van 45-plus kiloton zou kunnen komen. Plus dat wat ten opzichte van 2029 al is bereikt, want dat telt ook gewoon mee. De heer Grinwis heeft ook kunnen lezen dat we in het basispad kunnen zien dat het nog 2 kiloton per jaar doorloopt. Dat is 26 kiloton tot 2035 en daarmee maak je het wel dichterbij en haalbaar. Daar zal ik de minister ook op aanspreken, want ook de minister zegt: ik ga voor haalbaar beleid. Dus die 42% tot 46% algemeen is een haalbare norm. Dat moet het althans wel zijn.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
De heer Koorevaar weet heel goed hoe het zit. Wij kunnen het een heel eind eens worden over specifieke maatregelen en de afruil ertussen. Alleen, hij draait doel en

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

middel om. Doel moet zijn: een bloeiende natuur. Doel moet zijn: vergunningverlening weer los. Het doel moet niet zijn: een optelling van reductie in kilotonnen tot 42% tot 46%, die niet noodzakelijkerwijs een ecologische onderbouwing heeft. Ik vraag: geef daar alsjeblieft een beetje ruimte voor op weg naar de wetsbehandeling, want als die ruimte er niet is, wordt het een hele ingewikkelde wetsbehandeling.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik hoor wat de heer Grinwis zegt. Bij het WGO Stikstof heeft hij dit ook gezegd. "Heeft de heer Grinwis dit ook gezegd", excuses, voorzitter. Kijk, in die zones is soms meer nodig, omdat ... We moeten de verslechtering stoppen. Eigenlijk vind ik dat ook een compliment aan dit kabinet, want dat heeft gezegd: "Nee, het gaat niet alleen over stikstof. Het gaat erom dat we verslechtering stoppen en dan moeten we de drukfactoren ook beetpakken op basis van een ecologische analyse, die we doen op basis van een additionaliteitsplan. Daar gaan de provincies mee aan de gang. En wat moet gebeuren, moet gebeuren, want dan kunnen we gebied voor gebied weer van het slot af." Dat is één. Twee. Stikstof is overal nog steeds een drukfactor en stikstof in de vorm van ammoniak en NO_x-en ... Want laten we alsjeblieft industrie en mobiliteit niet vergeten. Die hebben ook nog hun deel te leveren. Die zullen ook bij moeten dragen aan het verlagen van die druk. Dus dat zal ook mijn insteek zijn.

Ik begrijp wat de heer Grinwis zegt. Alleen, wij hebben die 42% tot 46% in dat coalitieakkoord neergezet. Die beweging naar gebiedsgericht beleid is gemaakt zodat de vergunningverlening weer los kan komen.

De **voorzitter**:
Mevrouw Koorevaar. Hoor mij nou! Ik bedoel mevrouw Keijzer.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Voorzitter, het is maar goed dat mijn vader het niet hoort.

De boer staat erbij en kijkt ernaar. Altijd als je na de heer Grinwis bent, dan weet je je één ding zeker: je hoeft niet meer te zeggen hoe ongelofelijk ingewikkeld we het met elkaar gemaakt hebben en hoe nog ingewikkelder we het aan het maken zijn. De heer Koorevaar weet dat pak 'm beet vier op de tien boeren dit niet mee gaan maken. Dat blijkt uit alle onderzoeken. Dat is zo omdat het al onhaalbaar is, maar ook omdat banken zeggen niet te investeren als ze niet zeker weten dat er een meerjarige terugverdienperiode is. Moet die generieke kortingsdiscussie uiteindelijk niet eens weg? Moet je niet op een gegeven moment zeggen "dit is het beleid en daarmee gaan we het halen", voor zover dat er is? Het gaat erom dat je daarna niet nog eens een klap met de hamer kan krijgen omdat je het landelijke doel niet haalt.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Dat zal ook altijd mijn inzet zijn, mevrouw Keijzer. Op het moment dat je je doel gehaald hebt, dan heb je geen generieke korting.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dat is goed om te horen. Dat heb ik nog niet teruggevonden in de plannen van deze minister, maar dat geeft hoop voor de toekomst.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ik weet dat de 42% tot 46% een erfenis is van een BBB-minister. Dat wil ik dus niet te veel voor de voeten van de heer Koorevaar werpen. Vindt de heer Koorevaar dat dit kabinet alles doet om inzicht te geven in het toekomstperspectief voor ondernemers, als we dat reflecteren op dit pakket?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik zie dat het een enorme opgave is. Ik zie ook dat dit beleid enorm lang stilstaat. Sinds 2019 staat dit beleid stil. Ik zie ook dat er veel vertwijfeling is. Ik heb voor 22 zalen gestaan met ondernemers die gewoon graag vooruit willen. Zij willen graag vooruit, maar ze willen ook gewoon graag weten, van dit kabinet maar ook van ons hier als Kamer, hoe we dat dan met elkaar gaan organiseren. Volgens mij vind ik de heer Goudzwaard op mijn pad als het bijvoorbeeld gaat over veldemissies; daar moeten we wat aan doen. Dat koetoilet doet het al. Dat rekent al mee, maar ook het aanzuren van mest en het spoelen van roosters met water zijn gewoon praktische oplossingen. Ik hoop dat de minister daar met dezelfde bezieling over praat. Er staat een enorm goede passage in de brief van 3 november, in de zin van: jongens, laat het alsjeblieft ook gewoon praktisch zijn. Dat zou de heer Goudzwaard ook moeten overtuigen. De sectororganisaties hebben daar juist werk van gemaakt. Dat zeg ik in antwoord op de eerste interruptie.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Mijn vraag is eigenlijk of de heer Koorevaar vindt dat het kabinet genoeg doet. Laat ik dan een andere vraag stellen. U merkt volgens mij dat er wat ongemak zit wat betreft het ontbreken van wat het nou precies betekent qua toekomstperspectief voor al die verschillende soorten ondernemers. Wat verwacht u de komende weken van de minister op dat gebied? Misschien kunt u daar kort op reflecteren.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Laat ik het antwoord op de vraag van net nog even geven. Ik vind dat dit kabinet heel veel doet. Ik vind het enorm verstandig dat het ook luistert naar de mensen die het uiteindelijk moeten gaan doen, die jonge boeren. Dat wil niet zeggen dat die andere organisatie alleen maar oude boeren heeft, maar ook de andere boerenorganisatie praat daar in ieder geval gewoon volle bak over mee. Ik zou de minister juist willen aansporen — ik zou het enorm fijn vinden als de heer Goudzwaard dat ook doet — om dat te blijven doen. Blijf dat doen! We moeten in gesprek zijn met elkaar, want we willen allemaal van dat slot af, voor ondernemers, voor boeren, voor jonge boeren, voor de toekomst. We willen uiteindelijk gewoon een beweging gaan maken.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Goudzwaard** (JA21):
Ja, tot slot, voorzitter. Wat betekent het concreet voor de partijen? Wat kunnen wij van de minister verwachten de komende weken? Het is een hele hete kastanje, kan ik u vertellen. Die willen we graag uit het vuur pakken, maar het zou fijn zijn als de minister toch nog met wat aanvullende informatie komt, zodat wij daar wat comfort in krijgen. Daar spreek ik de heer Koorevaar op aan. Ziet de heer Koorevaar dat ook, vraag ik via de voorzitter.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik heb net het betoog van de heer Goudzwaard gehoord. Toen ik hem tegenover mij zag staan, zag ik iemand die zocht, die wil vinden. Ik heb gevraagd: kan op 1 januari 2028 een boer met voldoende gereedschap in de kist een bedrijfsplan maken? Dat is exact dezelfde vraag die de heer Goudzwaard heeft. Ik denk dat er wel een tool komt, maar op het moment dat daar nog niet alles in zit, denk ik dat het verstandig is dat er een uitspraak komt, ook vanuit het kabinet, zo van: "Beste boer," om het daar maar even op te houden, "u heeft een gereedschapskist. Die is nog niet volledig gevuld, maar we werken daar keihard aan. We werken hieraan en daaraan." Ik zie dat ook in de brieven terugkomen, maar het zou natuurlijk vreselijk helpen als we dat vanavond … Tenminste, als u opblijft. Ik blijf wel op. Blijf erbij. We gaan niet stoppen; nu gaan we door. Maar dan zou het zo ontzettend mooi zijn als we elkaar daarin vinden. Dan heb ik liever een maatregel meer. De heer Goudzwaard vroeg ook: voor wat voor soort type bedrijven? Wat mij betreft geldt het voor innovatieve en grote bedrijven, kleine familiebedrijven die biologisch of extensief boeren of bedrijven die op veengrond of op zandgrond zitten. We moeten met z'n allen op zoek naar oplossingen, zodat we uit de crisis komen.

De **voorzitter**:
Tot slot, mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik ga nog even terug naar de generieke korting, de zogenaamde stok achter de deur. Ik bedoel dat er toch een maatregel genomen kan worden waardoor de juridische houdbaarheid verzekerd is als het allemaal niet uitpakt zoals we hopen. De heer Koorevaar zegt: bedrijven die voldoen aan de doelen, die hun bedrijfsspecifieke doelen hebben gehaald, zullen geen generieke korting opgelegd krijgen. Dat is een standpunt. Ik moet even nadenken over hoe ik erin zit. Maar daar hoort wel de andere helft van het verhaal bij, namelijk dat de restopgave voor de andere boeren die nog niet aan die eisen voldoen, groter wordt, omdat de generieke korting uiteindelijk moet zorgen voor die reductie. Klopt dat? Kan hij die andere helft van het verhaal dan ook even vertellen?

De heer **Koorevaar** (CDA):
Het houdt verband met de bijdrage van de heer Goudzwaard. Hij zei: volgens mij willen de boeren wel bewegen, maar weten ze niet hoe. Op het moment dat de minister duidelijk kan maken wat de tools in de gereedschapskist zijn, kun je gaan bewegen. Ik vind dat we degenen die bewegen, moeten belonen. Stel dat je weet wat je doel is en je het haalt. Wat mij betreft haal je het dan ook nog samen. Daar heb ik vandaag nog een voorstel voor gedaan of in ieder geval een motie over aangekondigd. Op het moment dat je stappen zet en je doel haalt, kan dat je niet overkomen. Dat betekent inderdaad dat degenen die zeggen "bekijk het allemaal maar", wel geconfronteerd worden met een stok achter de deur.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, en die is dan zwaarder dan wanneer je een generieke korting uitspreidt over alle boeren.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Nogmaals, we hebben al gezien — dat heeft de Universiteit Wageningen ook berekend — dat het basispad zonder dit beleid 26 kiloton is. Er komt aanvullend beleid bij. Ik denk dat het mogelijk is op het moment dat die kist voldoende gevuld is en je met elkaar die

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

doelen kan halen. Ik vind het mooi dat mevrouw Bromet haar bijdrage levert en dat de heer Goudzwaard daarover nadenkt. Ik vind het ook mooi dat andere partijen in het parlement nadenken: hoe kunnen we dit beleid praktisch en uitvoerbaar maken, zodat we het doel gaan halen? Zullen we die doelen gewoon eens gaan halen? Dat is natuurlijk ook een oplossing.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Het woord is aan de heer Lohman, eveneens namens het CDA. We hebben nog 94 minuten spreektijd in eerste termijn, maar niet allemaal voor meneer Lohman. Gaat uw gang, meneer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):
Voorzitter. "Wij willen dat Nederland over vijf tot tien jaar wereldwijd de onbetwiste koploper is in veilige, gezonde en duurzame voeding." Dit zijn niet mijn woorden. Ze komen uit de slotverklaring van de eerste Nationale Voedseltop in 2017, toentertijd georganiseerd door vier bewindspersonen, van VWS, Buitenlandse Zaken, I en M, en EZ, tegenwoordig LVVN. Het doel: van landbouw- naar voedselbeleid. Wat is daar tien jaar later van terechtgekomen? Boeren en tuinders verduurzaamden via On the Way to PlanetProof en Beter voor Natuur & Boer, en supermarkten gaven de Schijf van Vijf meer ruimte. Toch ziet Stichting Questionmark in haar Superlijst Groen weinig resultaat voor klimaat en natuur. De gezonde keuze is nog zelden de makkelijkste. Ondertussen zaten boeren en tuinders klem door het stikstofslot en komen er strenge normen op hen af. De voedseltransitie, zoals je het tegenwoordig weer mag noemen, stokt, niet alleen in Nederland maar in heel Europa.

Deze conclusie trekt een brede groep wetenschappers waaronder onderzoekers van Clingendael. Zij benoemen een aantal barrières. De eerste barrière is versnippering. Bedrijven die werken aan gezonde en duurzamere alternatieven hebben problemen bij opschaling. Ik begrijp dat staatssecretaris Erkens bezig is met het organiseren van een innovatietop. Wat zijn hiervan de doelstellingen? Welke bedrijven worden hiervoor uitgenodigd? Betrekt de staatssecretaris ook bestaande netwerken hierbij, zoals Food 2040, Next Food Collective, StartLife, Net Positive Network, Food100? Het zijn er heel veel, er is versnippering. Wordt het gekoppeld aan de innovatieagenda?

De tweede barrière zijn wij zelf. Uit vrees voor het verwijt van betutteling en voor weerstand uit de sector houden we volgens de onderzoekers vast aan vrijwillige afspraken, terwijl bedrijven die willen investeren in gezond en duurzaam voedsel wachten op duidelijke regels voor de lange termijn. Wat is op dit moment de stand van de uitgebreide ketenverantwoordelijkheid, vraag ik aan de minister. Hoe staat het met de verkenner? Welke gesprekken zijn er inmiddels gevoerd met Nederlandse supermarkten en met de exporterende verwerkende industrie? Welke haalbare verplichtingen die met ketenpartijen gemaakt kunnen worden, heeft de minister voor ogen? Welke middelen heeft hij om te zorgen dat die partijen zich aan de afspraak kúnnen houden? Hoe wil hij gaan handhaven?

Voorzitter. Als ik hier het woord "landbouwakkoord" laat vallen, kunnen sommige mensen misschien slecht slapen vannacht. Maar in het hoofdstuk markt en keten zit wel degelijk een goede basis om op voort te bouwen; ik heb het even afgestoft. De deelnemers aan het landbouwakkoord stelden voor om een eenduidige taal te ontwikkelen, de true value language, met daarbij een onafhankelijke standaard voor

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

duurzame producten waaraan zowel producenten als afnemers zich verbinden. Hiermee kan je Europees concurreren op duurzaamheid. Mijn vraag aan de minister is in hoeverre de ketenaanpak, de uitgebreide ketenverantwoordelijkheid, voortbouwt op de logica van het landbouwakkoord.

Voorzitter. Dan biologisch. We moeten ons realiseren dat het standaard maken van biologisch inbreuk maakt op de positie van de huidige ondernemers in dat segment. Ik wil daarom een gedachte-experiment voorleggen. We zien dat ketenpartijen zoals McCain, Nestlé en Unilever naast biologisch ook werken met doelstellingen voor regeneratieve landbouw. Dat biedt een enorme kans. Stel dat we naar een forse doelstelling van 35% regeneratief in 2035 gaan, waarvan ook meer biologisch en biologisch-dynamisch deel mag uitmaken. In de tussentijd gaan we ervoor zorgen dat regeneratief geborgd is in een certificeerbare aanpak. Nederlandse supermarkten en verwerkende industrie verplichten zich ieder binnen hun afzetvermogen tot de opname van die 35%. Dat is een controleerbaar proces. Als dat gebeurt via systeemtoezicht en AI, kan dat zonder hoge extra kosten worden gerealiseerd. Daarmee organiseren we de vraag. Is de minister bereid om zo'n doelstelling mee te nemen in de uitwerking van de ketenafspraken?

Ik plaats hier zelf wel meteen een kanttekening bij, want met ketens werken is niet makkelijk. Het risico van de focus op biologisch en regeneratief is dat je eenheidsworst gaat creëren. Eigenlijk wil je ketens uitdagen om duurzaamheid op hun eigen manier vorm te geven. In het stikstofbeleid zetten we in op doelsturing. Een sticker kan helpen om resultaten aan te tonen, maar zodra we voorschrijven hoe iedere boer of tuinder moet werken, vervallen we weer in middelsturing. Ziet de minister dit risico in die ketenaanpak ook?

Voorzitter. Voor enige beweging in de voedselketen is het stimuleren van de vraag naar gezond en duurzaam voedsel via supermarkten en food service essentieel. Welke ambities heeft de minister op dit gebied? Is hij het met mij eens dat de ambities van misschien wel de enige knop waar hij echt aan zit, de overheidsinkoop, wel erg laag zijn?

Voorzitter. Tot slot. Er is veel chagrijn in dit debat. We blijven de neiging hebben om de discussie te vernauwen tot landbouw, terwijl de verantwoordelijkheid voor gezonde en duurzame voeding, in uw woorden, minister, "veel uitgebreider is". Het CDA wil dat we de komende jaren nu echt de stap maken van landbouw- naar voedselbeleid, zodat we over tien jaar met recht kunnen zeggen dat Nederland de onbetwiste koploper is wat betreft veilige, gezonde en duurzame voeding.

De **voorzitter**:
Dank u wel, meneer Lohman. Het woord is aan de heer Van Meijeren voor zijn inbreng namens Forum voor Democratie in de eerste termijn.

De heer **Van Meijeren** (FVD):
Voorzitter. Onlangs stond ik in Den Bosch tussen honderden boeren uit het hele land. Zij waren aanwezig bij een protest om hun zorgen te uiten over het funeste landbouwbeleid en hun steun te betuigen aan vijf pluimveehouders van wie de provincie de vergunning dreigt in te trekken. Vijf boerenfamilies, elk met een rechtmatige vergunning. Zij hebben niets verkeerd gedaan, maar dreigen hun vergunning te verliezen, puur en alleen omdat

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

hun bedrijf vlak bij een Natura 2000-gebied ligt. Op basis van een volledig fictief computermodel zou daar namelijk te veel stikstof worden uitgestoten. Met één pennenstreek dreigen zij hun hele levenswerk en dat van hun ouders en hun grootouders kwijt te raken.

Meneer de voorzitter. Ik weet het nog goed: het zou allemaal vrijwillig blijven. In 2020, bij de invoering van de stikstofwet waarschuwde FVD al dat doelen onmogelijk gehaald konden worden zonder dwang- en drangmaatregelen. Maar onze zorgen werden weggehoond. Het zou gaan om stalinnovaties, om vrijwillige aanpassingen. Maar we zien inmiddels helaas — ik zeg dit met pijn in mijn hart — dat Forum voor Democratie ook hierin gelijk heeft gekregen.

Het blijft niet bij deze vijf gedwongen bedrijfsbeëindigingen. In heel Nederland staan inmiddels al honderden vergunningen op het punt om ingetrokken te worden. De landbouwsector moet in 2035 bijna de helft minder stikstof uitstoten rond kwetsbare natuurgebieden. Er komen zones met nog strengere regels. Samen gaat het om zo'n 10% van de landbouwgrond. Als de sector de doelen niet haalt, wordt in 2035 elke veehouder gekort op zijn productierechten. De Wageningen Universiteit verwacht dat daardoor nog eens 10% tot 30% van de overgebleven veehouders moet stoppen. Dit terwijl het aantal boerenbedrijven sinds het jaar 2000 al zo ongeveer is gehalveerd, van 97.000 naar 48.500.

Meneer de voorzitter. Achter deze cijfers zitten mensen, boeren die 's nachts wakker liggen omdat ze niet weten of hun bedrijf over een paar jaar nog bestaat. Het blijft niet bij wakker liggen: volgens officiële cijfers maken gemiddeld twintig agrariërs per jaar een einde aan hun leven; elke drie weken is er een boer die geen andere uitweg meer ziet. Met elk boerenbedrijf dat stopt, verdwijnt er een heel netwerk: de loonwerkers, de veearts, de melkrijder, de middenstand. Boerenbedrijven zijn de levensaders van het hele leven op het platteland. Die levensaders worden nu doorgesneden, met alle gevolgen van dien. De pijn en het verdriet zijn met geen pen te beschrijven. Iedereen die weleens in het buitengebied komt en met mensen in gesprek gaat, zal dit kunnen beamen.

Dan de kosten. Alleen al het stikstoffonds van dit kabinet kost 20 miljard euro; dat is ruim €2.350 per huishouden. Dat is belastinggeld dat wordt gebruikt om een van de meest succesvolle sectoren van Nederland, onze agrarische sector, te decimeren. Daarbij lopen we ook nog eens enorme risico's voor onze voedselzekerheid, en daarmee ook voor onze soevereiniteit. Dat is zeer gevaarlijk en zeer onverstandig.

Meneer de voorzitter. Waarom gebeurt dit nu allemaal? Het hele beleid berust op de aanname dat het heel erg slecht gaat met de natuur en dat het noodzakelijk is om de stikstofuitstoot terug te dringen om de natuur te redden. Dat is op zijn zachtst gezegd betwistbaar. Het begint al met de vraag: wat is eigenlijk natuur? In de klassieke betekenis is het wat de mens nog niet heeft aangetast. Als je die definitie hanteert, is de Noordzee zo ongeveer onze laatst overgebleven daadwerkelijke natuur. Hoe ironisch dat dit kabinet uitgerekend dat natuurgebied momenteel helemaal vol laat bouwen met megawindturbines. Zoveel lijkt de natuur het kabinet dus ook weer niet waard te zijn.

Al het andere is door mensen gemaakt, aangelegd cultuurlandschap. Forum voor

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Democratie houdt ook van het aangelegde cultuurlandschap en van aangelegde plekken waar natuur in de gangbare betekenis van het woord voorkomt, waar we de dieren, de planten, de ecosystemen de ruimte geven, waar we ervan kunnen genieten met elkaar. Ontzettend belangrijk om te beschermen, maar wat we op dit moment zien, is dat dat ook niet is wat beschermd wordt. Wanneer we naar een Natura 2000-gebied gaan — dat zijn in de regel prachtige natuurgebieden, waar de natuur kerngezond is — moeten we om te kunnen beoordelen of het daar wel of niet goed gaat met de natuur aanwijzingsbesluiten zoeken die door ambtenaren en politici zijn opgesteld om te beoordelen of daar nog wel precies dezelfde soorten voorkomen als op enig moment is vastgelegd en in welke aantallen.

Veranderingen in de natuur worden dus ten onrechte voorgesteld als verslechtering van de natuur. Neem bijvoorbeeld heide. Het grootste deel van alle heide in Nederland is überhaupt niet van nature daar ontstaan, maar juist door boeren. Zij kapten het bos. Zij lieten er eeuwenlang hun schapen grazen. Daardoor ontstond heide. En als alle mensen en alle bedrijven morgen uit Nederland zouden verdwijnen, dan zal daar weer — dat weet iedere bioloog — vanzelf loofbos ontstaan. Heel gezond, maar het wordt voorgesteld alsof het slecht is voor de natuur. Wij zijn dus nu boeren aan het wegjagen om heide te beschermen die er zonder de boeren überhaupt niet geweest zou zijn.

Voorzitter. Het valt niet te ontkennen dat hier ook andere belangen mee gemoeid zijn. Er is een grote strijd om de ruimte gaande. Die wordt ook volop erkend inmiddels. We zien dat er al geanticipeerd wordt op de grond die vrijkomt. Die wordt al keurig bijgehouden in de Nationale Grondbank, waar grond uit kan worden vrijgegeven voor de nationale opgaven op het gebied van defensie, woningbouw en energievoorziening. Allemaal uitgezonderd van de natuurdoelen. Dat deze belangen betrokken zijn, is evident. Een terechte vraag aan deze minister is dan ook hoe hij deze belangen waarborgt in dat krachtenveld van ngo's en actieclubs en hoe hij zorgt dat die besluitvorming niet beïnvloed wordt door andere belangen dan het belang van louter en alleen de natuur. Want dat is hoe het wordt voorgesteld. Daar zou dit beleid voor bedoeld zijn, maar we kunnen niet anders concluderen dan dat hier andere belangen mee gemoeid zijn.

Het is overduidelijk dat het daadwerkelijke debat hierover niet gevoerd mag worden. In deze Kamer wordt gezegd "met stikstofontkenners gaan we niet in gesprek" en debatten in de maatschappij worden afgelast. Het lijkt me evident waarom. Als mensen goed geïnformeerd zouden zijn en zouden weten dat hier politieke keuzes gemaakt worden, afwegingen tussen defensie, energievoorziening, woningbouw of die agrarische sector, zouden ze het begrijpen: we willen onze boeren niet opofferen, we willen kiezen voor een sterk Nederland met een geweldige agrarische sector en niet onder het mom van natuurbescherming onze boeren het land uit jagen.

Dank u wel, meneer de voorzitter.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Het woord is aan de heer Flach van de Staatkundig Gereformeerde Partij. Ik zie hem even niet in de zaal. Ik heb nu een diepe hoop dat hij ergens in de wandelgangen meeluistert, maar dat is niet het geval. Ah, daar is de heer Flach. Bent u zover, meneer Flach? Dan geef ik u graag het woord voor uw eerste termijn. Gaat uw gang.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De heer **Flach** (SGP):
Dank, voorzitter. Ik moest even rennen. De SGP maakt zich grote zorgen over de gevolgen van het Haagse beleid voor landbouw, platteland en voedselvoorziening. Er is werk aan de winkel, maar een koude sanering moeten we echt voorkomen. Een melkveehouder nabij een stikgevoelig natuurgebied schreef in een anonieme column: "MOB heeft al gewonnen, want ze hebben me monddood gemaakt. Ik voel me als boer vogelvrij. Ik weid mijn koeien, haal bijna de 2,6 gve, werk aan minder ruw eiwit in het rantsoen en bewerk de mest. Het lijkt allemaal wel tot lagere emissies te leiden, maar wanneer weet ik of dat geborgd is?" Inderdaad. Waar is de urgentie en het stappenplan voor deze sleutel tot emissiereductie? De boer schreef verder: "Ik heb adviesbureaus betaald voor een monomestvergister, maar de moed opgegeven. Bijna alle buren zijn gestopt met koeien houden. Zouden mijn koeien dan de nekslag zijn voor de natuur? Ik spreek natuurbeheerders die zeggen dat de droogte de boosdoener is. Ik begrijp het niet. Volgens mij is het ook niet te begrijpen, maar ik denk wel dat het ons bedrijf de nek kost."

Voorzitter. Helaas is dit voor veel boerengezinnen een herkenbaar gevoel. Ook de Ombudsman sloeg alarm: de overheid is onbetrouwbaar geweest en heeft veel te weinig geluisterd en zorgde door de regeldichtheid voor een impasse. Boeren zeggen: geef duidelijkheid, consistent beleid en ruimte om zelf keuzes te maken. Maar wat betekent dit voor zijn aanpak, vraag ik aan de minister.

Ik ga door op de stikstofaanpak. De Kamer vindt de voorgestelde bedrijfsemissienorm voor de melkveehouderij slecht werkbaar. Extensievere bedrijven worden klemgezet. De norm is scherp en kijkt niet naar veldemissies. De minister suggereert dat de koppeling aan fosfaatrechten verhandelbaarheid mogelijk maakt. In theorie wel, maar die rechten zijn ook gekoppeld aan de mestproductie. Bedrijven worden dus de facto gedwongen tot dure stalaanpassingen. Dit kan niet zo. Verschillende varianten moeten beter worden afgewogen. Een toekomstige norm moet hooguit gebaseerd zijn op wat melkveehouders kunnen doen zonder dure stalaanpassingen, inclusief de veldemissies. Ook is speelruimte nodig. Het ene bedrijf is het andere niet. Ik zie daarom graag ruimte om op gebiedsniveau de reductieopgave op te pakken. Voordat bedrijfsemissienormen wettelijk vastgepind worden, moet duidelijk zijn via welke maatregelen boeren deze normen kunnen halen. Gaat de minister deze volgorde aanhouden?

Sowieso is meer inzet op emissiearmmanagement nodig. Ik overweeg een amendement voor opschaling van innovatieve grasraffinage. Dat perst onbestendig eiwit eruit en duwt de ammoniakuitstoot en de afhankelijkheid van buitenlands eiwit omlaag.

Vorige week kwam er goed nieuws voor PAS-melders op Texel. De additionaliteitsanalyse laat in weerwil van de natuurdoelanalyse zien dat stikstofdepositie een ondergeschikt probleem is. Het onderstreept de noodzaak om niet te koersen op basis van de huidige natuurdoelanalyse en KDW's maar werk te maken van de adequate additionaliteitsanalyses op basis van gebiedsinformatie en extra natuurinzet. Emissiebeleid moet dienend zijn, en niet leidend zoals nu. Deelt de minister dit?

De SGP wil vaart zetten achter de rekenkundige ondergrens, maar de minister wacht nog tot 1 juli en komt met allerlei voorwaarden die horen bij een politieke in plaats van een wetenschappelijke drempelwaarde. Wil hij zolang AERIUS niet is aangepast, de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

rekenkundige ondergrens per direct gebruiken bij vergunningverlening, ten minste voor PAS-knelgevallen? De zoneringsaanpak doet niet alleen vrezen maar ook duizelen. Wordt de additionaliteit nu leidend en niet de optelsom van emissiereducerende instructieregels? Worden de additionaliteitsplannen afgewacht voordat provincies in een te strak pak worden genaaid? Wordt snel duidelijker welk budget provincies krijgen voor natuurmaatregelen zonder onnodige schotten?

Voorzitter. Dan iets anders: boomsingels. Die zijn goed voor biodiversiteit en waterretentie, maar ook voor het afvangen van ammoniak. Dicht bij stallen dragen ze significant bij aan depositiereductie in nabijgelegen natuurgebieden. Het Verenigd Koninkrijk maakt hier werk van, en Nederland laat het helaas nog lopen. Het mes snijdt aan meerdere kanten. Ik overweeg een amendement voor onderzoek naar de effectieve inzet van boomsingels.

De minister wil 85 miljoen euro voor invoering van de grondgebondenheidsnorm. En hier zet ik even een komma.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik hoor boomsingels en ik spring op. Het valt mij wel vaker op dat bij de bouw van nieuwe stallen die boomsingels helemaal ontbreken. Hoe ziet de heer Flach dat? Is dat dan een verplichting die opgelegd wordt? Hoort dat dan bij de bouw, of is het op basis van vrijwilligheid?

De heer **Flach** (SGP):
Ik ben sowieso niet voor nog meer verplichtingen in het landschap van de boeren, want volgens mij verplichten we al veel te veel. Ik zou dit willen stimuleren. Ik zou er dus onderzoek naar willen doen en kijken hoe we het volgens mij vrij eenvoudig en niet al te duur aantrekkelijk kunnen maken voor boeren om dit te doen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Bedoelt de heer Flach subsidies?

De heer **Flach** (SGP):
Dat kan ik me goed voorstellen, ja.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik sprong ook op. Aan de ene kant zie ik de heer Flach namelijk nadenken: wat kan wel, zou je dit niet overwegen of kun je dat niet doen? Aan de andere kant hoor ik de heer Flach ook zeggen: we moeten dan ook aan emissiereductie gaan doen. Het een sluit het ander toch niet uit? De heer Flach noemt de volgorde, maar we moeten het toch alle twee doen?

De heer **Flach** (SGP):
Ja, maar ik denk dat ik mijn kernzin al uitgesproken heb; ik zoek hem er even bij. "Emissiebeleid moet dienend zijn en niet leidend." Ons doel is de natuurdoelen; dat verplicht Europa ons. Herstel of verbetering van de natuur, of het voorkomen van achteruitgang, bewerk je vaak ook door heel andere dingen dan emissiereductie. Dat betekent wel dat je in veel gebieden de emissie nog zult moeten reduceren om te voorkomen dat die overbelasting blijft bestaan, maar die is dan volgend op het natuuronderhoud en -beheer dat je doet. Dan zet je veel meer het natuurbehoud

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

centraal en niet de emissiereductie. Ik zie dat de focus in Nederland vanaf 2019 veel te veel opgeschoven is naar emissiereductie als doel.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik zie juist in die brieven, beginnend op 26 juni, en nu ook op 3 november, dat die switch wordt gemaakt naar de manier waarop we de vergunningverlening nu vlot gaan trekken. Daarbij is nodig dat er ook emissiereducerende maatregelen worden genomen, zoals — die zit niet in ons pakket, maar wel in het VK, begreep ik — bomensingels om droge depositie op te vangen; dat zou ontzettend goed zijn. Ik hoor dus toch bij de heer Flach: laten we dan zo veel mogelijk gereedschap hebben om die stikstofreductiedoelen te halen. Begrijp ik dat goed?

De heer **Flach** (SGP):
Dank voor de vraag. Ik zet het nog graag even heel kort uiteen. Ik heb overigens nooit gezegd dat emissiereductie voor de SGP onbespreekbaar is. Sterker nog, de meeste boeren die ik tegenkom proberen zelf elke dag emissies te reduceren. Waarom? Verlies van eiwit is economisch verlies, dus elke gram eiwit die je binnenhoudt in de kringloop bespaar je ook. Dat vinden wij dus prima. Het gaat erom dat wij per gebied willen kijken: wat is de staat van de natuur hier, hoe ziet de bodem eruit qua hydrologie enzovoorts en wat heeft de natuur hier nodig? Dat bepaalt welke ruimte er ook is voor vergunningen. Daarin heb je het additionaliteitsverhaal geregeld. Daarbinnen heb je ook een bepaalde reductieopgave. Dat is — ik noem maar even wat — in de Alblasserwaard 30% en op de Veluwe en rond de Peel misschien wat hoger. Maar dan kijk je echt wat het gebied nodig heeft. Dan is emissiereductie absoluut geen doel en zeker niet bedoeld om vee weg te krijgen, want dat kun je op allerlei andere manieren ook bereiken.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Wat ik heel prettig vind aan de bijdrage van de heer Flach is dat hij ook een praktische insteek heeft: hoe kunnen we stikstof binnen de kringloop houden, want dan hoef je ook minder met andere input te werken? Ik begrijp nog niet helemaal dat de heer Flach dan direct ook een claim legt op wat het percentage dan zou moeten zijn. Bij overbelaste gebieden moet je wellicht meer doen, maar bij minder belaste gebieden of niet-overbelaste gebieden, omdat er geen Natura 2000-gebied in de buurt zit, zou je toch met 42% tot 46% kunnen volstaan?

De heer **Flach** (SGP):
Ik kon een heel eind meekomen in die zin, tot die laatste woorden. Want waarom zou je in gebieden waar eigenlijk geen reductieopgave is dan nog 42% tot 46% moeten doen? Als er een gebied is dat misschien de doelen al gehaald heeft vanaf 2019, waarom zou je daar nog extra maatregelen moeten nemen voor emissiereductie? Daarvan moet je zeggen: dit gebied kan de emissie die er is aan. Dat toont zo'n gebiedsanalyse dan ook aan. Ik heb het net ook geprobeerd in een interruptiedebat met de heer Koorevaar: probeer die generieke doelstelling nou los te laten en dan echt per gebied te gaan kijken, en te gaan kijken naar de behoeftes van het gebied en de behoefte van de natuur in dat gebied. Die generieke reductie moet je dan loslaten, ja. Zo kijken wij ernaar.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
U vervolgt.

De heer **Flach** (SGP):
Ik was gebleven bij grondgebondenheid. De minister wil 85 miljoen voor invoering van de grondgebondenheidsnorm. De impact is echter vele malen groter. Wat wil de minister bereiken? Emissie-effecten laten zich toch moeilijk op voorhand inrekenen? Waarom gaat de minister desondanks zo'n scherpe norm doordrukken? Er komt al genoeg op het boerenerf af.

Voorzitter. Scherpte bij het toezicht op de voedselketen is nodig, maar die scherpte ziet de SGP graag ook aan de kostenkant. Ik vraag graag aandacht voor de uitvoering van twee SGP-moties. Ten eerste noem ik de motie voor KPI's voor doelmatig en efficiënt werken bij retribueerbare activiteiten. Waar blijven deze afspraken met de NVWA? Ten tweede noem ik de motie voor de inzet van private laboratoria. Afronding van het onderzoek dreigt op te schuiven naar begin volgend jaar. Gaat de staatssecretaris eind dit jaar deze ruimte regelen?

De **voorzitter**:
Bent u aan het einde van uw termijn?

De heer **Flach** (SGP):
Nee.

De **voorzitter**:
Ik stel voor dat u eerst uw termijn afrondt, voordat we interrupties doen.

De heer **Flach** (SGP):
Prima. De SGP is bezorgd over het afnemende pakket gewasbeschermingsmiddelen. Hoe dan ook is meer praktijkonderzoek en innovatie nodig. De Kamer vroeg om meerjarige financiering van een praktijkprogramma plantgezondheid. De begroting bevat nu 8 miljoen voor gewasbescherming, komend jaar aflopend naar 4 miljoen in 2030. Daar valt veel meer onder dan alleen het praktijkprogramma. Waar blijft het praktijkprogramma 2.0? Ik overweeg ook hier een amendement.

Voorzitter. Tot slot de wolf. Goed dat is vastgesteld dat hier meer dan genoeg wolven rondlopen voor een redelijke bijdrage aan de instandhouding van de Centraal-Europese wolvenpopulatie. Het gaat volgens de Habitatrichtlijn immers om het natuurlijke verspreidingsgebied. Om een beeld te geven: in Nederland hebben we één wolf op 30 hectare bos, tegen bijvoorbeeld één op 1000 in Zweden. Wordt in overleg met provincies en buurlanden vaart gemaakt met extra beheermaatregelen? Neem Drenthe. Door te weinig wild pakken wolven hier steeds vaker rundvee. Graag actie, zeg ik tegen de staatssecretaris.

Tot zover.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ik kom nog even terug op de generieke emissiereductie. Dat is inderdaad geen doel, maar een middel. Het is ondersteunend aan een gebiedsgerichte aanpak. Die moet er uiteindelijk toe leiden dat natuur in een betere staat van instandhouding komt, zodat er

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

vergunningen worden verleend. Dat is de redenering die wij beiden volgen. Maar de heer Flach heeft daar wel iets bij gezegd. Hij heeft als het ware ingeleverd op de gebiedsgerichte aanpak, door in de brief van JA21, BBB en SGP te zeggen dat de zones niet breder mogen zijn dan 250 meter. Als je dat doet, dus als je inteert op de gebiedsgerichte aanpak, moet je in zijn totaliteit natuurlijk meer doen, omdat het solidariteitsdeel van het pakket dan groter wordt. Hoe ziet de heer Flach dat?

De heer **Flach** (SGP):
Het lijkt me sowieso goed om die vraag straks, in haar termijn, aan mevrouw Van der Plas te stellen. Ik denk dat de heer Grinwis en ik elkaar vinden in de gebiedsgerichte aanpak. We moeten echt vanuit de behoefte van het gebied kijken. Er is geen gebied in Nederland hetzelfde. Geen Natura 2000-gebied is hetzelfde. Dat geldt dus ook voor de opgave. De bodemgesteldheid is verschillend. Ik zie in de brief van het kabinet een beweging naar een meer gebiedsgerichte aanpak. Mijn oproep is om er een echte gebiedsgerichte aanpak van te maken. Er zijn namelijk een heel aantal gebieden die dicht bij het behalen van hun doelen zitten. Andere gebieden weten dan ook echt dat ze iets doen wat helpt in specifiek hun gebied. Dat zat nadrukkelijk nog niet in het kabinetsbeleid.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Met dat laatste ben ik het eens. Ik wijs zelf vaak op het Natura 2000-gebied Lieftinghsbroek, weliswaar vrij geïsoleerd in Groningen. Dat laat zien dat je, ondanks dat je boven de KDW blijft, met alternatieve beheer- en herstelmaatregelen toch vergunningen in ieder geval in stand kan houden. Die werden namelijk aangevochten. Mag ik uit het antwoord van de heer Flach concluderen dat hij dus niet getrouwd is met die 250 meter? Als er bijvoorbeeld een Veluweaanpak is, met een 500 meterzone en een groter gebied met een grotere reductieopgaven, kan hij die aanpak dan op zich steunen? Dan moet het wel teruggekoppeld worden naar de totaliteitsopgave die nu in een wet aan ons wordt voorgelegd.

De heer **Flach** (SGP):
Het is altijd lastig als iemand je woorden in een conclusie gaat vatten die je niet per se zo uitgesproken hebt. Laat ik het zo zeggen: de SGP is geen voorstander van de toch wat arbitrair gekozen grenzen van 500 en 1000 meter die landelijk generiek dreigen te worden opgelegd. Ik pleit echt voor de gebiedsgerichte reductieopgave. Dat kan per gebied ook wel wat leiden tot verschillende zones. Over het algemeen zie je toch wel dat de meeste consensus is dat de effecten van zones groter dan 250 meter nadrukkelijk afnemen. Ik kan me dus heel goed vinden in het basisuitgangspunt van maximaal 250 meter.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat begrijp ik. De heer Flach ging niet in op het terugkoppelingsmechanisme naar die overkoepelende reductienorm van 42% tot 46%, maar volgens mij zijn we het daarover eens. Dan ga ik nog even concreet in op de Veluweaanpak. Die is van onderop opgekomen. Daar zit in Gelderland een zone aan gekoppeld van in dit geval 500 meter plus een bredere strook van soms kilometers aan reductieaanpak, in combinatie met herstelmaatregelen zoals bekalken et cetera. Steunt de heer Flach die aanpak die vanuit

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

de Veluwe is opgekomen of niet? Dat is namelijk wel the proof of the pudding: generiek kun je minder doen en landelijk kun je een lagere doelstelling opschrijven als je in zo'n kerngebied veel doet.

De heer **Flach** (SGP):
Ik accepteer dat er gebieden zijn waar meer dan het gemiddelde moet gebeuren en dat er gebieden zijn waar minder of bijna niets hoeft te gebeuren omdat ze verder van Natura 2000 af liggen of omdat er om andere redenen gewoon veel boeren stoppen. Ik hoef niet per se de Aanpak Veluwe te recenseren. Ik zie dat daar bestuurlijk ook wat verschillend over gedacht wordt. Dan is ook de vraag of we kijken naar het eerste concept dat uitging van een reductie van 60%, want vanuit het ministerie is dat toch wel wat opgedreven naar uiteindelijk 65% tot 69%. Ik ga dat nu dus niet recenseren, omdat ik niet weet over welke versie het dan gaat. Ik pleit ervoor om de regie aan die gebieden te geven, uit te gaan van de natuurdoelanalyses — wat heeft het gebied nodig? — en daar je maatregelen op aan te passen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik probeer goed te luisteren naar wat de heer Flach zegt en wat de heer Grinwis ook in een aantal interrupties inbracht, namelijk om dat solidariteitsprincipe een beetje los te laten en veel meer te gaan kijken naar de gebiedsgerichte aanpak. Als je kijkt naar de leefbaarheid van het platteland en een provincie als Drenthe, waar echt veel Natura 2000-gebieden zijn, en als je volledig gaat focussen op de vraag wat die gebieden nodig hebben, wat voor leefbaarheid is er dan nog als je die gewoon gaat schoonvegen van ieder agrarisch gebruik?

De heer **Flach** (SGP):
Nou, dat was volgens mij niet de oproep die ik deed. Ik ben erg blij om te zien dat er ook in Europa beweging zit in de Vogel- en Habitatrichtlijn. Volgens mij is de kern van dit beleid namelijk verkeerd geweest: we hebben te veel gebieden in ons land aangewezen, waardoor hele grote gebieden van ons land allemaal in de effectzones van Natura 2000-gebieden liggen. Dat is volgens mij de kern van het probleem: we hebben gewoon te veel van die gebiedjes aangewezen. Ik pleit er wel voor om te kijken naar wat het gebied nou nodig heeft. Ik vind het namelijk net zo moeilijk uit te leggen dat je een reductieopgave kilometers van een Natura 2000-gebied doet omdat het solidair is met je collega's aan de andere kant van het land. Dat vind ik ook moeilijk uit te leggen. Volgens mij moet je dus zo dicht mogelijk bij je doel blijven: behoud en herstel van die natuur. Dat vraagt om opgaves in de gebieden. Ik weet dat er gebieden zijn waar dat meer pijn doet dan in andere gebieden, ja.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ook vóór de stemming van vandaag in het Europees Parlement kwam de heer Flach al met het verhaal dat er generiek minder zou moeten. Maar erkent de heer Flach dan wel dat je echt veel meer moet doen in die zones — hoe smaller je ze maakt, hoe meer je moet doen — en dat er dan dus eigenlijk gewoon geen agrarisch gebruik meer mogelijk is, terwijl in het voorliggende plan van het kabinet eigenlijk overal nog wél agrarisch gebruik mogelijk is?

De heer **Flach** (SGP):
Als mevrouw Den Hollander vraagt of ik niet voor wat meer solidair beleid binnen een gebied ben, zeg ik dat ik me daar wél van alles bij kan voorstellen; dat is volgens mij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

juist de kern van gebiedsgericht werken. Dan kun je zelfs nog rekening houden met de leeftijdsopbouw van het bestand van boeren. Als er in een bepaald gebied een aantal boeren zitten die nog een paar jaar moeten, dan kun je zeggen: oké, als jullie stoppen, dan is er daarna ruimte voor jonge boeren die iets verder in het gebied zitten. Dus ik zou de gebieden zeker de ruimte willen geven om die solidariteit in zo'n gebied te regelen. Dat kunnen ze ook en dat doen ze ook; er zijn ook voorbeelden van hoe dat werkt met coöperaties. Er zal wel wat geld bij moeten. Maar ik probeer te zeggen dat ik er niet voor ben om dat op landelijk niveau te doen door middel van één grote generieke opgave.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
We kunnen niet ontkennen dat stikstof een drukfactor is, naast andere drukfactoren die je allemaal moet aanpakken. Als je de focus op stikstofreductie in die zones gaat neerleggen, dan moeten die zones veel groter worden en moet er veel intensiever worden ingegrepen in die zones. Erkent de heer Flach dat dan?

De heer **Flach** (SGP):
Het klopt dat stikstof een drukfactor is, maar we zien ook dat de situatie van de natuur en de situatie van de bodem soms in vele tientallen jaren zijn opgebouwd door — ik noem maar iets — overbemesting. Dat ga je soms ook niet in tientallen jaren oplossen, zelfs niet met een stikstofreductie van 80%. Je moet dus accepteren dat je het met stikstofreductie alleen niet oplost. Die is nodig om te voorkomen dat het in sommige gebieden erger wordt, maar daar doe je veel meer met natuurbeheer en natuurherstel. Voor de vraag hoe je omgaat met zonering, zijn ze in de gebieden het meest toegerust; daar hebben ze de kennis van het gebied. Dan kun je gewoon de kaart erbij pakken en zeggen: "Oké, hier zitten binnen een zone van 250 meter drie boeren. Die zijn alle drie 60, dus daar bouwen we langzamerhand af richting de 65. We compenseren dat en dan is er ruimte voor andere boeren elders in het gebied." Dat vind ik nou bij uitstek afspraken die je in zo'n gebiedsproces maakt.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik wil even doorvragen op het punt dat mevrouw Den Hollander maakte. Het kabinet heeft gekozen voor ruimere zones, juist vanuit het idee dat je daar dan landbouw kunt houden. Daar zitten ook vaak boeren die best passen bij die natuurgebieden. Ik had het daarover met een bestuurder van Noord-Holland, waar ze gekozen hebben voor zo'n zone van 250 meter. Dat klinkt lekker voor de boeren als je die naar de mond wil praten, maar het betekent in Noord-Holland wel dat in die zones echt boeren weg moeten. Als je de zones breder maakt, kunnen ze gewoon blijven. Hoe kijkt de SGP daarnaar?

De heer **Flach** (SGP):
Het begon met de vraag van de heer Grinwis over het standpunt van de BBB. Toen heb ik hem verwezen naar de bijdrage van mevrouw Van der Plas om vooral haar die vraag te stellen. Ik heb wel gezegd dat de significantie van zonering boven de 250 meter nadrukkelijk afneemt en dat ik me dus heel goed kan voorstellen dat je dat aanhoudt. Tegelijkertijd zie ik wel dat je daar per gebied verschillend mee kan omgaan, afhankelijk van de dichtheid van de agrarische activiteit. Dat is nou juist ook de vrijheid van die gebiedsprocessen. In zo'n gebiedsproces kan er ook sprake zijn van verplaatsing, juist omdat je de totale emissie in een gebied of de totale staat van de natuur van zo'n gebied

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

leidend laat zijn. Daardoor ontstaat er, als er stoppers zijn, juist ruimte om mensen van de zone te verplaatsen naar de randen van het gebied. Dat zijn juist zaken die je veel beter in een gebied kan regelen als je zo'n generieke landelijke aanpak loslaat.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ja, maar ik had het nu alleen over de zones. Als er boeren zijn die stoppen, kan je dat prima regelen, maar als er geen boeren zijn die willen stoppen, moet je overgaan tot dwang. Vindt de SGP dat dan een goed idee?

De heer **Flach** (SGP):
Wij vinden dwang geen goed idee. Wij denken dat er heel veel meer mogelijk is, zoals verplaatsing en innovatie. Ik heb zelf het voorbeeld van Grassa genoemd, waarover ik zowaar het enthousiasme deel met mevrouw Bromet. Als je dat goed doorvoert, kun je daar al 30% reductie mee bereiken. Ik vind dus dat we er alles, maar dan ook alles aan moeten doen om te zorgen dat er geen gedwongen stoppers moeten zijn, omdat er al heel veel boeren uit zichzelf stoppen en omdat we de doelen uiteindelijk op heel veel andere manieren kunnen halen.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik weet eigenlijk niet ... Ik heb het idee dat de heer Flach er een beetje omheen praat en ik vind dat jammer. De keuze van het kabinet om die zones groter te maken — wat PRO steunt — betekent wel dat die bedrijven kunnen blijven, terwijl die bedrijven zullen moeten verplaatsen in het verhaal van de heer Flach. Dat kan een keuze zijn, maar ik vind dat je dat dan wel heel eerlijk moet erkennen.

De heer **Flach** (SGP):
Het verschil zit erin dat wij niet gecharmeerd zijn van het fenomeen dwang. Dus in een gebied moet je volgens een bepaalde lijn werken. Je moet met innovaties aan de gang gaan. Uiteindelijk kan je dan komen tot verplaatsing, waardoor dwang gewoon niet nodig is. Dat is ons uitgangspunt. Ik ga zeker niet op voorhand nadenken over het fenomeen dwang, want daar griezel ik een beetje van.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dat kan natuurlijk, maar ik ga inderdaad ook nog even door. Mevrouw Den Hollander en mevrouw Bromet hebben natuurlijk wel gelijk. Het kan niet allemaal waar zijn. Je kan niet én zeggen dat je een kleinere zone wil én geen dwang willen én het allemaal willen oplossen. Wat is het nou?

De heer **Flach** (SGP):
Ik zou niet weten waarom het niet allemaal waar kan zijn. Als je een gebied als uitgangspunt neemt rondom een Natura 2000, dan heb je in beeld hoe de situatie van de natuur daar is. Je hebt een beeld van de bodemgesteldheid, van de hydrologie, enzovoorts. Dan maak je een plan om met natuurbeheer die natuur proberen te herstellen. De rechter gaat bij vergunningverlening dan ook toetsen op wat de staat van de natuur is. Daarbij heb je een reductieopgave die nodig is om te voorkomen dat het erger is. Je hebt het bekende verhaal van iemand met obesitas; die moet minder gaan eten, maar daarmee is z'n gezondheid niet gelijk terug. Daar kan een zonering een rol in

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

spelen, maar er zijn verschillende methodes om zo'n zone extensiever te maken. Ik hoor verschillende partijen zeggen dat je boeren dan gedwongen moet laten stoppen. Ons alternatief zou zijn: zorg dat je goed gebruikmaakt van de puzzel in het gebied en werk dan toe naar verplaatsing. Maar dan moet die ruimte er wel zijn.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dan moet die ruimte er inderdaad zijn. Die ruimte moet er ook zijn bij een gebied waar gewoon heel veel aan de hand is. Laten we even uitgaan van een gebied waar heel veel aan de hand is, want als we het hebben over het Rotterdamse havengebied dan zijn blijkbaar een paar konijnen al genoeg om het op te lossen. Ik zie de minister een beetje schudden; het was vast nog wel iets meer dan dat. Maar dat was relatief makkelijk. Laten we ervan uitgaan dat dat niet in ieder gebied in Nederland zo is. Dan ben ik net als u gecharmeerd van initiatieven van onderop; hartstikke mooi als mensen er onder elkaar uit kunnen komen. Maar we hebben ook met elkaar vastgesteld dat we wel wat te doen hebben met elkaar. Dan kan je niet volhouden dat je met een kleinere zone afkan en dan zeggen dat het geen consequenties heeft voor de boeren die in die zones zitten. Net als mevrouw Bromet net zei, en volgens mij ook net als wat mevrouw Den Hollander zei: dan heeft dat consequenties met betrekking tot wat daar nog kan, namelijk niet zo veel.

De heer **Flach** (SGP):
Dat heb ik volgens mij ook niet ontkend. Ik heb alleen gezegd dat voor ons het uitgangspunt is dat wij dit proces willen doorlopen met het behoud van zoveel mogelijk boeren. Waarom? Politiek Den Haag heeft er in de afgelopen zeven jaar voor gezorgd dat de sector er al zo slecht voor staat dat veel boeren al geen financiering meer kunnen krijgen. Veel jonge boeren hebben al besloten om maar niet door te gaan. Opvolgers hebben al gezegd: ik doe het toch niet. Met ander woorden: er gaat al, ook al doen we vanaf morgen helemaal niets meer in het beleid, een behoorlijke reductie in het aantal boeren plaatsvinden. Daarom wil ik echt wegblijven van het gedwongen laten stoppen van een boerenbedrijf en zeg ik: als er dan geen ruimte in die zone is om een boerenbedrijf te hebben, dan is er wel ruimte om te verplaatsen. Dat kan juist binnen zo'n gebiedsproces. Je kunt dan als boer wel door. Het kan wel zijn dat je op een andere plek doorgaat, maar die ruimte was er eerder ook niet.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Podt** (D66):
Iedereen die in deze zaal zit, wil zo veel mogelijk boeren behouden en iedereen wil liever verplaatsen dan beëindigen. Volgens mij kunnen we veilig zeggen dat iedereen dat eigenlijk wil. Daar gaat het punt ook niet over. Niemand is een tegenstander van gebiedsprocessen. Het enige wat we van de heer Flach vragen, is dat hij eerlijk is over de consequenties van een kleinere zone.

De heer **Flach** (SGP):
Het ontgaat me echt waarom ik daar niet eerlijk over ben. Een kleinere zone kan. Dat staat los van de vraag hoe je die zone extensiever maakt. Dat kan door dwang of door verplaatsing. Wij kiezen voor dat laatste.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Ik dank u wel. Het woord is aan mevrouw Ouwehand voor haar eerste termijn namens de Partij voor de Dieren. Gaat uw gang.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Voorzitter, dank u wel. Het was dit jaar twintig jaar geleden dat er voor het eerst in de wereld een partij voor dieren werd gekozen in een nationaal parlement, en dat was in het Nederlandse parlement. Ik ben daar heel erg trots op. Ik weet nog wel dat niet iedereen daar precies hetzelfde over dacht. Door een grappige samenloop van omstandigheden vanwege het moment van de verkiezingen moest hier toen, 20 jaar geleden, vlak na onze installatie de Landbouwbegroting nog behandeld worden. Wij vielen dus met onze neus in de boter. De toenmalige minister van Landbouw, Cees Veerman, verzuchtte bij de beantwoording van de vragen uit de Kamer dat het deze keer wel heel erg veel over dierenwelzijn was gegaan. Dat was hij niet gewend, maar dat was precies de bedoeling. De Partij voor de Dieren was namelijk niet opgericht omdat wij zulke wilde ideeën hadden over dierenwelzijn, maar omdat we zagen dat mensen het belangrijk vonden dat we in Nederland respectvol met dieren omgaan en omdat veel politieke partijen daar ook beloftes over hadden gedaan, maar het op de een of andere manier toch moeilijk was om dierenwelzijn hoog op de politieke agenda te zetten en te houden, en er vervolgens ook naar te handelen. De voorstellen die wij in het begin deden, kwamen dus eigenlijk uit de kokers van andere partijen. Dat was het mooie.

Het tweede paarse kabinet, met de VVD erin, had namelijk aan Herman Wijffels, een prominente CDA'er en oud-voorzitter van de Rabobank, gevraagd om te adviseren over de toekomst van de veehouderij in Nederland, omdat het kabinet voelde dat het niet helemaal goed ging: we zitten over de milieugrenzen heen en misschien kunnen we ook niet op deze manier met dieren omgaan. Er kwam dus in 2001 een advies over de toekomst van de veehouderij in Nederland, op verzoek van het kabinet. De conclusie van de commissie-Wijffels was: de veehouderij moet terug naar de tekentafel, want we gaan niet alleen over de milieugrenzen heen, maar vooral wat betreft dierenwelzijn is er sprake van amorele verschijnselen en dat sluit niet aan bij de normen die we in onze samenleving voelen voor hoe we met dieren willen omgaan. Dat ging over het afknippen van lichaamsdelen van dieren en het lijden van dieren in de stallen. We moeten een plan maken om in tien of maximaal twintig jaar de veehouderij te hervormen, zodat we binnen de natuur- en milieugrenzen blijven, boeren helpen omschakelen en met respect met dieren omgaan, vond de commissie-Wijffels. Dat was een prachtig advies, en de D66-minister van dienst, Laurens Jan Brinkhorst, zei: dit wordt uitgevoerd; dit komt niet op de plank, want daar liggen al zó veel rapporten dat het er niet meer bij past, dus we gaan aan de slag. Binnen tien tot twintig jaar zou de veehouderij met steun van de overheid zijn omgevormd tot wat we nu een dierwaardige veehouderij noemen: geen ingrepen meer, koeien moeten gewoon in de wei, varkens moeten kunnen wroeten en kippen moeten kunnen scharrelen. Dat was de belofte.

Toen de Partij voor de Dieren in de Kamer kwam, probeerden wij daar natuurlijk naar te vragen. Het kabinet dat aantrad had een CDA-minister van Landbouw, minister Gerda Verburg. Zij nam deze conclusies over. Ook zij zei: ik neem er weliswaar vijftien jaar de tijd voor, maar uiterlijk is het in 2022 zover dat het systeem is aangepast aan de dieren, dieren hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen en er geen sprake meer is van ingrepen; we gaan dit doen. Ik weet nog dat wij best boos waren, want wij vonden vijftien jaar echt

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

heel erg lang. Héél lang. Nog vijftien jaar wachten om het dierenwelzijn op te lossen? Maar goed, zo ging het, en we hebben allerlei voorstellen gedaan.

Het jaar 2022 kwam steeds dichterbij en wat zagen we? Er zijn grote problemen in de landbouw. Boeren zitten vast in dit systeem, dat na de Tweede Wereldoorlog is gebouwd. Het is de overheid nog steeds niet gelukt om de moed op te brengen om te zeggen: we moeten dit anders doen in ons dichtbevolkte land met die kwetsbare natuur, met dat water dat we schoon willen houden en die bodem die we gezond willen houden; we moeten boeren bevrijden uit dit systeem van steeds maar groter, met schaalvergroting en technologische oplossingen die zogenaamd goed zouden zijn voor de natuur maar ten koste gaan van dierenwelzijn, zoals de luchtwassers en de emissiearme stalvloeren. Boeren hebben geïnvesteerd in een duur systeem dat vervolgens toch niet goed genoeg blijkt voor de natuur en waarin dieren nog verder lijden. Er was dus iets nodig.

De Partij voor de Dieren heeft voor elkaar gekregen dat de Kamer zei: "Ja, dat zijn we eigenlijk wel met jullie eens. We zetten in de wet dat we die 25 jaar oude politieke belofte dat we het systeem gaan aanpassen aan de dieren, nu ook echt gaan uitvoeren." Daar kwam natuurlijk weerstand op, maar met dank aan de huidige Kamervoorzitter en de D66-fractie staat in de wet dat we die omslag naar een dierwaardige veehouderij wel moeten gaan maken. De deadline is opgeschoven naar 2040. Dat vind ik nog steeds heel erg lang, maar de politieke wens is er.

Het is voor boeren van belang dat we, nu er 20 miljard is en nu er weer beweging is om ervoor te zorgen dat we de natuur beter gaan beschermen om van het stikstofslot af te komen, dat gaan doen in samenhang met de belofte die is gedaan om ervoor te zorgen dat we het systeem gaan aanpassen aan de dieren: een dierwaardige veehouderij. Ik heb de minister daarover geadviseerd. Ik begrijp dat het een grote portefeuille is en dat ze zijn verdeeld, maar ik heb de minister echt op het hart gedrukt om te beginnen bij de dieren. Daar is draagvlak voor in de samenleving. Het is best triest dat de natuur in Nederland er zo slecht aan toe is omdat al die dieren opgesloten zitten in die potdichte stallen. Dan is de oplossing voor de schade die al die mest aanricht in de natuur deels dat we weer gaan investeren in potdichte stallen met een luchtwasser erop of mestvergisting? Als Nederland het ergens over eens is, dan is het dat dieren weer dier moeten kunnen zijn. Acht op de tien Nederlanders vindt dat de overheid veel te weinig doet om het welzijn van dieren in de veehouderij te beschermen. Als je het daarover hebt, dan kom je ook op de integrale aanpak die het kabinet had beloofd. Het kabinet heeft beloofd beter te gaan zorgen voor de dieren. Het heeft beloofd te gaan leren van koplopers die al op deze manier werken, die kalfjes laten drinken bij de moeder, die varkens buiten laten wroeten en die op een andere manier hun kippen houden. De problemen in de natuur, met ons water en met dierenwelzijn gaan we in samenhang oplossen, beloofde het kabinet. Het is echt een gemiste kans — dat blijf ik tegen de minister zeggen — dat ik hem nog niet over de dieren heb gehoord, want daar is draagvlak voor.

Ik vind dat we het in de richting van de boeren goed moeten doen. Ook de Ombudsman wijst daarop. We weten het van de commissie-Remkes. We weten het van alle verhalen, waar ook de CDA-fractie zojuist over sprak. Als je nu niet in samenhang die omslag maakt die we van boeren gaan vragen, dan stuur je weer op het oplossen van het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

stikstofslot en heb je straks weer aanvullende eisen voor dierwaardigheid. Dat moeten we volgens mij de boeren, de natuur en zeker de dieren niet aandoen.

Voorzitter. Het is dus belangrijk om te benoemen dat de natuur echt nodig heeft dat we in actie komen. Ik zie een vraag, voorzitter.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik hoop van harte dat het lid Kostić meekijkt met deze begrotingsvergadering, want ik heb namelijk een deal gemaakt.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Oei!

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Mijn vraag aan mevrouw Ouwehand is daarom de volgende. Allereerst gefeliciteerd met uw twintigjarig jubileum. Wanneer is de taak van de Partij voor de Dieren volbracht en zegt de Partij voor de Dieren: wij zijn niet meer nodig in dit parlement?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Wat een mooie vraag, want daar had ik eigenlijk nog wel iets over willen zeggen. Toen wij in de Kamer kwamen, zei ik: het zou mooi zijn als we onszelf in twintig jaar weer kunnen opheffen. Nou, daar sta ik dan! Ik zei gister als grapje nog tegen mevrouw Van der Plas: als u van ons af wilt, dan is het een goed idee als u gewoon voor al onze voorstellen stemt. Als we een einde hebben gemaakt aan het structurele lijden van dieren in de bio-industrie — dat is ongeveer de kernmissie waarom we zijn opgericht — dan zou het best eens kunnen dat we zeggen dat het mooi is geweest. Maar ja, zolang dat nog niet is gebeurd, bent u nog niet van ons af.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
De deal die ik met het lid Kostić heb gemaakt, ga ik niet hier in de plenaire zaal benoemen. Dat zou ik niet eerlijk vinden omdat deze persoon er zelf niet bij is. Maar ik zou u willen vragen of u aan het lid Kostić wilt vragen wat de deal is en of we daar bij een volgend debat wellicht op terug zouden kunnen komen.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dat wil ik best doen. Ik sluit helemaal niet uit dat het lid Kostić heel andere ideeën heeft dan ik.

(Hilariteit)

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
We kennen haar als notoir eigenzinnig en eigenwijs en daar zijn we dol op. Maar ik heb altijd gezegd: het zou mooi zijn als we onszelf na twintig jaar kunnen opheffen. Ik had het eigenlijk wel mooi gevonden als dat had gekund, als die deadline was gehaald. In 2022 is de veehouderij aangepast aan de behoeften van de dieren en passen we dieren niet meer aan aan dat systeem. Maar het zou zomaar kunnen dat Ines Kostić daar heel andere ideeën over heeft, dat ze nog wel een poosje door wil.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik wil niet naar huis gaan met het idee dat er een onbetrouwbare Partij voor de Dieren is die zich niet houdt aan afspraken, maar ik hoop met u dat er ooit een moment komt dat u zichzelf niet meer nodig acht.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik zeg dit een beetje met een knipoog, omdat de reden dat we zijn opgericht oprecht was dat we zagen dat burgers over het hele politieke spectrum verdeeld gewoon belang hechten aan dierenwelzijn. Het zou dus eigenlijk niet nodig moeten zijn dat er één partij is die zegt dat het dan ook op de agenda moet staan, dat het daar moet blijven en dat we het ook echt moeten doen. Mijn overtuiging is nog steeds dat dit bij alle politieke partijen voldoende hoog op de agenda zou moeten staan en dat de belangen van dieren serieus in alles zouden moeten worden meegenomen, zeker als het gaat over het landbouwbeleid, zeker als het gaat over onze opdracht om de natuur nu echt te gaan beschermen. Daar was ik gebleven, voorzitter.

Dit is echt van groot belang. Ik heb ook vandaag weer allerlei partijen gehoord die in twijfel trekken dat het slecht zou gaan met de natuur. Het gaat heel slecht met de natuur. Dat gaat over de ecosystemen, die we gewoon goed en gezond en in balans moeten houden. Ja, een deel van de hoeveelheid stikstof komt uit de industrie en uit de luchtvaart. Ik vind ook dat je het eerlijk moet doen in de richting van de boeren. Ik vind het antwoord van het kabinet … Het kabinet heeft ook doelen, maar zo voelt het niet als het zegt dat Lelystad Airport wel open kan voor vakantievluchten. Het voelt niet alsof het eerlijk is. Maar naast de luchtvaart, de industrie en het verkeer komt het grootste deel gewoon uit de landbouw. Dat komt van mest van dieren die nooit buiten komen. Het is verschrikkelijk. Die verzuring, die ammoniak die neerslaat in onze natuur, zorgt dat de bodem zuur wordt. Daardoor lijden de eikenbomen; die worden ongezond. Vogels kunnen door die verzuring onvoldoende kalk vinden in de natuur, waardoor ze niet eens volwaardige eieren kunnen leggen en als ze wel eieren kunnen leggen, dan hebben die jongen te weinig kalk in de botten, dus breken die vogeltjes hun poten al in het nest. Vertel dit soort dingen in plaats van: we moeten de instandhouding van de natuur halen van Europa. Nee. Dit is wat we met z'n allen belangrijk vinden: gezonde ecosystemen.

Juist boeren hebben het allergrootste belang bij een gezonde natuur: samenwerken met de natuur, met een gezonde bodem, schoon water. Iedereen in Nederland begrijpt dat we een heel groot probleem hebben als onze eikenbossen afsterven. Ik dring er dus bij de minister op aan met nog meer warmte te spreken over het belang van een gezonde natuur en over waar die natuur onder te lijden heeft: mest uit de intensieve veehouderij. Precies op dat punt vindt acht op de tien Nederlanders dat de politiek nu echt aan zet is. Dat hebben we niet alleen uit opiniepeilingen. We weten dit al heel lang. De commissie die door het vorige kabinet is gevraagd om onderzoek te doen stelt ook vast dat dierenwelzijn eigenlijk aan het kortste eind trekt en dat de samenleving veel meer verwacht. De samenleving verwacht dat de politiek ervoor zorgt dat koeien weer naar buiten kunnen, dat kalfjes bij de moeder kunnen drinken, dat varkens kunnen wroeten en dat kippen kunnen scharrelen.

De reactie van de staatssecretaris op dat rapport is: ik heb een AMvB en ik ga aan de slag. Het klopt dat het kabinet plannen heeft, maar die zijn niet goed genoeg. Ik wil ook aan de minister vragen welke verantwoordelijkheid hij voelt voor het wettelijke doel om in 2040 die omslag te hebben gemaakt naar een dierwaardige veehouderij — dat staat nu

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

al in de wet — als hij daar niet nu al echt op stuurt. Er wordt namelijk ook gestuurd op potdichte stallen met een luchtwasser erop of op mestvergistingsinstallaties. Ik denk dat je dat niet kan maken in de richting van de boeren.

Voorzitter. Het vervelende is dat je makkelijk kan wegkijken van de rapporten die we de afgelopen jaren steeds hebben kunnen lezen. De Commissie Stelseltoezicht Vleesketen schrijft wel dat dierenwelzijn in Nederland op grote schaal wordt aangetast, zelfs wanneer de wet- en regelgeving wordt nageleefd, maar je krijgt er nog geen beelden bij als je zoiets leest. Op de dag dat dit rapport verscheen, kregen we wel beelden te zien die het programma BOOS heeft uitgezonden. Daarin gaat leven wat in zo'n rapport staat. We zien — ik ben heel benieuwd of de minister en de staatssecretaris die beelden hebben gezien — dat varkens leven in afgesloten stallen, dat moederzeugen vastliggen tussen stangen, dat ze tussen die stangen hun biggetjes ter wereld moeten brengen, dat ze meer biggetjes krijgen dan gezond is, dat een belangrijk deel van die biggetjes het dus heel zwaar heeft in die stallen en het niet gaat redden. Dat konden we allemaal zien. Er komt geen dierenarts bij die biggetjes die zweren hebben, ondervoed zijn, niet bij de moeder kunnen en in een hoekje liggen. Er komt geen dierenarts die pijnstilling, medicijnen of zachte euthanasie kan brengen.

Volgens de Europese regels is het toegestaan om als varkenshouder 70 biggetjes per dag dood te slaan. Op de beelden hebben we gezien dat de biggetjes tegen een hek werden doodgeslagen. Dat mag dan misschien niet precies op die manier, maar hoe surrealistisch is het dat we met elkaar toekijken en een discussie hebben over de vraag op welke manier je deze biggetjes volgens de regels precies moet doodmaken? Hoe kan het dat we met elkaar accepteren dat er 3,5 miljoen biggetjes per jaar op deze manier aan hun einde komen? Of ze sterven omdat ze geen verzorging hebben gekregen, of ze worden doodgeslagen, al dan niet op de juiste manier.

Dit is precies waar heel veel burgers in Nederland hele grote moeite mee hebben. Dit is precies wat mensen van ons vragen, want boeren kunnen zichzelf niet bevrijden uit dit systeem. Wij zullen hier de regels moeten stellen en het pakket dat er ligt om die omslag in de landbouw mogelijk te maken, ook echt in moeten zetten om die omslag naar een dierwaardige veehouderij mogelijk te maken. We moeten varkens niet meer zo doorfokken dat ze zo veel biggetjes krijgen en we moeten niet meer accepteren dat 3,5 miljoen biggen op deze manier sterven in de stallen.

Dat geldt ook voor de andere diersoorten. Ook voor kippen geldt dat er heel veel dieren iedere dag dood in de stal liggen, die hebben geleden voordat ze aan hun einde zijn gekomen. Denk aan de legkippen en de vleeskuikens. Die worden opgeraapt en in de vuilnisbak gegooid. Deze dieren komen dan ook nog eens terecht — de minister moet het maar bevestigen — in wat wij dan de mestvergisting noemen. Dat noemen we dan "groen gas". Dieren die zo aan hun einde zijn gekomen in onze intensieve veehouderij vergisten en dat dan "groen gas" of "groene stroom" noemen … Ik denk niet dat dat past bij de maatschappelijke waarden.

Het weghalen van kalfjes bij moeders in de melkveehouderij. Veel mensen weten niet dat koeien niet zomaar uit zichzelf melk geven, maar dat dat alleen maar gebeurt omdat ze, net als mensen, melk geven als ze een jong hebben gekregen. Als dat jong meteen wordt weggehaald en alle melk naar de melkfabriek gaat, dan betekent dat dat dat kalf in

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

zijn dooie eentje in een eenzame box staat, terwijl het zijn moeder nodig heeft en zijn moeder niet voor hem kan zorgen. Dat zijn van die dingen die we in Nederland willen veranderen. Recht op weidegang voor koeien klinkt heel basaal. Het sluit aan bij onze morele opvattingen over hoe we met dieren moeten omgaan. De Partij voor de Dieren vindt het tijd dat we daarvoor kiezen in het belang van de dieren, maar ook in het belang van de boeren. Zo maken we het mogelijk om die omslag naar de toekomst te maken.

Ik vind 2040 echt veel te laat als in 2001 al door de commissie-Wijffels is geadviseerd om die omslag in te zetten en als de belofte steeds was: we gaan dat realiseren en nemen daar twintig jaar de tijd voor. Als het dan niet is gelukt, dan kan ik me voorstellen — en dat doe ik ook met mijn wetsvoorstel — dat je zegt: we kunnen dit niet alsnog van de ene op de andere dag realiseren. Maar de opdracht is dan wel dat we het gaan doen.

Dit is de laatste opdracht die ik meegeef aan de boeren. Gelukkig zijn er boeren die zich niks hebben aangetrokken van de druk die op hen stond om mee te doen in het gewone systeem. Ze waren eigenwijs en zeiden: ik ga het niet doen zoals mijn vader; ik wil wél gewoon de kalfjes bij de koeien laten, ik wil een kruidenrijk grasland en ik wil zo lang mogen weiden, want ik heb er geen zin in om mijn koeien op te sluiten. Die pioniers hebben laten zien dat het heel goed kan. Die zouden het startpunt moeten zijn van het denken over waar we heengaan met onze landbouw.

Hoe kunnen we ervoor zorgen dat we dieren recht doen, dat dieren weer dier kunnen zijn, dat we daarmee ook de natuurdoelen halen en dat boeren hun eigen vakmanschap weer kunnen toepassen? Hoe gaan we de boeren daarin steunen? De boeren die ik daarover spreek, zijn blije boeren. Mevrouw Bromet had het daar ook al over. Zij zeggen: ik heb eigenlijk wel lol in mijn werk en ik vind het wel fijn om samen te werken met de natuur. Ik geniet ervan dat ik op een respectvolle manier met mijn dieren kan omgaan en dat ik niet vastzit in het verschrikkelijke systeem waar mijn vader nog in vastzat. Dat zou toch zo mooi zijn. Die kans hebben we nu. Het stikstofbeleid moet beter. We kunnen kiezen voor de omslag naar een dierwaardige veehouderij. Ik wil de minister en de staatssecretaris vragen om daar met een open blik naar te kijken en goed mee te werken.

Dank u wel.

De heer **Lohman** (CDA):
Mevrouw Ouwehand schetst een mooi beeld van de afgelopen twintig jaar. Ze houdt, denk ik, ook een spiegel voor aan het parlement. Bij een voorbeeld had ik het net over tien jaar geleden. U heeft het over twintig jaar geleden. Maar we hadden het eigenlijk over hetzelfde: een omslag die noodzakelijk is. Mevrouw Ouwehand haalde ook een aantal ministers aan die beloofden dat ze via ketens naast de boeren zouden gaan staan om de transitie of omslag mogelijk te maken. Wat zou deze minister volgens mevrouw Ouwehand moeten doen om die omslag voor de boeren wel mogelijk te maken?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik vond het goed om te horen dat de heer Lohman ervoor pleit om naar voedselbeleid te gaan in plaats van naar landbouwbeleid. Die manier van denken kan al helpen om de omslag mogelijk te maken. Ik denk dat het belangrijkste is dat de overheid een duidelijke stip op de horizon zet. Ik denk ook dat het belangrijk is dat we er met elkaar voor kiezen

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

om niet alleen maar alles op alles te zetten om heel beperkt het stikstofslot eraf te halen, maar breder kijken wat dat betekent voor de landbouw op langere termijn en welke duidelijkheid we boeren kunnen geven. Ik vind dat de ketens daaraan moeten meewerken. U heeft mij wel vaker horen pleiten voor bijvoorbeeld een terugbetaalplicht of een bijdrage van die grote, grote bedrijven die best wel hebben verdiend aan het systeem van de afgelopen periode. Ik bedoel dan de stallenbouwers, de banken en de veevoerindustrie. Daar begint het voor ons bij als het gaat over ketenverantwoordelijkheid.

Verder hoop ik dat de minister en de staatssecretaris afspraken maken met de ketens om die omslag echt te faciliteren. Een ander idee dat vandaag opkwam, is dat de overheid zelf aan zet is om met haar eigen inkoopbeleid het goede voorbeeld te geven.

De heer **Lohman** (CDA):
Een groot probleem dat natuurlijk vaak terug is gekomen, is dat veel van wat we hier produceren, geëxporteerd wordt naar het buitenland. Het is daarom eigenlijk nodig dat het buitenland voor onze dierenwelzijnstandaarden gaat betalen. Denkt u na al die jaren dat dat mogelijk is?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Als je de keuze niet maakt om de omslag te maken naar een dierwaardige veehouderij, gaat het je ook niet lukken om daarvoor goede verdienmodellen, zoals dat dan heet, te creëren. Dat denk ik echt. En met alle respect voor het werk dat de staatssecretaris heeft gedaan, in zijn plannen krijgt een varken in plaats van 0,8 vierkante meter leefruimte nu in 2040 0,9 vierkante meter. Je kan die 0,8 vierkante meter in andere landen onmogelijk aan consumenten verkopen als hét grote verschil met in Nederland geproduceerd vlees, vlees dat zo veel diervriendelijker zou zijn.

Wil je de kansen voor de Nederlandse landbouw, die echt op een natuur- en diervriendelijker manier gaat werken, goed kunnen benutten, dan zal het verschil tussen Nederland en de bulkproductie in andere landen voor consumenten echt geloofwaardig moeten zijn. Ik denk dat de beelden die we in de BOOS-uitzending hebben gezien, beelden waren van stallen met één ster. Je ziet dus dat mensen dan denken: als dit het verschil is, weet ik niet waar ik het voor doe. Dus ik geloof meer in "durf echt die voorloper te zijn", want dan kan je je goed onderscheiden.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Het euthanaseren van biggetjes, zoals we dat gezien hebben in de filmbeelden van BOOS, mag volgens de wet middels een goed gerichte nekslag. Mevrouw Ouwehand komt met een wetsvoorstel, maar staat daar ook specifiek in op welke manier je biggen mag euthanaseren?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Nee, dat staat niet in die wet. Onze wet regelt wel dat de systemen waarin je varkens mag houden, zo moeten zijn ingericht dat ze hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen. Verder zit er een instructiebepaling in voor een dierwaardige fokkerij. Er zal dus een AMvB moeten komen die aansluit bij de zes leidende principes van de Raad voor Dierenaangelegenheden. Dat betekent dat je varkens niet langer zo mag doorfokken dat ze meer biggen krijgen dan ze op een goede manier groot kunnen brengen. De biggensterfte stop je daarmee dus al aan de voorkant.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Het kan natuurlijk altijd gebeuren dat een dier ziek wordt en hulp nodig heeft. Ik ben er geen voorstander van om dan de mogelijkheid te laten bestaan dat veehouders zelf, en dus zonder tussenkomst van een dierenarts, dieren met een nekslag afmaken. Maar dat zal voortvloeien uit de nadere invulling van de AMvB die via een instructiebepaling in mijn wet is geregeld.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Het is een volstrekt natuurlijk proces dat er jonge dieren doodgaan. Daarom krijgt een zeug ook meer biggen. Het gaat dan ook niet om de discussie hoeveel het er exact zijn of dat er wel of niet doorgefokt is. Maar als er geen jonge dieren dood zouden gaan, zou iedere zeug maar twee biggen krijgen, namelijk om zichzelf en de partner te vervangen. Er zijn meer biggen en dus gaan er ook biggen dood. Dat is gewoon de natuur. We kunnen dan kiezen tussen dat dagenlang laten gebeuren, zoals dat ook in de natuur gebeurt, of helpen met een snelle en gerichte dood via euthanasie, zoals dat ook in de wet is toegestaan.

De **voorzitter**:
Uw vraag.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Vindt mevrouw Ouwehand dit niet beter dan een big maar laten liggen doodgaan?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik vind vooral dat het een illustratie is van een systeem waarin we met dieren omgaan alsof het economische producten zijn. Als je thuis een kat hebt die een kitten krijgt die het niet gaat redden, dan ga je die toch zeker niet zelf doodslaan? Dan haal je er toch een dierenarts bij? Wat ons betreft redeneren we vanuit de morele opvatting dat we dieren met het respect moeten behandelen dat ze verdienen. Het is dan raar dat we allemaal moreel aanvoelen dat je dit met een kitten of een pup nooit zou moeten doen, maar wel met een dier dat in een stalsysteem in de veehouderij wordt geboren. Dan zouden we dus opeens wel mogen zeggen "nou ja, sla maar dood".

De **voorzitter**:
Mevrouw Den Hollander, tot slot.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ik blijf bij de morele opvatting dat we respectvol met dieren moeten omgaan.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ook bij gezelschapsdieren gaan er pups en kittens dood zonder tussenkomst van de dierenarts. Dat gebeurt ook in de natuur. Dat gebeurt op heel veel gebieden. Het gaat ons als VVD erom dat het op een zo humaan mogelijke manier gebeurt, met een snelle en zo veel mogelijk pijnvrije dood. Dat moet mevrouw Ouwehand toch met ons delen? Je kan natuurlijk discussiëren, maar het is ook gewoon hoe het is. Dit is gewoon een goede en wettelijk goedgekeurde manier.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ja, dat klopt. Het allerbelangrijkste is dat we de problemen bij de kern aanpakken. Het klopt wat mevrouw Den Hollander zegt. Er kunnen altijd dieren ziek worden en er kunnen altijd dieren dreigen dood te gaan. Dan moet je iets. Maar mevrouw Den Hollander is het toch met ons eens dat de feiten als volgt zijn? Ik heb een artikel opgezocht van een varkenshouder in Overijssel die blij is dat hij zeugen heeft die 40 biggen per jaar werpen. Die zeugen zijn onnatuurlijk doorgefokt. Daar waarschuwt de Raad voor Dierenaangelegenheden voor. Ook in ons fokkerijbeleid hebben we dieren zo geïnstrumentaliseerd dat we heel ver weg zijn van de morele opvatting in de samenleving dat we met respect met dieren moeten omgaan. Het begint wat ons betreft bij de fokkerij en de manier waarop we dieren houden in de veehouderij. Dan blijft er een discussie over, namelijk: als er dan toch dieren ziek worden en zorg nodig hebben, hoe gaan we dat dan op de beste manier doen? Dat zal via nadere regelgeving verder moeten worden ingevuld, maar het begint met het aanpakken van de problemen in de kern.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Volgens mij was mevrouw Ouwehand aan het eind van haar betoog gekomen.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Dat klopt, ja.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dan rest mij vanaf deze plaats collega Ouwehand en de Partij voor de Dierenfractie van harte te feliciteren met twintig jaar lidmaatschap van deze Kamer, van dit geweldige huis. Tot slot heb ik de vraag waar zij het meest trots op is uit die twintig jaar, of in mijn traditie: waar is zij het meest dankbaar voor uit die twintig jaar?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Ooh, wat een mooie vraag! Dank u wel daarvoor en dank voor de felicitaties. Ik denk dat ik er het meest dankbaar voor ben dat we hier al twintig jaar mogen strijden voor dieren en dat daar ook stappen in zijn gezet, al ben ik nog niet tevreden; anders hadden we onszelf wel kunnen opheffen. Ik ben er heel trots op dat er politiek is besloten om in de wet vast te leggen dat we de beloofde omslag waar ik mee begon, dat rapport van de commissie-Wijffels, gaan maken, dus dat we naar een dierwaardige veehouderij moeten en dat gaan we doen. Ik ben er heel trots op dat dat in de wet staat. Ik ben ook heel erg blij met het vuurwerkverbod.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Hoe langer de Partij voor de Dieren bestaat, des te minder leuk het wordt.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
O ja? Ik vind het heel leuk!

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dat is mijn conclusie.

Even over dat voorstel. Volgens mij staat dat binnenkort op de plenaire agenda. "Dierwaardige veehouderij" wordt dat genoemd. Is het niet beter om zo'n wet gewoon "het einde aan de veehouderij in Nederland" te noemen?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Mijn wet heet "een uitfasering van de bio-industrie en het realiseren van de omslag naar een dierwaardige veehouderij". In de wet staat al dat we dat moeten doen en dat we dat uiterlijk in 2040 gerealiseerd moeten hebben. Met de uitwerking van het kabinet die voorligt, gaan we dat alleen niet halen. Ik denk dat dat niet alleen voor dieren heel vervelend is. Ik denk ook dat burgers denken: hoezo doet de politiek nog steeds niet wat er nodig is? Ook voor boeren gaat het natuurlijk niet grappig zijn als in 2040 blijkt dat die dierwaardige veehouderij er niet is terwijl dat wel in de wet staat, want dan moet er aanvullend beleid komen. Ik denk dat we het beter in één keer goed kunnen doen.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Stel je voor dat dat allemaal lukt. Dan zijn acht op de tien boerenbedrijven klaar in Nederland. We blijven toch met z'n allen zo nu en dan vlees eten. Sterker nog, de wereldbevolking gaat veel meer vlees eten. Dat komt dan uit andere landen, waar het vaak veel slechter gesteld is met het dierenwelzijn. Wat heb je dan in vredesnaam bereikt, behalve dat je een sector die het buitengewoon goed doet in Nederland, de — ja, laat ik die term maar gebruiken — nek hebt omgedraaid, of zoals ik net hoorde: de nekslag hebt gegeven?

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Mevrouw Keijzer vindt het steeds minder gezellig worden naarmate de Partij voor de Dieren langer in de Kamer zit. Ik heb taart neergezet; misschien helpt het als u daar een stukje van neemt. U bent daartoe van harte uitgenodigd. Ik wil ook tegen mevrouw Keijzer zeggen dat ze haar feiten niet op orde heeft. Als je kijkt naar de cijfers, zie je juist dat niet kiezen voor wat er, zoals we weten, nodig is voor een toekomstbestendige landbouw in Nederland, ervoor zorgt dat boeren moeten investeren in systemen die maar op een heel klein deel van de problemen sturen. Dat is een belangrijke factor geweest in het feit dat we in Nederland niet minder dieren maar wel een stuk minder boeren hebben gekregen. Het gaat om hetzelfde aantal dieren — per jaar worden 535 miljoen dieren gefokt, gehouden en gedood, waarvan 20 miljoen niet eens levend de stallen uit komen — bij een steeds kleiner aantal bedrijven. Als je dat wilt omdraaien, kies je ervoor om boeren perspectief te bieden, maar wel op een manier die past bij de omstandigheden in Nederland. Wij zeggen: kies voor een landschap waarin boeren de ruimte krijgen om natuurinclusief en dierwaardig te werken en hou op met die schaalvergroting, want we raken iedere dag boeren kwijt met het huidige beleid.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Het zijn allemaal sprookjes. Het is echt Disneyland Nederland. Het eerlijke verhaal is uiteindelijk gewoon: als je het goed doet, moet je ook verbieden dat het eten uit het buitenland komt. Daar wordt het op een vreselijkere en veel minder duurzame manier bereid dan hier. Als je een hek om Nederland heen zet, wordt het eten 20% of 30% duurder. Dat is namelijk het resultaat hiervan. Anders draai je alleen maar een sector de nek om en komt het vervolgens uit het buitenland.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Mevrouw Keijzer gaat niet in op de feiten. Ze kent me niet. Misschien hield ik als klein meisje van Disney, maar ik ben helemaal geen fan van Disney. Ik hou van harde gitaren;

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

dat is precies het tegenovergestelde. Uit onderzoeken blijkt dat we een omslag zullen moeten maken. Er ligt potentieel voor een natuurvriendelijke, dierwaardige Nederlandse landbouw. Juist dit systeem houden Nederlandse boeren niet vol. Ik nodig mevrouw Keijzer uit om bij alle landbouwdebatten aanwezig te zijn. Dan kan ze alle rapporten tot zich nemen die uitwijzen dat als we die omslag niet maken, we een hele slechte keuze maken en we daar ook boeren geen plezier mee doen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik zou het jammer vinden als dit gemopper de laatste interruptie is op de verjaardag van de Partij voor de Dieren, dus ik dacht: ik loop nog even naar voren. Mevrouw Ouwehand en ik kennen elkaar al heel erg lang. Ik was in 2010 medewerker en toen hadden we al contact met elkaar. Ik wilde eigenlijk zeggen dat zij van GroenLinks, en nu ook van PRO, ook altijd een partij voor de dieren heeft gemaakt. De Partij voor de Dieren zit namelijk altijd in mijn achterhoofd. Wij zitten niet helemaal daar; daar zit ook altijd nog de Partij voor de Dieren, en dat is heel erg nuttig. Dat is soms irritant, maar ook heel goed!

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Wat een mooie woorden! Ik ben me er zeer van bewust dat we ook af en toe irritant zijn. Ik heb afgelopen week met een oud-Kamerlid van D66 herinneringen opgehaald in de zaal naar aanleiding van 20 jaar Partij voor de Dieren. Hij zei: in het begin vond ik jullie echt irritant, want jullie hadden geen idee wat jullie moesten doen, jullie werkten niet samen en kwamen met al die moties. Daar heb ik wel een beetje van geleerd, hoop ik.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het is dat mevrouw Ouwehand het zelf zegt, maar ze kan inderdaad superirritant zijn. Maar dat is dan wel in de debatten; dat zeg ik erbij. Ik maak daar echt een onderscheid in. Ik vind ook dat dat zo hoort. We moeten elkaar hier te vuur en te zwaard kunnen bevechten. Dat is ook het mooie van hoe wij hier debatten kunnen voeren. Ik wil mevrouw Ouwehand hierbij nog een keer feliciteren met het 20-jarig bestaan. Het is knap dat je als relatief kleine partij veel invloed kan hebben. We zijn het in 99,9% van de gevallen totaal oneens, maar ik wil daar het volgende bij zeggen. Wij delen een gang. Mensen die naar de BBB willen lopen, moeten eerst langs de Partij voor de Dieren. Daar moet iedereen altijd vreselijk om lachen. Maar op persoonlijk vlak kunnen wij het heel goed met elkaar vinden. Dat wil ik hier ook gezegd hebben, om er een positieve noot aan te geven. Ik hoop dat we elkaar nog heel lang kunnen blijven bevechten, maar dat we op het persoonlijk vlak de goede verstandhouding ook kunnen voortzetten. En dan geef ik ook nog een compliment aan de medewerkers. Ik denk dat het belangrijk is …
Ja, het is een lang verhaal …

De **voorzitter**:
Ja.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
… maar je moet ook aardige dingen …

De **voorzitter**:
En we moeten morgen nog een hele dag met mekaar!

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Tja, moet je luisteren: boeren werken ook de hele nacht door, dus dat kunnen wij ook.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Maar ik vind het dus wel belangrijk, omdat de mensen thuis altijd de nare dingen en allerlei gedoe en zo zien, om te zeggen, misschien vanuit onverwachte hoek, dat de hardwerkende medewerkers altijd vriendelijk en altijd aardig zijn. Je moet het persoonlijke en het zakelijke van elkaar scheiden. Ik hoop dat u nog door kunt gaan, niet te lang, maar wel dat u nog door kunt gaan.

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
We dwalen af.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Nou, dank voor de warme woorden. Onze medewerkers zitten daar. Ik breng de complimenten graag over, want zonder onze medewerkers zijn we nergens. Dat geldt denk ik voor alle fracties.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**:
Het staat allemaal voor eeuwig in de Handelingen.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):
Zo is het. Wat een mooie avond!

De **voorzitter**:
Precies. En die wordt alleen maar mooier, want het woord is aan mevrouw Mathijsen. Zij is gisteren beëdigd en houdt vanavond al haar maidenspeech, natuurlijk eveneens namens de Partij voor de Dieren. Geen interrupties. Gaat uw gang.

Mevrouw **Mathijsen** (PvdD):
Voorzitter. Het is inmiddels alweer zo'n dertien jaar geleden dat ik een documentaire zag over hoe mensen omgaan met dieren in de bio-industrie, hoe dieren op grote schaal worden gehouden zonder enige vorm van vrijheid en vaak ook zonder ooit daglicht te zien. Technisch gezien was dat niets nieuws; de feiten waren al langer bekend, ook bij mij, maar het was die bewuste avond dat ik het ineens echt zag. Dat ik in de ogen van de koeien in de film niet alleen koeien zag, maar individuen, levende wezens met een eigen persoonlijkheid. Ik zág hen. En in hun ogen zag ik ook angst en pijn dat ze vastzaten in een leven waarvoor ze niet zelf hadden gekozen. Ik realiseerde mij: wat hebben we als mensen toch een macht om zo over andere levens te beschikken, hoe, waar en wanneer wij dat maar willen.

Dat kan alleen omdat de dieren zich niet kunnen verzetten. De beroemde arts en theoloog Albert Schweitzer sprak de woorden: ik ben leven dat leven wil temidden van leven dat leven wil. Zijn uitspraak uit het besef dat alles wat leeft een diepe wil tot leven bezit. Dat geldt voor de mens, voor dieren en voor de natuur. En hij zei: wanneer je dat eenmaal doorhebt, volgt daaruit dat je daar ook naar handelt en elk wezen behandelt met dezelfde zorg en hetzelfde respect als jij zou willen. Voor mij betekende dat besef ook: niet wegkijken bij onrecht, je verplaatsen in de ander. Als we onszelf en onze eigen behoeftes enkel als middelpunt beschouwen, verliezen we die brede blik op wat de ander nodig heeft, wat de aarde nodig heeft.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De mens heeft inderdaad veel macht in handen, maar ook macht om het goede te doen. Wij beschikken over het vermogen om ons in te leven, dus laten we dat vermogen gebruiken wanneer we zien dat er onrecht is, wanneer we zien dat mensenrechten worden geschonden, bijvoorbeeld in Palestina, wanneer dieren ernstig worden mishandeld, wanneer de aarde wordt uitgebuit en ernstig uitgeput door grote vervuilers voor financieel gewin. Dat doet ertoe, juist zelfs op de dag waarop we deze begroting bespreken. Alles wat kwetsbaar is, verdient onze bescherming. Juist in dit huis verkeren we in de best mogelijke omstandigheden om die goede keuzes te maken.

Voorzitter. Wat mij echt raakt, en wat heel veel mensen in Nederland raakt, is onnodig dierenleed. Vorige week werden in Flevoland 73 dieren bij iemand thuis in beslag genomen. Onder andere honden, varkens, schildpadden, uilen en kalkoenen werden daar gehouden in minuscule kooien en kennels. De honden zaten onder urine en ontlasting en er werden zelfs dode dieren gevonden. En dit was niet de eerste keer daar: twee jaar geleden werden op hetzelfde adres ook al dieren weggehaald. Ik ben blij dat er in deze Kamer brede steun is om dit soort dierenleed aan te pakken. De Kamer heeft geregelde dat dierenbeulen een levenslang houdverbod kunnen krijgen en we hebben geld vrijgemaakt voor het meldpunt 144. Dat zijn echt goede stappen.

Maar ik maak me wel grote zorgen. Het aantal meldingen van ernstig verwaarloosde dieren is fors gestegen. De meldingen worden ook steeds ernstiger. We moeten echt nog meer doen, te beginnen met de cursus voor de aanschaf van een dier. Wil de staatssecretaris die uitbreiden met een praktijkdeel en minder vrijblijvend maken?

Voorzitter. Wat wordt het plan van aanpak om het ongezond doorfokken van dieren te stoppen? Kan de minister een tijdlijn geven? In de wet staat gewoon dat het verboden is, maar toch gebeurt het nog op grote schaal. Inmiddels weten we ook dat zelfs vogels en siervissen lijden doordat ze extreem worden doorgefokt. Al dit leed is er puur omdat mensen een dier willen met een bepaald uiterlijk. Kan de staatssecretaris bevestigen dat we hier op grote schaal te maken hebben met overtredingen van het Besluit houders van dieren?

Ten slotte helpt het niet mee dat steeds meer mensen de dierenartskosten niet kunnen betalen. Wanneer ontvangen we de Kamerbrief over de aanpak van de hoge dierenartskosten, vraag ik aan de staatssecretaris.

Voorzitter. Over huisdieren gesproken: veel mensen weten dit niet, maar in Friesland worden katten afgeschoten. Dat mag gewoon. In drie jaar tijd ging het om meer dan 700 katten. Dat zouden zogenaamd "zwerfkatten" zijn, maar uit onderzoek weten we dat de meeste katten in het buitengebied een verzorger hebben. Jagers mogen zelf beoordelen of de kat die zij zien een zwerfkat is, of toch een huisje heeft. Stel je eens voor dat je geliefde huisdier niet meer terugkomt omdat die is doodgeschoten door een jager. Tot voor kort was ik gemeenteraadslid in Zwolle. Daar koos de raad vorig jaar unaniem voor een diervriendelijke aanpak; verwilderde katten worden voortaan gecastreerd. Zo komen er geen nieuwe nestjes bij. Maar nu overweegt de provincie Overijssel om katten te gaan afschieten.

Voorzitter. Dat is vreselijk dierenleed. Er is een petitie met meer dan 85.000

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

handtekeningen aan de Tweede Kamer aangeboden. Gelukkig lieten veel partijen weten dat zij willen dat het doodschieten van katten stopt. Maar de staatssecretaris laat het aan de provincies over, terwijl hij in de positie is om het gewoon te stoppen. Daarom vraag ik het nog een keer: is de staatssecretaris bereid om over te gaan tot een landelijk verbod op het afschieten van katten en daar desnoods de wet voor te wijzigen? Zo niet, dan dien ik hier een motie over in.

In Nederland mag je niet alleen katten in het wild afschieten, maar binnenkort ook wolven. De staatssecretaris heeft dit volgens Nederlandse wetenschappers besloten op basis van een gebrekkig Italiaans rapport. Er wordt gewaarschuwd dat het geen stand gaat houden voor de rechter. Hoe reageert de staatssecretaris op deze bezwaren? Is hij bereid om voor zorgvuldige wetenschappelijke borging een officiële reactie te vragen van Nederlandse wetenschappers op het Italiaanse rapport?

Voorzitter. Niet alleen het kleine is kwetsbaar, maar ook het grote. Het grootste natuurgebied van Nederland, de Noordzee, wordt namelijk niet voldoende beschermd. Vlak daarbij ligt de Waddenzee: werelderfgoed, nationale trots en een plek waar vogels en de biodiversiteit wereldwijd van afhankelijk zijn. Ondertussen wordt er geboord, wordt er met netten over de bodem gevist en worden er kabels doorheen getrokken en grondstoffen uit gewonnen. Een deel van de Noordzee en bijna de gehele Waddenzee is Natura 2000-gebied, en daarmee bijzonder beschermd. Maar juist op die plekken wordt ongelofelijk veel gevist, en dan ook nog eens op een manier die de bodem ernstig verstoort. Al die prachtige, verborgen en kwetsbare natuur lijdt daaronder. Ik vraag de minister of hij wil toezeggen om in het Natuurplan vanaf 2027 gebiedsgerichte herstelmaatregelen voor de Noordzee, de Zuidwestelijke Delta en de Waddenzee op te nemen, voorzien van concrete hersteldoelen.

Ik wil afsluiten met een mooie samenwerking in de Tweede Kamer. Samen met 50PLUS hebben wij drie amendementen ingediend tegen eenzaamheid bij mens en dier. Twee van die amendementen zien op de LVVN-begroting. Het leven van een huisdier kan plotseling volledig veranderen als de verzorger ziek wordt, overlijdt of naar een zorginstelling verhuist. Ook zijn er veel ouderen die het gezelschap van een dier missen of bij een verhuizing naar een zorginstelling afscheid moeten nemen van hun geliefde huisdier. Met onze voorstellen verbinden wij oudere mensen met oudere honden en halen we ze daarmee uit de eenzaamheid. Ik hoop hierbij op een open houding van de staatssecretaris.

Voorzitter. Aan het begin van mijn bijdrage zei ik het al: wanneer we ons verplaatsen in de ander, kunnen we ook zien wat die ander nodig heeft. We kunnen hier in de Kamer de juiste keuzes maken voor de dieren en voor alles wat leeft.

Dank u wel.

(Geroffel op bankjes)

De **voorzitter**:
Mevrouw Mathijsen, u mag nog heel even blijven staan. Het is een genoegen om u zo dadelijk als eerste te mogen feliciteren met uw maidenspeech. Wij kennen elkaar al wat langer uit Zwolle en ik vind het heel mooi hoe u uw persoonlijke drijfveren en ambitie tot samenwerking een plek heeft gegeven in uw maidenspeech.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Ik schors zo een enkel ogenblik en dan mag u de felicitaties voor het rostrum in ontvangst nemen.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

De **voorzitter**:
Ik heropen de vergadering. Het woord is aan de heer Grinwis voor zijn eerste termijn namens de ChristenUnie.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Voorzitter. Ook vanaf deze plek hartelijke felicitaties aan collega Mathijsen met haar inzet voor alles wat alles wat leeft. Dat delen wij als ChristenUniefractie.

Voorzitter. Ons Nederlandse landschap is menigmaal bejubeld, bezongen en geschilderd, en terecht. Nadat Hendrik Marsman "zie ik brede rivieren traag door oneindig laagland gaan" dichtte, schreef hij "en in de geweldige ruimte verzonken de boerderijen verspreid door het land, boomgroepen, dorpen, geknotte torens, kerken en olmen in een groots verband."

Het Nederlandse landschap, waar al eeuwen natuur en landbouw samengaan, verbindt, verrast, verwondert. Maar dat prachtige landschap is steeds meer een strijdtoneel geworden, een strijdtoneel waar natuur en landbouw te vaak tegenover elkaar zijn komen te staan. Spanningen in de samenleving tussen tegengestelde belangen en op de grondmarkt doen zich voelen. Deze bewindspersonen willen grote hervormingen doorvoeren die deze spanningen verder zouden kunnen doen aanwakkeren. Hoe willen deze bewindspersonen dit voorkomen en voorbij deze tegenstellingen komen?

Voorzitter. Ikzelf zie hierbij een mooie rol weggelegd voor het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer, het ANLb, omdat natuur en landbouw in onze visie zoveel mogelijk met elkaar verweven horen te zijn, omdat de boer drager van het landschap is en behoort te zijn. Daarom word ik niet moe me in te zetten voor een sterk en structureel gefinancierd ANLb. Kan de minister daar helderheid over bieden? Voor de langdurige financiering zijn het nieuwe GLB vanaf 2028 en het zogenoemde NRPP-fonds belangrijk. Wil de minister zich er voor inzetten dat daarin ook echt gericht geld komt voor het ANLb en hoe dan? Waar kan de Kamer hem aan houden? Want er gaat geheid competitie om middelen ontstaan en dan ook nog eens tegen de achtergrond van uitbreiding van de cofinancieringseis, waardoor Nederland zelf meer geld op tafel zal moeten leggen. Daar zit minister Heinen vast niet op te wachten.

Ondertussen lijkt het ANLb steeds meer een duizenddingendoekje te worden. Voor de grutto, bij de uitwerking van de NHV en in de stikstofaanpak wordt agrarisch natuurbeheer als oplossing gezien. Blijven we wel het doel van het ANLb voor ogen houden, namelijk een aantrekkelijk agrarisch landschap met een grote diversiteit aan planten en dieren? Doet de minister daar straks nog wel recht aan en aan het feit dat het ANLb een bovenwettelijke prestatie is op basis van vrijwilligheid die je juist niet moet dichtregelen in zones of in de implementatie van NHV? Gaat hij de ANLb niet afrekenen op het halen van stikstof- of NHV-doelen?

Voorzitter. De vorige keer dat we de begroting van LVVN mochten behandelen, waren

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

deze bewindspersonen amper twee weken in functie. We zijn nu negen maanden verder. Hoe heeft hun visie op landbouw, platteland en natuur zich eigenlijk ontwikkeld in die tijd? En hoe werkt dat door, bijvoorbeeld in het behoorlijk gejuridificeerde en technocratische beleid inzake stikstof? Straks bij de wetsbehandeling hebben we het, net als vorige week, bijvoorbeeld over reductiedoelen voor ammoniak en stikstofoxide en de verhouding tussen generiek en gebiedsgericht beleid, die nu overigens niet goed in wet en beleid is geregeld. Daar gaan we binnenkort de degens nog over kruisen.

Voorzitter. Vandaag ging het weer over fosfaatrechten versus hectares of toch verhandelbare ammoniakrechten, maar welke visie op land- en tuinbouw, platteland en natuur gaat erachter schuil bij deze bewindspersonen? Eentje van "laat duizend bloemen bloeien en sturen op doelen" of eentje waarin het ene soort bedrijf, bijvoorbeeld een biologisch bedrijf, een streepje voor heeft op het andere? Soms lijkt de minister daarop te hinten, maar op welke gronden dan? Mij is dat na negen maanden nog niet helemaal helder. Vandaar dat ik beide bewindspersonen uitdaag om hier in hun termijn op in te gaan.

Voorzitter. De boer aan het roer: dat is het idee achter doelsturing. Doelsturing op grondwaterkwaliteit was in lijn met mijn motie van een jaar geleden. Dat was de eerste stap die we zouden gaan zetten. De minister heeft die stap gezet, met de pilot stikstofmineraalmetingen. Daar ben ik blij mee. Daar is veel belangstelling voor onder akkerbouwers. Binnen tien dagen was de pilot met nota bene 12.680 percelen volgeboekt. Maar levert de minister de benodigde boter bij de vis? Er was in 2026 5 miljoen euro voor beschikbaar en ik begrijp dat dit het komend jaar 20 tot 25 miljoen euro zou zijn. Klopt dat? Is dat de komende jaren goed gefund en geborgd? Wat kan en wil de minister mij hierop toezeggen? In dit verband een andere vraag: wat is de voortgang met het achtste actieprogramma Nitraatrichtlijn? Het gaat snel in consultatie, begreep ik, maar per wanneer wordt het dan van kracht?

Voorzitter. Over de aanpak van de wolvenoverlast hebben we al genoeg gewisseld. Ik steun de staatssecretaris in zijn aanpak: grensoverstijgend te werk gaan met een daadkrachtige aanpak. Hulde. Maar aan alle stoere woorden van de staatssecretaris zit ook een keerzijde. De kloof met de praktijk in provincies en gemeenten wordt groter en groter. Het wolvenbeleid van de staatssecretaris blijkt tot op heden vooral een papieren werkelijkheid. Afgelopen dagen nog had ik bijvoorbeeld contact met burgemeester Van Daalen van Ermelo. Hij vindt het allemaal prachtig hoor, die stoere aankondigingen van de staatssecretaris, maar ondertussen staat hij machteloos tegenover wolven die het afgelopen weekend weer een paar pony's hebben verslonden. Zelfs de inzet van een paintballgeweer is nog steeds niet mogelijk. Hoe kan dat? Vanaf wanneer heeft het kabinet het dan wel geregeld? En hoe zit het met de uitvoeringskracht bij de provincies? Dat is een zorg, niet alleen bij stikstof en natuur, maar ook bij de wolf.

Voorzitter. Tot slot een enkele losse vraag. Onze vissers gaan bij nacht en ontij de zee op. Daarbij zijn vissers afhankelijk van hun navigatie, maar voor die systemen zijn ze nu afhankelijk van Amerikaanse systemen. Wordt er in het kader van weerbaarheid ook nagedacht over nieuwe back-upsystemen voor de navigatie op zee? Want er is nu een back-up, die eigenlijk is verlopen en gevoelig is voor cybercriminaliteit. Graag actie en reactie hierop. Recent zijn er, naar ik begreep, vanaf de Nederlandse Arctic Sunrise van Greenpeace weer grote rotsblokken in de zee gestort, in het Engelse deel van de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Noordzee. Kan de staatssecretaris dit bevestigen? En hoe zorgt hij ervoor dat de kustwacht of andere instanties hiertegen gaan optreden?

Voorzitter. Inzake de glastuinbouw moet mij van het hart dat het klaar moet zijn met telkens opnieuw bezwaren aanvoeren om moties van de Kamer niet uit te voeren die vragen om de glastuinbouw niet onder ETS2 te brengen. Ik sluit mij daarom volgaarne aan bij collega Meulenkamp en roep de staatssecretaris op tot leiderschap.

Ten slotte de vraag hoe de minister de ouderen en jongeren van ons mooie land liefde voor de natuur wil blijven bijbrengen, nu Staatsbosbeheer zijn buitencentra helaas gaat sluiten.

Tot zover.

De heer **Flach** (SGP):
Het kwam bijna in een bijzin langs, maar het in de zee gooien van rotsblokken door Greenpeace is een levensgevaarlijke actie. Als je als visser met je netten daarachter blijft hangen, kan dat leiden tot het kantelen van je boot en het overlijden van de bemanning. Is de heer Grinwis met de SGP van mening dat hier aangifte van gedaan moet worden? Hij is ook fiscaal woordvoerder. Zou dit bijvoorbeeld ook gevolgen moeten hebben voor de anbistatus van zo'n organisatie?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, ik ben er wel voor dat hier aangifte van wordt gedaan. Wie dat dan precies zou moeten doen, kan ik zo niet zeggen tegen collega Flach. Ik vind het echt verschrikkelijk dat dit gebeurt. Ik kwam hierachter via contacten met vissers. Onderling hebben zij dat scherp en geven zij elkaar ook de coördinaten door in de zin van: daar en daar is vanaf de Arctic Sunrise, een schip van Greenpeace onder Nederlandse vlag, een rotsblok gedeponeerd. Dat geven ze gelukkig aan elkaar door. Dat wordt dan ook, als het goed is, aan de kustwacht doorgegeven. Mijn vraag aan de staatssecretaris is dan ook: welke rolopvatting en verantwoordelijkheid ziet hij hier voor zichzelf om óf de kustwacht óf een andere instantie dit op te laten lossen en Greenpeace hierop aan te spreken en, zo nodig, het OM uit te nodigen om tot vervolging over te gaan. Tegelijkertijd ga ik niet helemaal op die stoel zitten. Ik ben slechts een eenvoudig Kamerlid. Ik ben niet degene die het OM opdrachten geeft van: doe dit en dat daar.

De heer **Flach** (SGP):
Helder. Dat moeten de vissers misschien doen, of hoe het ook zij. Het tweede deel van de vraag is nog niet beantwoord. De heer Grinwis is ook fiscaal woordvoerder. Vindt de heer Grinwis het gerechtvaardigd dat organisaties die zich bezighouden met dit soort schadelijke, misdadige acties een anbistatus blijven houden?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Poeh, daar moet ik in één keer scheidsrechter spelen over een anbistatus. Ik weet eigenlijk niet wat de spelregels zijn bij de fiscus en hoe dit zich verhoudt tot strafrechtelijke activiteiten die worden gepleegd. Dat moet natuurlijk eerst komen vast te staan. Wat is de consequentie voor een anbistatus? Ik durf daarover nu niet te snel naar conclusies te jumpen. Ik weet wel dat ik het inderdaad buitengewoon ingewikkeld vind als er overheidsgeld ofwel rechtstreeks via subsidies ofwel indirect via de giftenaftrek, waar ik overigens in algemene zin met de heer Flach een zeer groot voorstander van

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

ben, bij een organisatie terechtkomt die strafrechtelijke feiten pleegt. Maar laten we even de juiste volgorde aanhouden. Eerst moet duidelijk komen vast te staan dat het is gebeurd. Vervolgens is het aan de rechter om hier een uitspraak over te doen. Vervolgens is het aan ons, als vast is komen te staan dat het strafrechtelijke feiten waren, bewezen en veroordeeld, wat we er dan fiscaal-juridisch mee zouden moeten doen.

Mevrouw **Podt** (D66):
Het was een mooie start weer van het verhaal van de heer Grinwis. Er zitten natuurlijk ook veel vragen in; die hebben we afgelopen maandag ook gehoord. We hebben, denk ik, ook een hele constructieve houding van de ChristenUnie gehoord tegenover het stikstofpakket dat voorligt. Maar ik denk dat we net ook al een beetje concludeerden: het perfecte pakket bestaat niet. Wat heeft de heer Grinwis nou nog nodig om te zeggen dat hij zich aansluit bij de grote maatschappelijke meerderheid die zegt: dit moet er toch wel echt gaan komen?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dank voor deze vraag. Ik snap de vraag ook heel goed; die is ook wel terecht. Laat ik vooropstellen dat ik zeer doordrongen ben van de noodzaak en de verantwoordelijkheid om van het stikstofslot te komen en om vergunningen weer als zoete broodjes over de toonbank te laten gaan, in plaats van dat niemand meer zekerheid heeft, over een vergunning die iemand nu in bezit heeft of over het zoeken naar een vergunning. Ik voel dus een verantwoordelijkheid. Die verantwoordelijkheid betekent ook dat ik bereid ben verantwoordelijkheid te dragen voor iets wat niet honderd procent naar mijn zin is. Maar het moet fundamenteel wel op orde zijn. Daar zitten wel mijn zorgen bij het pakket en bij het wetsvoorstel. Ik heb dat een- en andermaal aan de orde gesteld. Ik heb tot nu toe niet echt het gevoel dat het heel serieus wordt genomen. Ik leg maar even een paar uitspraken neer bij collega Podt. Eén. Het PBL zet zelf een groot vraagteken bij het punt dat er geen ecologische onderbouwing van de doelen is. Het lijkt mij dat de coalitie en het kabinet hier nota van moeten nemen. Twee. Conceptueel is het gewoon een rommeltje. Er is een politieke erfenis door deze coalitie overgenomen, terwijl men een gans andere aanpak heeft dan het vorige kabinet, namelijk met meer nadruk op het gebiedsgerichte. Ik mis echter het terugkoppelingsmechanisme naar wat het dan betekent voor de totale opgave en voor de generieke opgave. Ik zie daar tot nu toe een bepaalde ijzerenheinigheid, die mij niet uitnodigt om dan daadwerkelijk de Rubicon over te trekken en verantwoordelijkheid te gaan nemen door een stem voor. Dit zijn wel fundamentele punten, die we uitgediscussieerd moeten hebben en waar ik ook vertrouwen in moet gaan hebben dat het ecologisch goed onderbouwd is, zodat ik stem voor een wetsvoorstel dat een soort juridische hardheid en ook werkelijkheid onder zich draagt, dus een realiteit waarvan ik kan zeggen: oké, hier heeft de ChristenUnie een handtekening onder gezet; hier kunnen wij voor gaan staan.

Mevrouw **Podt** (D66):
Nou, kijk eens aan. Ik had natuurlijk niet hier en nu een ja of een nee verwacht. Dat is eigenlijk ook prima, natuurlijk. We hebben morgen nog een hele dag. We gaan nog een hele dag met elkaar in conclaaf over die wet. Maar ik ben in ieder geval heel blij dat de heer Grinwis zo concreet is. Laten we kijken wat er de komende dagen gebeurt.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, bedankt.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik snap de zorg van de heer Grinwis dat de ecologische onderbouwing van die 42% tot 46% ontbreekt. Dat neemt niet weg dat die emissiereductie van 42% tot 46% een enorm grote bijdrage gaat leveren aan het natuurherstel, want dat zegt het PBL ook. Is de heer Grinwis het daar wel mee eens?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat reductie van ammoniak en van NO_X, stikstofoxide, noodzakelijk ondersteunend milieubeleid is voor natuurprestatie, dus het herstel van Natura 2000-onderdelen die in slechte staat van instandhouding verkeren, is evident. Sterker, ammoniak is volgens tal van studies voor veel natuurgebieden in Nederland de belangrijkste drukfactor. Reductie van ammoniak hoort er dus bijvoorbeeld bij. Een een-op-eenverbinding kun je overigens niet leggen. Als je vandaag ammoniak reduceert, zie je het effect in de natuur misschien pas over twintig jaar. Er zit dus een na-ijleffect in. Dat moet je ook verdisconteren. Er zijn ook andere maatregelen nodig. Dat weet mevrouw Den Hollander ook. Ik ontken dus niet de noodzaak van ammoniakreductie. Ik wijs de coalitie alleen op het volgende en ik word er ook niet moe van om haar erop te wijzen. Kijk naar het Gispointrapport van Brouwer en Erisman of naar het rapport Van verwarring naar verbinding. Die beginnen in de gebieden waar het het effectiefst is om in te grijpen. Daaruit vloeit vervolgens landelijk een kleinere reductie voort. Die wisselwerking, die terugkoppelingsmechanismes die in die rapporten zitten, zie ik niet terug bij de coalitie en het kabinet. Ik wil dat de coalitie zich daar rekenschap van geeft en zich niet verschuilt achter: dat hebben we politiek nou eenmaal zo afgesproken. Sorry, ik ben niet gebonden aan die politieke afspraken. Ik ben op zoek naar goed beleid dat goed onderbouwd is en doet wat het belooft.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik begrijp echt wel wat de heer Grinwis zegt. We hebben het er ook buiten deze plenaire zaal over: hoe kan je het fundamenteel beter maken? Tegelijkertijd zegt PBL ook dat de natuurdoelen in beeld komen met deze aanpak. De landsadvocaat zegt dat de vergunningverlening ook in beeld komt met deze aanpak. Dan kan het een politieke keuze zijn. Wij staan daarvoor, want wij hebben die politieke keuze als coalitiepartner mede gemaakt. Is er een pragmatische oplossing mogelijk? Dan zou de heer Grinwis zeggen: "Oké, het is niet ecologisch onderbouwd en het is een politieke keuze. Maar we hebben er toch vertrouwen in dat de vergunningverlening loskomt. Daarom zouden we het toch kunnen steunen."

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Dat is een interessante vraag. Ik ga nu niet vooruitlopen op een antwoord. Ik ga nu niet ja of nee zeggen. Dit moeten we grondiger bediscussiëren dan dat we het hier nu even in deze vraag afraffelen. Het raakt namelijk de fundamenten van de hele aanpak. Wel kan ik het volgende zeggen. Allereerst noem ik de kern van het beleid, namelijk het gebiedsgerichte beleid. Dat wordt gedragen door een additionaliteitsaanpak en door een natuurdoelanalyse 2.0, die gaat kijken wat de staat van de natuur echt is. Daaruit vloeit een natuurbeheerplan voort. Die aanpak wordt aangekondigd, maar is nog niet concreet. Daarmee gaan we nu een doel vaststellen, terwijl we maar 1 tot 2 kiloton inrekenen aan gebiedsgerichte opbrengsten qua ammoniakreductie. Die zijn nu eigenlijk overheersend. Het noopt ons eigenlijk om nu iets vast te stellen, terwijl de belangrijkste kern van de aanpak nog niet klaar is. Dat zeggen het kabinet en de coalitie zelf. Dat vind ik heel vervelend. We gaan nu eigenlijk iets vaststellen terwijl de terugkoppeling tussen het

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

gebiedsgerichte en het generieke en totale nog niet heeft plaatsgevonden. Je kan dat bijvoorbeeld oplossen met een evaluatieamendement — dat ben ik nu aan het maken — maar dat is eigenlijk te zacht. Ik ben daarom aan het kijken of ik de wet nog kan verbeteren. Laten we daarover binnenkort, bij de wetsbehandeling, verder in gesprek gaan. Ik ga nu niet ja of nee zeggen.

De **voorzitter**:
Mevrouw Bromet heeft een interruptie.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Tot slot, denk ik. Toch, voorzitter?

De **voorzitter**:
Tot slot. Dan mogen de antwoorden ook ietsje korter, want u gaat nog heel veel wetgeving met elkaar bespreken.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Ja, dat klopt.

De **voorzitter**:
Het is de begroting Landbouw.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik ga dat gesprek met de heer Grinwis graag aan, want we delen heel veel uitgangspunten. Aan de andere kant staan wij voor een afspraak die we politiek gemaakt hebben. Dat maakt het ook lastig. Ik ga de uitdaging graag aan om mee te denken over een goed amendement. Ik hoop echter ook dat de heer Grinwis wellicht uiteindelijk voor een pragmatische aanpak zal kunnen kiezen. Maar laten we dat gesprek later voeren.

De **voorzitter**:
Meneer Grinwis, kort en bondig.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Heel kort. Ik weet dat we zijn vertrokken vanuit het advies-Remkes. Remkes zei: 50% reductie van zowel ammoniak als NO_x. Nu zijn we bij 42% tot 46%. Dan kun je zeggen: dat is minder. We weten ook dat er generiek al best een aantal kiloton is gereduceerd. Het is dus best reëel om een gesprek te hebben over de vraag hoe heet de soep in de praktijk wordt gegeten. Maar één ding ontbreekt echt in het beleid. De kern ligt op gebiedsgericht. Daar gaat financieel ook het meeste geld naartoe. De kern van de eisen ligt echter op generiek. Daar gaat heel weinig geld naartoe. Dat betekent dat in heel Nederland alle boeren op heel veel kosten worden gejaagd. Ze worden ook eigenlijk een bepaald technisch discours in gejaagd, ook al wil de minister dat niet. Dat loopt niet rond. Daar moeten we echt een grondiger gesprek over voeren dan we nu kunnen doen.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik denk dat we dat ook bij de wetsbehandeling moeten doen, maar ik zou vooraf nog één vraag aan de heer Grinwis willen stellen. Af en toe krijg ik het idee dat hij bang is dat er met de voorgestelde aanpak misschien iets te veel gebeurt terwijl dat niet nodig is. Is hij bang dat er te veel stikstofreductie plaatsvindt of is het echt alleen de techniek waar hij

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

helemaal in is gedoken en wil hij ook een beetje een steentje bijdragen — zo ken ik de heer Grinwis namelijk — aan de structuur van het nieuwe plan?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Mevrouw Bromet heeft wel gelijk: het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Als ik niet zelf kan doorgronden dat het klopt, dat het doel het doel is, dat het middel het middel is en dat we dat niet omdraaien, kan ik daar slecht tegen. Daar heeft mevrouw Bromet dus wel een punt. Nee, ik ben ook niet bang dat er te veel stikstof wordt gereduceerd. Als er minder verliezen van nutriënten en van waardevolle stromen en stoffen zijn en als er minder vervluchtigt in de lucht of in de bodem uitspoelt, is dat alleen maar winst. Het punt is meer: als je te veel vraagt wat tot hoge investeringen leidt, bijvoorbeeld op boerenbedrijven door stalaanpassingen et cetera, ook bij extensieve bedrijven die op een andere manier eigenlijk al heel duurzaam bezig zijn, span je het paard eigenlijk achter de wagen. Dan zadel je het hele land op met een te grote opgave, terwijl dat niet nodig is voor vergunningverlening en voor een bloeiende natuur. We moeten het echt hebben over die wisselwerking tussen wat je generiek van iedereen vraagt en wat je gebiedsspecifiek van mensen vraagt, want dat is nu niet goed ingeregeld in de wet en in het programma.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Ik zou als inleidende beschieting op die wetsbehandeling ook wel een reactie hierop willen krijgen van de minister, maar die komt vanzelf.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Mevrouw Bromet, dan zijn we het daarover eens, want ik ben ook zeer benieuwd. Tot nu toe krijg ik namelijk een beetje inconsistente en afwerende reacties, schuilend achter "dit hebben we politiek nou eenmaal zo afgesproken". Sorry, de coalitie is met die politieke afspraak getrouwd, ik niet.

De **voorzitter**:
Dat interpreteren we dan maar als een informatieverzoek, dat we doorgeleiden naar het kabinet. Het woord is aan mevrouw Beckerman namens de SP.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Goedenavond. Voor de SP zijn er nog een groot aantal bezwaren tegen de stikstofaanpak van het kabinet. Ons meest fundamentele probleem is dat een visie op de landbouw eigenlijk ontbreekt; dat zeiden we ook in het eerste debat over de stikstofbrief: waar wil het kabinet naartoe en hoe moet de landbouw eruitzien? Meer boeren en minder vee, zoals de SP wil? Of meer status quo en minder boeren, zoals het al jarenlang gaat? Nu zijn de plannen vooral gericht op van het stikstofslot gaan. Dat is goed, maar ten koste van wat? Zo dreigen de kapitaalkrachtige en grote bedrijven van de agro-industrie immers weer te winnen. Nog meer schaalvergroting en nog minder boeren? Dat blijkt ook uit de doorrekening van de plannen: zowel de WUR als het PBL zien dat vooral grotere bedrijven met meer vet op de botten blijven bestaan, want waar het beleid richting kiest, gaat het juist weer in de richting van schaalvergroting en intensivering. Juist boeren die al hebben gekozen voor extensivering of die biologisch werken, worden niet gewaardeerd maar dreigen hard geraakt te worden.

Het pijnlijkste voorbeeld is volgens de SP de koppeling van de ammoniaknorm aan de fosfaatrechten. Dat betekent dat juist de boeren die al extensief of biologisch zijn, weer

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

moeten gaan investeren in stalmaatregelen en daardoor minder extensief worden. Tijdens het debat in juni dienden we daar een motie over in. Die hebben we op verzoek aangehouden, maar nog steeds kan het kabinet wat ons betreft onvoldoende duidelijk maken waarom het niet voor een veel logischere oplossing kiest, namelijk koppeling aan de hectares. Boeren maken ook zeer duidelijk wat dit betekent. Koplopers in de landbouwtransitie krijgen amper erkenning, stelt Sanne Smeets van Caring Farmers. Wanneer is een boer eindelijk goed genoeg, vraagt ze in een opiniestuk in Trouw, want ook de boer die al jaren investeert in natuur, dierenwelzijn en lage emissies krijgt telkens nieuwe verplichtingen, nauwelijks erkenning en extra controles. Dat is goed voor de agro-industrie, maar slecht voor boer, bodem en biodiversiteit, concludeert zij. We krijgen straks een landbouw waarin er veel te verdienen valt voor de industrie die stalsystemen verkoopt, we blijven doorgaan met krachtvoer en kunstmest en de koplopers dreigen juist bestraft te worden. Kortom, koplopers moeten shit opruimen die zij niet veroorzaakt hebben, terwijl de industrie wordt beloond die al profiteerde van de shit. Wil het kabinet alsnog kiezen voor een andere norm, namelijk de hectarenorm? Wil het kabinet de oproep van de Ombudsman volgen om duidelijke langetermijndoelen vast te leggen, meer regie te nemen en beter te luisteren? En wil het kabinet de oproep van Caring Farmers volgen om te definiëren wanneer een boer het goed doet en te zorgen dat dat ook loont?

Voorzitter. Al een paar jaar vragen wij bij dit debat aandacht voor de kosten van de dierenzorg en voor een stop op commercialisering en de overnames door private equity. Ik ben heel erg enthousiast en positief over de ontwikkelingen vanuit dierenartsen zelf. Steeds meer dierenartsen kiezen er, tegen de klippen op, voor om weer een eigen praktijk te starten. Dierenarts Mathijs Beaujean kondigde deze week aan, minima voor de helft van de prijs te gaan helpen. En vanuit de sector zelf zijn richtlijnen gemaakt voor onder andere transparantie en de spoedzorg. Nu het kabinet nog. Deze maatregelen van dierenartsen zelf zijn namelijk niet bindend zolang de minister de wet niet aanpast. Wanneer komen die aanpassingen? En hoe staat het nu met de belofte van de minister om te komen met een verbod op winst- en omzetprikkels, zoals bonussen voor dierenartsen die leiden tot het soms onnodig voorschrijven van behandelingen?

De SP is alvast zelf aan de slag gegaan. Wij hebben een conceptwet gemaakt, naar Frans voorbeeld, waarmee kan worden ingegrepen bij excessieve rekeningen. Vooropgesteld: dat betekent dat een dierenarts en zijn ondersteuning een goed loon moeten krijgen, dus een eerlijke beloning, en winst mogen maken. Wij willen dat er een commissie komt naar Frans voorbeeld met experts uit de dierenzorg zelf, die kan ingrijpen als de rekening niet proportioneel is. Het wetsvoorstel is nog niet ingediend, maar ik wil het wel graag overhandigen.

De **voorzitter**:
De bode gaat dat voor u verzorgen. Het wordt overhandigd aan de staatssecretaris.

Mevrouw **Beckerman** (SP):
Dank u wel. We gaan de wet natuurlijk zo snel mogelijk indienen, maar u bent de eerste.

Voorzitter. Wij hebben één UNESCO Werelderfgoednatuurgebied, namelijk de Wadden. Maar hoelang nog? Het Werelderfgoedcomité van UNESCO heeft aangekondigd in 2027 een inspectiecommissie naar het gebied te sturen, en waarschuwt voor een mogelijke plaatsing op de lijst van bedreigd Werelderfgoed. We behandelen de Wadden

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

namelijk zeer slecht, met zoutwinning met bodemdaling als gevolg, jarenlange gaswinning, nieuwe stroomkabels en nu als klap op de vuurpijl mogelijk ook nog een kerncentrale die de Waddenzee gaat gebruiken als koelwater. Het is zo'n rare tegenstelling. Ze willen delen van de Wadden gaan afsluiten voor bezoekers, want o wee, druk op de natuur, en tegelijkertijd maken ze er een half industriegebied van. Het is echt waanzinnig. Hoe gaat deze bewindspersoon alles op alles zetten om de UNESCO-status te behouden? De huidige wetgeving is echt te versnipperd. Moet er niet een nieuwe waddenwet komen om al dit soort industrialisering een halt toe te roepen?

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Dan is het woord aan mevrouw Van der Plas voor haar eerste termijn namens de BBB. Gaat uw gang.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, dank u wel, voorzitter. Een betrouwbare overheid: we praten er in de Kamer ontzettend veel over maar wat betekent het eigenlijk nog voor de mensen thuis, bijvoorbeeld voor de boer die wil investeren maar niet weet of zijn bedrijf over vijf jaar nog mag bestaan, of voor gezinnen die iedere week weer schrikken van het bedrag dat ze aan de kassa moeten betalen voor hun eten? Deze regering zegt dat ze eindelijk duidelijkheid biedt aan boeren, maar wat voor duidelijkheid is dat? Er worden plannen gepresenteerd waarvan de onderbouwing tekortschiet, waarvan de gevolgen voor ondernemers rampzalig zijn en waarvan nog maar moet blijken of ze daadwerkelijk oplossingen bieden. Ondertussen wordt tegen boeren gezegd dat ze blij moeten zijn dat er eindelijk duidelijkheid komt. Maar de duidelijkheid die zij willen, is een andere duidelijkheid dan: we gaan u in het ravijn duwen; dan heeft u in ieder geval duidelijkheid. Nou, ik kan u vertellen dat te pletter vallen in een ravijn niet echt een leuke ervaring is, ook al heb je duidelijkheid.

Voorzitter. Boeren vragen niet alleen om duidelijkheid; ze vragen duidelijkheid over hun perspectief. Dus niet "we gaan u in het ravijn duwen en zie maar hoe u het overleeft", maar "we wijzen u de trap en lopen naar beneden, zodat we veilig komen waar we willen zijn". Boeren vragen om perspectief, om een toekomst voor hun bedrijf, om de mogelijkheid om te investeren, te verduurzamen, verder te verduurzamen en om de mogelijkheid om hun bedrijf aan hun kinderen over te dragen. Dat is wat hier misgaat. Deze regering verwart duidelijkheid met perspectief, terwijl boeren geen behoefte hebben aan de zekerheid dat hun bedrijf verdwijnt. Ze willen de zekerheid dat ze verder kunnen. Daarvoor hebben we een overheid nodig die niet alleen mooie plannen presenteert — zo mooi vind ik de plannen trouwens niet, maar goed — maar die met echt werkbare oplossingen komt, die verantwoordelijkheid neemt voor haar besluiten en die haar fouten herstelt wanner zij die maakt.

Dan kom ik even op de pelsdierhouders. Deze mensen moesten van de overheid hun levenswerk voortijdig van de ene op de andere dag beëindigen. Bij hun compensatie zijn onterecht kortingen toegepast. De rechter heeft dat jaren geleden vastgesteld. Vervolgens krijgen de ondernemers die jarenlang hebben geprocedeerd hun geld wel terug, maar de ondernemers die niet hebben geprocedeerd krijgen hun geld niet terug. In wat voor land wonen we als iedere burger uit voorzorg maar bezwaar moet maken tegen de overheid? In wat voor land wonen we als je alleen rechtvaardig behandeld

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

wordt wanneer je bereid bent jarenlang te procederen? Daarom dient BBB opnieuw een amendement in om ook de gedupeerde pelsdierhouders die niet naar de rechter zijn gestapt, alsnog rechtvaardig te compenseren, zoals de rechter heeft geoordeeld.

Voorzitter. De Nederlandse veehouderij behoort op het gebied van dierenwelzijn tot de meest ontwikkelde ter wereld. Onze boeren willen die ontwikkeling zelf ook graag voortzetten. Juist zij willen iedere dag weer een beetje beter voor hun dieren zorgen dan gisteren. Maar de eisen die de overheid stelt, moeten haalbaar, betaalbaar en uitvoerbaar zijn. De autoriteit dierwaardige veehouderij moet daarop toezien, maar dan moet er wel voldoende geld zijn om die autoriteit op te richten en te laten functioneren. Daarom dient BBB een amendement in om hiervoor ruim 1,3 miljoen euro beschikbaar te stellen, volledig betaald door de overheid. Als de overheid steeds strengere eisen wil stellen, dan is het ook haar verantwoordelijkheid om te onderzoeken of die eisen in de praktijk uitvoerbaar zijn. Die rekening hoort niet bij de boeren terecht te komen, zoals nu de bedoeling is.

Voorzitter, dan iets anders. Duitsland heeft onlangs besloten om 50 miljoen euro beschikbaar te stellen voor rentesteun aan agrarische ondernemers, waarvan 25 miljoen specifiek voor varkenshouders. Duitsland doet dat om bedrijven die door lage opbrengsten, de droogte en gestegen kosten in financiële problemen komen, weer wat lucht te geven. Ook van Nederlandse varkenshouders krijgen wij te horen dat de financiële situatie op veel bedrijven zorgelijk is. Daarom vraag ik de minister of hij bereid is te onderzoeken of we ook in Nederland een vergelijkbare regeling kunnen treffen, bijvoorbeeld via een tijdelijke uitbreiding van het borgstellingskrediet voor landbouw en visserij, specifiek voor varkenshouders.

Voorzitter. Voedselzekerheid staat niet voor niets in de naam van het ministerie. Onze boeren en tuinders zorgen iedere dag voor veilig en goed voedsel, niet alleen voor Nederland, maar ook voor de rest van de wereld. Met ons voedsel, ons zaai- en pootgoed en onze kennis leveren we wereldwijd een belangrijke bijdrage aan voedselzekerheid. Maar hoe kunnen we de wereld blijven voeden als we onze eigen voedselproductie steeds verder onder druk zetten? Waarom besteden we vanuit de landbouwbegroting geld aan internationale ontwikkelingsprogramma's, terwijl Nederlandse gezinnen steeds meer moeite hebben om hun boodschappen te betalen? Voor ontwikkelingshulp hebben we een aparte begroting. Die is van de commissie Buitenlandse Handel en Ontwikkelingshulp. De LVVN-begroting moet in de eerste plaats onze eigen voedselzekerheid versterken. Daarom dient BBB aan amendement in om 1,1 miljoen euro te besteden aan voedselzekerheid binnen ons eigen Koninkrijk.

Voedselzekerheid betekent dat we ook onze eigen oogsten kunnen beschermen. Nederland produceert nog niet eens de helft van het fruit dat nodig is om alle Nederlanders gezond te laten eten. Dan is het ontzettend zonde als we ook nog eens een deel van onze eigen fruitoogst verliezen door bijvoorbeeld hagel. In de evaluatie van de brede weersverzekering wordt een subsidie voor hagelnetten aanbevolen, want waarom zouden we alleen achteraf schade vergoeden als we die schade ook gewoon kunnen voorkomen? Daarom dient BBB een amendement in om 1 miljoen euro beschikbaar te maken voor hagelnetten voor onze fruittelers.

Helaas is niet alle schade door extreem te voorkomen. Daarom is er de brede

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

weersverzekering. Maar terwijl risico's en verzekeringspremies toenemen, staat het totale budget al sinds 2020 stil op 17,5 miljoen euro. In de evaluatie wordt aanbevolen om het budget aan te passen zodat het subsidiepercentage voor boeren en tuinders op peil blijft. Daarom dient BBB een amendement in om voor 2027 1 miljoen euro extra beschikbaar te stellen. En wat ons betreft blijft het daar niet bij. We moeten ervoor zorgen dat het budget ook in de jaren daarna meegroeit met de verzekeringspremies, want boeren en tuinders moeten hun oogst kunnen blijven verzekeren tegen het weer zonder dat die verzekering onbetaalbaar wordt.

Voorzitter. Van de fruitgaard gaan we naar de rivierkreeften. De rivierkreeften zijn een enorm probleem in Nederland. Ze beschadigen de oevers en eten zo'n beetje alles wat los en vast zit. Dat zorgt voor een enorme schade. De beroepsvissers in de binnenwateren vangen ze weg, maar die beroepsgroep is klein en de gemiddelde leeftijd is relatief hoog. Als we op grotere schaal rivierkreeften willen bestrijden en willen wegvangen, hebben we meer beroepsvissers nodig die daar gericht op vissen. Juist daar loopt het vast. De huidige binnenvisserijwet maakt het erg moeilijk om te beginnen als startende beroepsvisser. Een starter moet over minstens 250 hectare beschikken en een bedrijf mag per 83 hectare maar één visser inzetten. Als we willen dat er meer rivierkreeften worden weggevangen, moeten we die drempels wegnemen voor de beroepsvissers die specifiek op rivierkreeft vissen. We hebben eerder een motie ingediend over een wetsvoorstel voor deze vissers. Hoe staat het met de uitvoering, vraag ik aan de minister of de staatssecretaris.

Voorzitter. De problemen in de visserij zijn nog steeds groot, vooral in de garnalenvisserij, die dit seizoen te maken heeft met slechte vangsten. De hoge brandstofprijzen drukken nog steeds zwaar op iedere visreis. De Nederlandse tegemoetkoming dekt de brandstoffacturen tot en met 30 september, terwijl de kosten juist daarna sterk zijn gestegen. Intussen hebben al veel Europese landen aanvullende steun geregeld via het Europese staatssteunkader METSAF. Is de staatssecretaris bereid om met de vissersbonden in gesprek te gaan en te onderzoeken of Nederland via dat METSAF gefinancierde brandstofsteun kan bieden? In 2023 stelde Nederland een nationale overbruggingsregeling open voor gestegen bedrijfskosten. Ook garnalenvissers konden toen een tegemoetkoming aanvragen. Wil de staatssecretaris met de vissersbonden ook verkennen of een vergelijkbare de-minimisregeling opnieuw mogelijk is en welke ruimte er is om die aanvulling op eventuele steun via dat METSAF in te zetten?

Kan de regering de UNESCO-besluitenlijst opvragen om te zien wat die heeft vastgesteld over de staat van de instandhouding van de Waddenzee, in het bijzonder over het Nederlandse deel, of de afname van de gewone zeehond een rol speelt bij een eventuele plaatsing op de lijst van bedreigd werelderfgoed en of er een missie komt, en op wiens initiatief? Kan de staatssecretaris dit per brief voor het einde van het jaar met de Kamer delen?

Voorzitter. We hebben vorige week uitgebreid gesproken over het stikstofbeleid. Opnieuw kregen boeren vooral te horen wat allemaal niet meer kan: welke doelen ze moeten halen, welke offers ze moeten brengen en welke bedrijven moeten verdwijnen. Alsof het slopen van boerenbedrijven inmiddels een doel op zich is geworden. Maar het kan anders. Kijk naar Texel. Daar heeft BBB-gedeputeerde Jelle Beemsterboer laten

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

zien wat er gebeurt als je niet tegenover boeren gaat staan maar naast ze, niet met een nieuwe stapel onhaalbare eisen, niet meer met gedwongen uitkoop, als je samen met andere boeren en andere betrokkenen werkt aan natuurherstel en een oplossing die juridisch en ecologisch onderbouwd is. Het is niet een verdienste van dit kabinet; het gebeurt onder dit kabinet. De vergunningverlening komt daar los. De vergunningverlening komt daar los. Het stikstofslot gaat daar open. Hoeveel boeren moeten we nog kwijtraken voordat deze regering begrijpt dat bedrijven beëindigen niet hetzelfde is als problemen oplossen? Texel laat zien wat er mogelijk wordt als je niet begint met de vraag welke boer er moet verdwijnen, maar met de vraag hoe boeren kunnen blijven. Dat is het verschil tussen een sloopbeleid en een toekomstbeleid.

Voorzitter. Een betrouwbare overheid is ook een overheid die luistert naar de mensen die iedere dag met de gevolgen van haar beleid moeten leven. De zogenaamde wolvenexperts hielden ons jarenlang voor dat wolven mensen zouden mijden, dat ze niet over wolfwerende hekken zouden springen en dat ze zich zouden voeden met wild. Onze landbouwhuisdieren, het vee, zouden veilig zijn. De werkelijkheid blijkt een heel andere, met kinderen die niet meer onbevangen buiten kunnen spelen en dierhouders die iedere ochtend met angst naar hun weiland lopen. Nu trekken ook dierenartsen gezamenlijk aan de bel. Zij worden geconfronteerd met verschrikkelijk dierenleed, maar ook met het enorme verdriet en de machteloosheid van dierhouders.

Wij hebben deze dierenartsen gehoord en wat zij ons vertellen, weegt ontzettend zwaar voor BBB. Maar gelukkig ligt er nu het onderzoek van Marco Apollonio, waartoe onze BBB-staatssecretaris Jean Rummenie opdracht heeft gegeven. Deze staatssecretaris kan het uitvoeren en is zo fair geweest om Jean Rummenie, de BBB-staatssecretaris, de eer te geven dat hij het onderzoek heeft uitgezet. Dat siert deze staatssecretaris. We zijn heel blij dat de huidige staatssecretaris de stap naar actief beheer wil zetten, maar laten we nu ook samen doorpakken. Laten we de kennis en ervaring van de mensen in het veld benutten en samen met de provincies zorgen dat er zo snel mogelijk — zo snel mogelijk! — daadwerkelijk ingegrepen kan worden, want we kunnen deze mensen niet nog jarenlang in de kou laten staan. De vraag aan de staatssecretaris is: wanneer kunnen we de beheerplannen van de provincies verwachten en wat kan de staatssecretaris doen om dit proces te versnellen?

Uiteindelijk draait deze begroting om de vraag wat voor landbouw we in Nederland willen behouden: een landbouw die voedsel produceert, die voor haar dieren zorgt en die klaarstaat om ook morgen weer een stap vooruit te zetten. Maar daarvoor hebben boeren en tuinders wel een overheid nodig die naast hen staat, die haar fouten herstelt, die investeringen mogelijk maakt en die niet alleen duidelijkheid belooft, maar perspectief biedt. Zonder boeren is er namelijk geen voedselzekerheid en zonder betrouwbare overheid is er geen vertrouwen in de toekomst.

Voorzitter. Ik wil afsluiten met een aantal vragen aan de staatssecretaris. Ik heb vorige week aan de staatssecretaris gemeld dat stallen vol beginnen te raken vanwege personeelsgebrek in slachterijen. Dat raakt aan de diergezondheid en aan het dierenwelzijn. Dieren kunnen gewoon niet geslacht worden omdat er een personeelstekort is. Nou kwam er gisteren een brief en ik moet eerlijk zeggen: ik vind het stijlloos dat daarin eigenlijk alles op het bordje van de slachterij, het personeel of de boeren wordt gelegd. Er wordt namelijk gezegd: het NVWA-personeel wil niet meer in de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

slachterijen werken vanwege agressie, geweld en intimidatie. Over welke slachterijen hebben we het dan? In welke slachterijen gebeurt dat? Gebeurt dat in die grote varkensslachterijen of gebeurt dat in kleine slachterijen? Wat gebeurt er, nu er een tekort is aan personeel en varkens bijvoorbeeld in de stallen moeten blijven? Die varkens groeien gewoon door. Die blijven niet stilstaan. Die worden niet kleiner. In de stallen is er dan te weinig ruimte per vierkante meter. Wat gebeurt er dan? Dan komt er een NVWA-inspecteur in de stal, die zegt: u heeft te veel dieren per vierkante meter en u krijgt hier een dikke boete voor. Ik vind het gewoon niet kunnen. Ik wil betere antwoorden van de minister. Wat gaat hij eraan doen om ervoor te zorgen dat er zo snel mogelijk genoeg personeel is in de slachterijen om die keuringen te doen en te zorgen dat onze varkenshouders hun varkens gewoon naar de slacht kunnen laten brengen, zoals de bedoeling is?

Daar wilde ik het bij houden. Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel.

Mevrouw **Podt** (D66):
Volgens mij verstond ik mevrouw Van der Plas niet helemaal goed. Ze bedoelde toch te zeggen dat ze agressie tegen NVWA-medewerkers niet vond kunnen? Dat probeerde ze toch te zeggen, hoop ik.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Nou, mevrouw Podt, agressie kan nooit. Om te zeggen dat er daardoor een personeelstekort is, vind ik veel te kort door de bocht. Er wordt niet eens gemeld bij welke slachterijen dit gebeurt. Ik weet ook dat de vleessector, de COV, in goed contact staat met de staatssecretaris en met de NVWA. Als er zaken zijn die niet kunnen, worden die opgelost. De brief was veel te kort door de bocht. Er wordt totaal geen antwoord gegeven op mijn vraag: hoe staat het met de diergezondheid van de varkens in de stallen en met het dierenwelzijn? Daar maken we ons zorgen over. Daar wordt niet of nauwelijks op ingegaan. Ik wil gewoon betere antwoorden van de staatssecretaris.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik denk dat we allemaal betere antwoorden willen van de staatssecretaris. Ik vond eerlijk gezegd de reactie nog vrij mild. Volgens mij is vraag nummer één niet welke slachterijen dat zijn, maar hoe dit in hemelsnaam heeft kunnen gebeuren. Hoe kan het zijn dat er agressie is tegen medewerkers van de NVWA, die namens ons allemaal inspecties uitvoeren? Dat is toch vraag nummer één, hoe dat kan gebeuren? Ik ben echt helemaal flabbergasted dat dit niet de prioriteit is van mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Daar mag u flabbergasted over zijn. Ik ben flabbergasted over het feit dat er geen antwoord is gekomen op mijn vraag en dat zomaar wordt gezegd dat er door de misstanden geen personeel is, zonder te specificeren wat er precies is gebeurd, waar dat precies is gebeurd en over welke slachterijen we het hebben.

De **voorzitter**:
Tot slot.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Podt** (D66):
Ik denk dat we de BBB de afgelopen jaren hebben leren kennen als een behoorlijke law-and-orderpartij, als een partij die hier bij debatten over de politie of over de rechtsstaat heel vaak het punt maakt dat we strenger moeten optreden. Daar kun je van alles van vinden, maar ik kan dat totaal niet plaatsen in het betoog dat mevrouw Van der Plas hier nu staat te houden. Ik vind dat mensen die voor ons de uitvoering doen, beschermd moeten worden. Dat zou onze prioriteit moeten zijn. Ik kan hier totaal niet bij.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Dat mag u vinden. Wij hebben altijd gezegd dat bewezen misstanden moeten worden aangepakt en dat daarop moet worden gehandhaafd. Daar hebben we geen andere mening over dan we altijd hebben verkondigd. Als ik D66 was, zou ik nog eens een keer kijken naar de law-and-ordermoties die we op andere gebieden indienden en waar D66 stelselmatig tegenstemt. Zo veel handhavingsliefde heeft die partij nou ook weer niet.

De heer **Lohman** (CDA):
Klopt het dat ik mevrouw Van der Plas net heb horen zeggen dat het stikstofpakket de voedselzekerheid in Nederland in gevaar brengt?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De voedselzekerheid kan hier zeker door in gevaar komen als wij hier niet meer genoeg kunnen produceren. Zeker. De heer Lohman weet dat export daar ook bij hoort. Doordat wij veel kunnen produceren en ook kunnen exporteren naar andere landen, houden we hier de voedselprijzen laag. Voedselzekerheid gaat er niet alleen over dat er op een akker niks verbouwd kan worden. Voedselzekerheid is ook dat iedereen in de supermarkt betaalbaar voedsel kan kopen.

De heer **Lohman** (CDA):
Ik vraag het omdat u in het begin van het debat tegen mevrouw Bromet zei: u moet de wetenschap respecteren. Mijn vraag is of u het WSER-rapport over het stikstofpakket gelezen heeft.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ja, zeker. U heeft net mijn uitleg gehoord: voedselzekerheid is niet alleen dat je iets kan verbouwen of dat je zuivel, vlees en eieren kunt produceren. Het heeft ook met betaalbaarheid te maken. Omdat wij een hoogproductief land zijn en een flinke export hebben, kunnen wij de prijzen hier relatief laag houden. Daar moeten we zeker voor uitkijken.

De **voorzitter**:
Tot slot.

De heer **Lohman** (CDA):
In dat rapport kwamen een heleboel dingen aan de orde. Een van die dingen is dat heel duidelijk wordt gezegd dat de voedselzekerheid in Nederland niet in het geding is. Misschien is het goed om dat er nog een keer op na te slaan.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
We zullen het zien, zeg ik tegen de heer Lohman. We zullen het zien, want het gaat heel

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

hard met onze boeren in Nederland. Het gaat heel hard. En daar werkt het CDA aan mee.

De heer **Graus** (PVV):
Het is niet alleen vandaag de dag dat dierenartsen worden geïntimideerd en bedreigd. Ik neem al tientallen jaren klokkenluiders bij de arm. We gingen zelfs weleens op zondag naar het ministerie van destijds nog LNV. Sharon Dijksma is tegenwoordig burgemeester, maar ze was toen nog staatssecretaris. Mensen die bedreigd worden en de vrouwelijke dierenarts die ze in een hokje hebben opgesloten met een wild dier: het is gevaarlijk wat er allemaal gebeurt. Maar het rare is dat ik alle jaren dat ik hier zit, zeg "stuur nou bij die risicovolle controles bewapende politiemensen mee, want dan is het zo afgelopen" en dat niemand mij daarbij steunt. Maar iedereen zegt wel "ze moeten beschermd worden". Wanneer ik dan vervolgens daarvoor voorstellen indien, steunt niemand die. Wil mevrouw Van der Plas dat wel steunen? Het hoeft niet eens de dierenpolitie te zijn, want je kan gewoon politieagenten meesturen met NVWA-dierenartsen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
We hebben het hier over keuringsartsen in een slachterij. Die gaan we toch niet bewapenen? We gaan toch niet gewapend een slachterij binnenlopen, omdat er dieren gekeurd moeten worden? Ik heb al gezegd: elke bewezen misstand en elke bewezen overtreding, hoor je te bestraffen. Maar we gaan toch niet bewapende politieagenten meenemen naar een slachterij? Dat is toch onzin?

De heer **Graus** (PVV):
Als er toch artsen of overspannen raken of weigeren om ergens naartoe te gaan, omdat ze bang zijn … Ik ben bij zeker vier bewindspersonen op bezoek geweest met klokkenluiders die dat allemaal bevestigden. Dan moeten die mensen toch zeker beschermd worden? Als een kind op school continu wordt gepest en geïntimideerd, wordt er toch ook ingegrepen? We moeten dat ook bij een dierenarts doen als een dierenarts zijn werk niet meer kan uitvoeren. Het gaat niet alleen om dierenwelzijn, het gaat ook om voedselveiligheid! Door die intimidaties durven mensen er niet meer naartoe te gaan en dan moeten we ze toch zeker bescherming bieden? En als een boa niet werkt, dan moeten we toch wel algemene opsporingsambtenaren inzetten tegen dat tuig? Hé, kom op.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Er wordt gedaan alsof ik het allemaal wel prima vind, maar ik ga nu voor de derde keer zeggen: als er bewezen misstanden zijn, bewezen intimidaties of bewezen mishandelingen, dan moet je dat gewoon aanpakken. Dat is heel simpel. Ik heb niks anders gezegd dan dat.

Ik stel een vraag aan de staatssecretaris, omdat de brief mij te kort door de bocht was. Er wordt gesproken over slachterijen en dan wil ik ook weten om welke slachterijen het precies gaat. Over welke intimidatie hebben we het dan? Ik wil dat weten, zodat ik het beter kan begrijpen en zodat we het er beter over kunnen hebben. De staatssecretaris is in de brief niet ingegaan op wat het betekent voor de varkenshouders die hun varkens nu in de stallen houden. Maar vervolgens hebben die boeren straks wel weer iemand van de NVWA op de stoep staan die zegt: u heeft te veel varkens per vierkante meter; u

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

krijgt een boete. Die varkens heeft die boer daar staan, omdat hij ze niet kan leveren aan de slachterij. Dat is toch een vrij reële vraag of zie ik dat soms verkeerd?

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Graus.

De heer **Graus** (PVV):
Daar heeft D66, en niet ik, iets over gezegd. Ik vraag alleen: als er toch zeker mensen, dierenartsen, in hokjes worden opgesloten met een wild dier ... Dat is allemaal gebeurd, hè. Als boa's niet gaan werken ... Er zijn boa's meegegaan, maar dat werkt allemaal niet. Op een gegeven moment moet je dan politie in gaan zetten. Je kan dierenartsen niet laten intimideren en bedreigen en laten mishandelen. Die mensen zijn bang. Die hebben daar geen zin in. Het zijn dierenartsen en geen politiemensen. Ze werken voor de overheid. Ik vraag al die tijd al: stuur politie mee naar die risicovolle controles. Ga anders maar eens mee met zo'n dierenarts, mevrouw Van der Plas. Het is echt niet prettig wat daar gebeurt. Het is heel eng wat daar gebeurt. Het is geen fris volk, hoor, dat in die slachthuizen werkt.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
De heer Graus heeft het over dierenartsen die met een wild dier opgesloten worden in hok. Ik heb het over slachterijen. Volgens mij zitten daar geen wilde dieren in hokken en worden daar dus geen dierenartsen samen met wilde dieren opgesloten. Ik heb het over de NVWA en over slachterijen. Er is gewoon een personeelstekort, maar dat is niet van gisteren of vandaag. Het is mij te kort door de bocht dat dat personeel er alleen maar komt, omdat mensen daar vanwege intimidatie niet meer willen werken. En als dat zo is, wil ik precies weten hoe het zit. Over welke slachterijen hebben we het dan?

Verder maak ik me er zorgen over dat die varkenshouders nu met varkens in hun stallen blijven zitten. Die dieren groeien gewoon door en straks krijgen ze daardoor een NVWA-inspecteur op de stoep die zegt dat er te veel dieren per vierkante meter worden gehouden. En dan krijgen ze weer een boete. Ik vind dat ik vrij reële vragen stel. En nu voor de vierde keer sluit ik opnieuw af met: bewezen misstanden, bewezen mishandeling en bewezen intimidatie moeten aangepakt worden. Niemand in de Kamer is het daarmee oneens.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Mevrouw Van der Plas begint met wijzen op de nare gevolgen voor de grotere varkens, op de consequenties voor boeren en op de consequenties voor de slachterijen. De vlag hoeft echt niet uit als er een inspecteur komt; dat weet ik ook wel. Dat is het punt niet. Het gaat om een normale wellevendheid. Het gaat erom dat iemand zich veilig voelt en gewoon zijn werk kan doen. Dat ontbreekt hier. Collega Van der Plas legt de brief van de staatssecretaris eigenlijk terzijde. Die vindt zij te kort door de bocht. Is die brief niet eerder te soft? Wat vindt mevrouw Van der Plas ervan dat er staat: "De NVWA constateert dat een toenemend aantal NVWA-medewerkers niet meer in bepaalde slachthuizen wil werken wegens ervaringen met agressie en geweld op de werkvloer"? Er staat "een toenemend aantal". Het is dus geen statisch geheel, maar het neemt toe. De staatssecretaris wordt eerder in het betoog gecomplimenteerd met zijn daadkracht en zijn begrip voor de landbouw. Dit schrijft hij echt niet zomaar op.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Dit beschouw ik als twee interrupties.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik kan herhalen wat ik net heb gezegd. Het gaat om "bepaalde slachterijen". Welke slachterijen zijn dat dan? Over welke slachterijen hebben we het? Hebben we het dan bijvoorbeeld ook over Vion? Zo ja, wat gebeurt er dan precies? Is het het personeelstekort bij Vion, een varkensslachterij? Ik maak ook de koppeling met de varkens die nu in de stal blijven omdat ze niet geleverd kunnen worden. Is het daar? Wat gebeurt er dan precies? Is dat echt de reden of zijn er andere redenen? Dat mis ik in de brief. Ik mis ook iets waar ik vorige week in het informatieverzoek specifiek om heb gevraagd, namelijk wat voor gevolgen dat heeft op het boerenerf. Dat antwoord mis ik. Nogmaals, ik ga het voor de vijfde keer zeggen.

De **voorzitter**:
Laten we dat niet doen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Bewezen misstanden, bewezen intimidatie en bewezen mishandeling moeten aangepakt worden. Zeker.

De **voorzitter**:
Tot slot, meneer Grinwis. Kort.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Over dat laatste zijn we het natuurlijk altijd eens. Alleen, mevrouw Van der Plas ging een beetje aan de kant van de sector hangen en noemde de brief "te kort door de bocht". Ik snap wel dat in deze eerste brief niet precies staat dat om het bedrijf van Pietje Puk uit de provincie Limburg op dat en dat adres gaat. Het is aan de staatssecretaris om te bepalen of hij hier publiek in de Kamer man en paard gaat noemen of dat hij het een beetje voorzichtig houdt en zorgt dat de rechter of het OM hiermee aan de slag gaat.

De **voorzitter**:
Komt u tot uw vraag.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):
Het punt is dat de ontwikkeling waar de staatssecretaris de vinger op legt, in nog vrij milde bewoordingen en in een morele oproep aan de sector, eigenlijk vrij zachtjes aan de kaak wordt gesteld, terwijl collega Van der Plas zegt dat het te kort door de bocht is. Daar zit de kloof.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik heb gezegd wat ik erover heb gezegd. Ik wil dan weten welke slachterijen dat precies zijn, wat er precies gebeurt en of er andere oorzaken zijn voor het personeelstekort. We weten ook dat NVWA-inspecteurs soms op bepaalde uren of dagen niet aan het werk willen, omdat die niet binnen hun arbeidsvoorwaarden vallen. Ik wil gewoon precies weten wat hier aan de hand is. Ik word nu behandeld alsof ik een of andere crimineel ben omdat ik dat vraag. Nee, niet door de heer Grinwis, niet door de heer Grinwis! Er wordt gedaan alsof het echt belachelijk is dat ik dat vraag, maar we willen dat toch gewoon weten? Ondertussen staan er gewoon varkensstallen vol. Wat krijg je dan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

weer? Filmpjes in de trant van: schande, zie die volle hokken, en dit en dat. Die varkenshouders willen die varkens graag aan de slachterij leveren omdat ze slachtrijp zijn, maar dat kan dus niet. Dat is de vraag.

De **voorzitter**:
Mevrouw Van der Plas, dank u wel. We gaan mevrouw Ten Hove het woord geven.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
U bedankt voor de gastvrijheid.

De **voorzitter**:
Altijd. De verwarming doet het inmiddels ook weer.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Ik vond het hier helemaal niet koud, hoor.

De **voorzitter**:
Nee?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Er zaten hier mensen met een muts op, maar volgens mij was dit de enige zaal waar de verwarming ...

(Hilariteit)

De **voorzitter**:
Hier in de plenaire zaal lopen de temperaturen altijd op.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Volgens mij was dit de enige zaal waar de verwarming het wel deed.

De **voorzitter**:
Dat klopt.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Het was een beetje alsof mensen hoorden dat het koud was in het gebouw en het daarom ook ineens koud hadden. Ze gingen met sjaals en mutsen zitten, maar het was helemaal niet waar.

De **voorzitter**:
Nou, zullen we mevrouw Ten Hove aan het woord laten?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Maar het was helemaal niet waar. Hier deed de verwarming het gewoon.

De **voorzitter**:
Ja.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
En iedereen zat hier met handschoenen, mutsen en sjaals in de zaal.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

De **voorzitter**:
Het is gelukkig opgelost. Dank u wel, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):
Oké. Doei!

De **voorzitter**:
Morgen is uw tweede termijn. Dan mag u weer. Het woord is aan mevrouw Ten Hove voor haar eerste termijn.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Dank, voorzitter. De geschiedenis leert ons dat overvloed nooit vanzelfsprekend is. Want wie in tijden van overvloed niet zuinig is op wat er nu is, kan in tijden van schaarste voor grote problemen komen te staan. Daarin ligt voor ons een grote verantwoordelijkheid. Nederland beschikt over een landbouwsector die dagelijks zorgt voor voedsel, werkgelegenheid, kennis en strategische onafhankelijkheid. Dat is niet iets vanzelfsprekends; dat is iets waar we heel zuinig op moeten zijn. We moeten zuinig zijn op ons voedselsysteem en dankbaar zijn voor onze boeren, vissers en voedselproducenten. Dat zijn hardwerkende mensen in de agrarische sector, vol innovatie en ondernemerschap, die onze volledige steun verdienen. Het is een merkwaardige vorm van arrogantie om te denken dat we het ons kunnen veroorloven dit alles af te breken. Voor DNA staat één ding voorop: landbouw, natuur en leefbaarheid van het platteland kunnen prima naast elkaar bestaan. Het is niet óf natuur óf boeren; met die tegenstelling moeten we stoppen.

Er moet een einde komen aan de hyperfocus op stikstof en aan het nemen van onomkeerbare maatregelen zonder voldoende wetenschappelijke onderbouwing. Het zijn maatregelen met enorme gevolgen voor boerengezinnen, plattelandsregio's, goedlopende bedrijven en onze voedselzekerheid. Wij vrezen dat Nederland zichzelf met het huidige beleid opnieuw juridisch klemzet. Met de koers van dit kabinet is er namelijk nog steeds geen zekerheid dat Nederland van het zelfgecreëerde stikstofslot afkomt. Is er wel een plan B, vraag ik aan de minister. Wat als de berekening van het planbureau klopt en al deze verregaande maatregelen toch niet voldoende zijn? Wat dan? Dat de minister in zijn eigen plan gelooft, begrijpen wij. Maar wil de minister toezeggen dat bijvoorbeeld de generieke korting niet toegepast hoeft te worden? Zijn de plannen zo goed dat de generieke korting van tafel kan?

Ik vroeg tijdens de voorjaarsbegroting al naar de grootte van de zoneringen. Staat die nu definitief vast of is die onbeperkt op te rekken? De zogenaamde slechte staat van de natuur is inmiddels gewoon een verdienmodel geworden. Het is ongekend dat de Nederlandse belastingbetaler maar liefst 20 miljard euro moet ophoesten voor dit afbraakbeleid. DNA heeft er geen goed woord voor over. Wij willen geen onomkeerbare stappen op basis van een onbetrouwbaar rekenmodel dat zich uitsluitend richt op stikstof. Er moet eerst worden gekeken en gemeten wat er daadwerkelijk nodig is om de natuurdoelen te behalen en of deze doelen überhaupt te realiseren zijn. Vervolgens moet per natuurgebied worden bekeken wat de staat van de natuur is en welke maatregelen er nodig zijn. Er moet ook nadrukkelijk gekeken worden naar actief natuurbeheer en alle drukfactoren die van invloed zijn op de natuur. Dit besef lijkt er steeds meer te zijn. Gelukkig, want zelfs een paar konijnen kunnen al wonderen doen.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Voorzitter. Brussel vraagt ons niet om ieder klein, versnipperd natuurgebiedje te monitoren. Dat geeft een vertekend beeld. Toch staat 80% van onze landnatuur op groen. Dat is hartstikke goed dus. De Europese Commissie heeft aangegeven in 2027 met de herziening van de Vogel- en Habitatrichtlijn te komen. Wij willen dat de minister die uitgestoken hand van Brussel met beide handen aanpakt. Dat kan namelijk een uitweg bieden uit de huidige stikstofwurggreep, zonder dat we nu alle voorliggende verregaande maatregelen hoeven in te voeren. Waarom grijpt de minister deze mogelijkheid niet met beide handen aan? Zelfs in Brussel zien ze dat het te gek geworden is. In plaats daarvan komt de minister nog dit jaar met een spoedwet naar de Kamer om de ramkoers van dit D66-kabinet er snel doorheen te drukken. De minister wil vasthouden aan de halvering van de veestapel. Dat betekent het kapotmaken van de agrarische sector.

Voorzitter. Over de aanpak van de wolf zijn we positief. Complimenten aan de staatssecretaris voor zijn inzet om afschot mogelijk te maken. Het is goed om te zien hoe de staatssecretaris uitvoeringsinstanties die het beleid uit moeten voeren, steunt. Het pas verschenen rapport van Apollonio biedt ruimte voor beheerjacht op de wolf. Maar het gaat ons nog steeds te langzaam De roep vanuit het platteland om afschot van de wolf wordt steeds luider. Dagelijks worden dieren aangevallen, doodgebeten en verwond. Alleen al in mijn provincie, Gelderland, gaat het dit jaar om ruim 1.500 dieren. Verschrikkelijk! Laat de provincies en de gemeenten die met dit probleem zitten niet in de steek. Zij zijn afhankelijk van de keuzes hier in Den Haag. Kan de staatssecretaris toezeggen dat hij medeoverheden actief blijft ondersteunen bij de uitvoering van het beleid rondom de wolf?

Voorzitter. Als laatste dan de grutto. Wij willen dat er onderzoek komt naar de leefomstandigheden van deze trekvogel in andere landen. De grutto verblijft immers niet alleen in Nederland. In West-Afrika wordt deze vogel zelfs bejaagd. Door het verdwijnen van leefgebied daar gaat deze vogel steeds meer foerageren in rijstvelden, met bestrijding door de lokale bevolking als resultaat. Tegelijkertijd besteden wij miljoenen aan belastinggeld om de grutto in Nederland te behouden. Door de achteruitgang van de grutto is de Europese Commissie zelfs een inbraakprocedure gestart. Deze gekte moet wat ons betreft stoppen. Weidevogels, waaronder de grutto, worden bedreigd door allerlei predatie en invasieve exoten spelen hierin een grote rol. Ons amendement zorgt ervoor dat predatiebeheer, wat vaak uitgevoerd wordt door vrijwilligers, een stimulans kan krijgen die bijdraagt aan het behoud van onder andere weidevogels.

Voorzitter. DNA wil beleid dat werkt. Beleid dat boeren niet kapotmaakt, dat oog heeft voor de natuur en dat rekening houdt met de leefbaarheid van het platteland. Dat kan prima zonder dit miljarden kostende afbraakbeleid.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik versprak me eerder in het debat. Ik hoorde net "inbraakprocedure", maar volgens mij moeten de notulen misschien even worden gewijzigd.

De Groep Markuszower stelt van alles voor, maar wat zou voor de Groep Markuszower nou nodig zijn, vraag ik aan mevrouw Ten Hove, om steun te kunnen geven aan het landbouw-, natuur- en stikstofbeleid van dit kabinet? Wat zou er daarvoor nodig zijn?

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Nou ja, dat heb ik in alle bijdragen al goed duidelijk gemaakt, denk ik. Allereerst moet het AERIUS-model overboord. Wetenschappers zijn het erover eens dat het niet doelmatig is en afwijkt. Dat moet van tafel. En we moeten gaan meten in de natuur hoe die natuur erbij staat en wat elk gebied nodig heeft. Op al die drukfactoren moeten we aanpassen. Niet die hyperfocus op stikstof.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Volgens mij is er dan best goed nieuws, want de bedoeling van dit beleid is juist dat we ons niet alleen gaan richten op alleen stikstof, maar dat we ons juist op die drukfactoren gaan richten. Wat betreft dat we af moeten van AERIUS: in de vergunningverlening moeten we af van de KDW als enige factor. Nou, dat zijn we toch alweer een heel eind opgeschoten vandaag, toch, mevrouw Ten Hove? Is dit het? Kan ik u welkom heten?

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Dat is een hele mooie poging, maar wij willen het omgekeerd: eerst kijken wat nodig is. Het beleid ligt er nu al. In de gebieden waar ik woon, op de Veluwe, zijn we nu net de stikstofdepositie aan het meten, terwijl de zonering eromheen al vastligt. Als ik daar wandel en om mij heen kijk, zie ik allerlei beheermaatregelen. Ik wil dat die eerst aangepakt worden en dat we kijken wat er nodig is voordat we boeren, agrarisch ondernemers al opzadelen met allerlei maatregelen waarvan we niet weten wat de exacte invloed ervan op de natuur is. Misschien zijn ze niet nodig.

De **voorzitter**:
Tot slot. En daarna is het woord aan mevrouw Keijzer.

De heer **Koorevaar** (CDA):
Ik denk inderdaad dat het heel goed is dat we daadwerkelijk de stikstofemissie meten. De CDA-fractie heeft daar ook een motie over ingediend. Ik weet niet eens of mevrouw Ten Hove die gesteund heeft. Ik denk ook dat het goed is als er ook in de natuur beter moet worden gemeten. Het moet alleen wel allemaal tegelijk. Is mevrouw Ten Hove dat eens met het CDA?

Mevrouw **Ten Hove** (Groep Markuszower):
Het had allang gemoeten, al zeven jaar geleden. Nu moet het ineens allemaal tegelijk. Wij vinden: eerst meten en aantonen en dan kijken wat er nodig is.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Het laatste woord op deze dag is aan mevrouw Keijzer, voor haar eerste termijn. Gaat uw gang.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dank u wel, voorzitter. Ik vind het toch wel jammer dat mevrouw Bromet er niet is. Ik merk dat de debatten haar zwaar vallen; ze geeft aan dat ze het al heel vaak gehoord heeft en zo, maar ik vind het toch jammer dat ze het niet tot aan het eind volhoudt. Maar dat is dan maar wat het is.

De **voorzitter**:
We kunnen nooit weten wat andermans beweegredenen zijn, waarom iemand wel of niet …

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dat begrijp ik, maar omdat je ook zo vaak hoort dat ze het eigenlijk heel vervelend vindt als er iets ingebracht wordt waar ze het niet mee eens is … Dat ga ik nu natuurlijk doen, dus ik zag eigenlijk uit naar de interrupties.

Mevrouw **Podt** (D66):
Dit is natuurlijk een soort bait; ik snap ook dat ik die nu pak. Maar ik vind het echt bijzonder beneden peil, zelfs voor mevrouw Keijzer, om allerlei assumpties te doen over iemand anders. Zullen we dat gewoon niet doen?

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Dank u, voorzitter.

De **voorzitter**:
Uw bijdrage.

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Ik ga verder.

Voorzitter. Ik maak me grote zorgen. Als de stikstofplannen van deze minister doorgaan, kan het zomaar zo zijn dat we over twintig jaar door onze dorpen rijden en tegen elkaar zeggen: wat hebben ze gedaan? Dit alles komt door een schijnbare tegenstelling: links is voor dieren en natuur en rechts is voor de agro-industrie; dat is het verhaal. Wie opkomt voor de boer, moet zich eerst verantwoorden voor de natuur en wie opkomt voor de natuur, krijgt het verwijt dat die van de boeren af wil. Zo doen we het al jaren, terwijl iedereen hier weet dat landbouw en natuur hand in hand gaan. Ondertussen wil die boer eigenlijk gewoon weten: kan mijn dochter het bedrijf overnemen?

Voorzitter. Waar willen we eigenlijk dat ons eten wordt gemaakt? De OESO en de wereldvoedselorganisatie verwachten dat de wereld in 2035 zo'n 12% meer vlees eet dan in de afgelopen jaren. Als je vegetariër of veganist bent, vind je daar natuurlijk van alles van, maar dat vlees wordt wel geproduceerd. En wat doen wij? Wij kopen de boeren uit, vragen de bedrijven om met meer grond minder dieren te houden en vervolgens rekenen we onszelf rijk met de uitstoot die hier daalt.

Voorzitter. Het moge duidelijk zijn: dit D66-kabinet drukt de krimpknop in; dit bleek ook in het interruptiedebat met de heer Goudzwaard. Bijna 12 van de in totaal 20 miljard euro is bedoeld voor uitkoop en extensiveren van onze boerensector. Wat gebeurt er als die productie terechtkomt in andere landen? Dat gaat namelijk gebeuren. Heeft de minister de betreffende mondiale hogere uitstoot ook meegenomen in zijn plannen? Ik denk het niet. Het is een merkwaardig soort internationalisme. Zich achter de dijken verschansend wordt er gekeken naar de rest van de wereld en wordt ons vervolgens verteld dat wij hier zo ontzettend goed bezig zijn. Ondertussen gaat er meer vis en vlees de wereld rond dat minder milieu- en diervriendelijk is gemaakt.

Dan de grootte van onze bedrijven. Onze minister-president Jetten twitterde ooit: we hoeven maar enkele industriële megastallen te helpen stoppen, hoera! Je reinste populisme. Zo'n 5% van de stallen valt in deze categorie. Intussen verwachten het PBL en de Wageningen Universiteit dat onder dit kabinet juist de grotere bedrijven vaker overeind blijven. Die kunnen grond verwerven en investeringen terugverdienen terwijl de

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

kleinere, ogenschijnlijk door PRO zo geliefde familieboer, moet stoppen, omdat die het niet rond kan rekenen. Kan de minister uitleggen hoe hij voorkomt dat zijn eigen beleid de schaalvergroting juist versnelt? Dit is namelijk wat er op één erf allemaal bij elkaar komt: veel geld voor een nieuwe stal. Een deel van de bedrijven kan dat volgens het PBL dan niet betalen. In een zone rond kwetsbare natuur is ook nog extra grond nodig. Dat is ook wel duur. En is die grond er niet, dan koeien eruit. Krimp is het doel. Minder opbrengst en hogere kosten, terwijl de lening op de stal gewoon doorloopt. En de boer die het aandurft, kan alsnog productierechten kwijtraken via de generieke korting. De stok achter andermans deur dus. En de bank is allang afgehaakt.

Wageningen verwacht dat door het pakket op termijn ongeveer 30% van de veehouders stopt. Elders in de wereld stijgt de productie: minder schoon, minder diervriendelijk. Hier een schoon geweten, maar de wereld is slechter af. Volgens de onderzoekers leidt het beleid in 2035 in de onderzochte veehouderijketens tot 14.000 tot 28.000 voltijdsbanen minder, bij de boer, de voerleverancier en de zuivelfabriek en bij de loonwerker die jongens uit het dorp opleidt. En als de melkrobot bij een boer kapotgaat, hoe lang moet die straks wachten voordat iemand 'm komt repareren? Het ecosysteem op het platteland wordt een kopje kleiner gemaakt. En waar komt de klap het hardst aan? Van de melkveebedrijven die boven de onderzochte norm van 2,5 GV1 per hectare zitten, liggen twee derde in Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel. Daar zit ook veel van de werkgelegenheid. Wil de minister per regio laten zien hoeveel bedrijven extra dreigen te stoppen, hoeveel werk dat raakt en wat er gebeurt met het natuurbeheer dat die boeren nu doen?

Voorzitter. Als we PRO en de gesubsidieerde organisatie moeten geloven, staat de natuur op omvallen, is het einde der tijden in zicht en zijn boeren hier grotendeels de veroorzaker van. Maar niks is minder waar. Wie zegt dat de natuur op omvallen staat, scheert alle gebieden over één kam. De zoetwaternatuur is namelijk verbeterd. Het Korenburgerveen breidt uit. We moeten dus juist per gebied gaan kijken wat er nodig is. Met de kaalslag in de boerenstand ben je gewoon straks een groot gedeelte van je natuurbeheerders kwijt. Wie gaat dat straks doen als 40% van de boeren weg is, vraag ik de minister. Allemaal in dienst bij de overheid? We zijn in een modellenwerkelijkheid terechtgekomen. We kunnen hier tot achter de komma berekenen hoeveel stikstof op een gebied neerkomt. Maar als de natuur verdroogt, wil ik weten hoe hoog het grondwater staat. Als soorten verdwijnen, wil ik weten waardoor dat komt. Kijk per natuurgebied wat er gebeurt en pak aan wat daar werkelijk in de weg zit.

Voorzitter. Dan de weidevogels. Als de boer later maait zodat kuikens groot kunnen worden, betaal hem daar fatsoenlijk voor en doe dat in meerjarenafspraken. Dan weet die boer ook volgend voorjaar waar hij aan toe is. Maar kijk ook naar wat er voor het maaien gebeurt. In drie Drentse weidevogelgebieden hingen camera's bij 139 nesten en wat bleek? Drie kwart werd geroofd door de vos. Wat gaat daaraan gebeuren? De minister heeft met zeven provincies afspraken gemaakt. Daar hoort ook het beheer van de vos, de steenmarter en de zwarte kraai bij, want die vreten ook nog het een en ander op. In Zuid-Holland ligt er een vergunning voor vossenbeheer. Kan de staatssecretaris vertellen hoe het in de andere provincies is?

Voorzitter. Dan de visserij. Onze vissers die in internationale wateren vissen, hebben geïnvesteerd in camera's en sensoren aan boord. De EU en het VK werken aan

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

gezamenlijke richtlijnen, zodat vissers aan beide kanten van de Noordzee met hetzelfde systeem werken. Maar vissers waarschuwen dat de Europese voorstellen verder gaan, met extra camera's bij de vrieslijn en de verpakkingsband. Waarom moet een visser opnieuw investeren? Wil de staatssecretaris er in Brussel op aandringen dat vissers hun bestaande systeem kunnen blijven gebruiken? En waarom wordt er eigenlijk niet geïnvesteerd in AI om dit te gaan doen, zodat mensen niet de hele dag een camera op zich hebben? Je moet er toch niet aan denken om zo je werk te doen? En wat is de volgende sector die dit gaat meemaken?

Voorzitter. Tot slot nog even een uitstapje naar rivierkreeften. Ik las de brief van 3 juli 2026. Het is eigenlijk een mooi voorbeeld van bestuurlijke spaghetti: de ene overheid frustreert de andere. Hoe staat het eigenlijk met het oplossen van dat probleem?

Voorzitter. Er zijn nog meer vragen over dierenwelzijn te stellen. Die heb ik ook al aan de heer Goudzwaard gesteld en ik wil eigenlijk vragen of de minister in de schriftelijke antwoorden in wil gaan op hoe het NADI kan worden ingezet, bijvoorbeeld door aan universiteiten te werken aan een geslaagd bedrijfsmodel dat bijvoorbeeld ziet op het diervriendelijk aan boord halen en slachten van schol en tarbot. Hoeveel geld wordt er hiervoor uitgetrokken, om dit samen met Nederlandse machinebouwers door te ontwikkelen, op zee te testen en aan boord te krijgen? Hoeveel geld is daarvoor beschikbaar?

Voorzitter. Tot slot Europa. Het was een bijzondere dag vandaag in Brussel. Er zijn daar een aantal interessante stappen gezet, waaronder een aangenomen amendement om de Vogel- en Habitatrichtlijn te herzien. Er loopt ook een stresstest. Welke concrete inzet pleegt de minister hierop om de beknellende regels te veranderen? Want hoog over in z'n algemeenheid daarover praten heeft geen zin. Heel concreet: gaan we het verjaagverbod schrappen? Gaan we Natura 2000-gebieden schrappen? Gaan we het compensatiegebod wijzigen? Ik hoor dus graag heel concreet wat de inzet is. Als Brussel straks meer ruimte geeft voor vergunningen, kan Nederlands beleid gewijzigd worden, maar voor de boer geldt: eenmaal verkochte grond komt niet meer terug. Welke onomkeerbare besluiten kunnen wachten? En zegt hij toe zijn aanpak aan te passen als Europa meer ruimte biedt?

Voorzitter. Ik maak mij grote zorgen over wat er van de beste agrarische sector ter wereld en ons prachtige actieve platteland over twintig jaar over is. Het aanstaande beleid is wat mij betreft om te janken. Nederland moet vooruit, maar dat is mét een sterke sector. Het moet anders en het kan ook anders.

Dank u wel.

De **voorzitter**:
Dank u wel. Even letten op de scheurkalender: ja, het is donderdag!

Mevrouw **Keijzer** (Lid Keijzer):
Cheers, darlings!

De **voorzitter**:
We hebben het met elkaar gered. Voor de volledigheid wijs ik nog even op het volgende. Even terugkomend op het interruptiedebatje tussen mevrouw Podt en mevrouw Keijzer:

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.

naast de woordvoerder van PRO is ook de woordvoerder van Forum voor Democratie niet meer in ons midden. We kunnen nooit in de beweegredenen kijken waarom dat zo is, maar het leek mij goed om daar, omdat het onderwerp van het debat was, toch even bij stil te staan.

We zijn aan het einde gekomen van de eerste termijn van de zijde van de Kamer bij de behandeling van deze begroting.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**:
Morgen gaan we verder, om 14.30 uur welteverstaan, maar voor nu is het even goed geweest. Ik sluit de vergadering van woensdag 25 november.

Sluiting

Sluiting 0.01 uur.

Aan ongecorrigeerde verslagen kan geen enkel recht worden ontleend.
Uit ongecorrigeerde verslagen mag niet letterlijk worden geciteerd.